

SCI-CONF.COM.UA

**GLOBAL SCIENCE:
PROSPECTS AND INNOVATIONS**

**PROCEEDINGS OF I INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
SEPTEMBER 7-9, 2023**

**LIVERPOOL
2023**

GLOBAL SCIENCE: PROSPECTS AND INNOVATIONS

Proceedings of I International Scientific and Practical Conference

Liverpool, United Kingdom

7-9 September 2023

Liverpool, United Kingdom

2023

UDC 001.1

The 1st International scientific and practical conference “Global science: prospects and innovations” (September 7-9, 2023) Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2023. 282 p.

ISBN 978-92-9472-196-9

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Global science: prospects and innovations. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2023. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-global-science-prospects-and-innovations-7-9-09-2023-liverpul-velikobritaniya-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: liverpool@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2023 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2023 Cognum Publishing House ®

©2023 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Мікуліна М. О., Поливаний А. Д., Стегній В. О.* 8
ВПЛИВ РАЦІОНАЛЬНОЇ КОМПОЗИЦІЇ МТА НА
ПРОДУКТИВНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ

BIOLOGICAL SCIENCES

2. *Рамазанов В. В., Руденко С. В.* 13
ИЗМЕНЕНИЕ ФОРМЫ ЭРИТРОЦИТОВ В СРЕДЕ С ХЛОРИДОМ
И СУЛЬФАТОМ ПРИ ВЫСОКОЙ ИОННОЙ СИЛЕ

MEDICAL SCIENCES

3. *Kucher T. V.* 23
THE USE OF SMALL GROUP DISCUSSIONS (SGD) IN
PHARMACOLOGY CLASSES AS A COMPONENT OF THE
FORMATION OF PROFESSIONALLY ORIENTED KNOWLEDGE
COMPETENCE
4. *Nedostup I. S., Lotovska T. V., Tkach B. N., Kostyshyn N. S.,
Fedyshyn L. L.* 30
A MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO OVERCOMING THE
CONSEQUENCES OF BULLYING IN A SCHOOL ENVIRONMENT
DURING THE TIME OF MARTIAL LAW (LITERATURE REVIEW)
5. *Кударенко В. І.* 39
ФІЛОСОФІЯ СУЧАСНОЇ МЕДИЧНОЇ СЕСТРИ

TECHNICAL SCIENCES

6. *Коломійцев О., Комаров В., Овчаренко Є., Тимошенко П.* 43
ОСНОВНІ ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ
ВІЙСЬКОВОГО РЕМОНТУ АВІАЦІЙНОЇ ТЕХНІКИ
7. *Кротюк О. І., Дворкін Л. Й.* 53
ВПЛИВ РЕЖИМНИХ ПАРАМЕТРІВ ПОМЕЛУ
ТАМПОНАЖНОГО ЦЕМЕНТУ НА РОЗТІКАННЯ ТА
ВОДОВІДДІЛЕННЯ ЦЕМЕНТНОГО ТІСТА

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

8. *Shavgulidze K.* 61
ON THE GENERALIZED THETA-SERIES FOR POSITIVE
DEFINITE NONDIAGONAL QUADRATIC FORMS OF ANY
NUMBER OF VARIABLES
9. *Бобрицька Г. С.* 71
ЗАДАЧІ ПРИКЛАДНОГО ХАРАКТЕРУ З ТЕОРІЇ МАСОВОГО
ОБСЛУГОВУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СПРЯМУВАННЯ

GEOLOGICAL AND MINERALOGICAL SCIENCES

10. *Стеценко В. В., Харитонов В. М., Гапоненко А. О.* 79
МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОТОМОГРАФІЇ ДЛЯ
ГЕОЛОГОРОЗВІДУВАЛЬНИХ РОБІТ ТА ІНЖЕНЕРНО-
ГЕОЛОГІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В УМОВАХ ДІЮЧОГО
КАР'ЄРУ

PEDAGOGICAL SCIENCES

11. *Podlasov S. O., Sverdlichenko D. U., Matviichuk O. V.* 84
DEVELOPMENT OF STUDENTS' EXPERIMENTAL
COMPETENCE ELEMENTS UNDER THE DIFFERENT
ORGANIZATIONAL FORMS OF EDUCATIONAL PHYSICS
EXPERIMENT
12. *Yskaknabi A., Makan A.* 88
THE PLACE AND ROLE OF THE CHINESE LANGUAGE IN
KAZAKHSTAN
13. *Будянська В. А., Мариківська Г. А.* 93
ФОРМУВАННЯ БАГАТСТВА МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ
14. *Галущенко В. І., Жебровська І. В.* 103
ЗАСОБИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ЗА ЗАВДАННЯМ
КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОГО
ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
15. *Калашник К. І.* 109
ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ЖАНРІВ НАРОДНОЇ
ТВОРЧОСТІ ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
16. *Кравченко М. С.* 116
ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРОЄКТНО УПРАВЛІНСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В ДИЗАЙН-ОСВІТІ
17. *Куренкова А. В., Смольянова Н. А.* 120
ПРОГРАМА КОРЕКЦІЇ ПРОСОДИЧНОГО БОКУ МОВЛЕННЯ
18. *Лясковська І. І.* 126
РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ МОВЛЕННЄВОГО
РОЗВИТКУ ДИТИНИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО
ЦЕНТРУ
19. *Нікітченко Л. О., Лебедєва Ю. С., Бернацька Л. О.* 133
ПЕДАГОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ
БІОЛОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В ШКОЛІ
20. *Перебейнос В. Б., Пакулин С. Л., Феклистова И. С.,
Пакулина А. С.* 138
ОСОБЕННОСТИ ФИЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ
РАБОТЫ С ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ

21.	<i>Размолодчикова І. В.</i>	149
	СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СФЕРИ	
22.	<i>Терещенко О. П., Переверзєва С. В.</i>	159
	СПОРТ ЯК ЗАСІБ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ	
23.	<i>Яременко В. Д., Рахімова М. В., Сич І. А., Перехода Л. О.</i>	168
	ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ	
SOCIOLOGICAL SCIENCES		
24.	<i>Ядловська О. С., Ганотій В. М.</i>	174
	РОЛЬ HARD SKILLS У ПРОФЕСІЇ ЮРИСТА	
HISTORICAL SCIENCES		
25.	<i>Postompirova Yo.</i>	179
	THE ROLE OF THE DOCUMENTS ON RUSSIAN EMIGRATION IN BULGARIA KEPT IN THE CENTRAL STATE ARCHIVE	
POLITICAL SCIENCES		
26.	<i>Шестаковська Т. Л., Богословська А. В.</i>	186
	АНТИУКРАЇНСЬКА ПРОПАГАНДА: ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ ЯВИЩА	
27.	<i>Шестаковська Т. Л., Станкова М. В.</i>	192
	ПРАВА ТА ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: ІНФОРМАЦІЙНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ ТА ОСВІТНІЙ АСПЕКТ	
PHILOLOGICAL SCIENCES		
28.	<i>Sazanova L. S., Lisovol V. S.</i>	196
	NEW TRENDS IN FOREIGN LINGUISTIC COMPETENCE IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS	
29.	<i>Shevchenko O., Khomchenko M.</i>	201
	THE ROLE OF GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION OF MEDICAL TEXTS	
30.	<i>Зайцева О. С.</i>	207
	РОЗВИТОК ЛАТЕРАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	
31.	<i>Островська М. В.</i>	214
	БІЛІНГВІЗМ ТА ЛІНГВІСТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ В КАНАДІ: ЛЕКСИЧНА Й ГРАМАТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ В МОВЛЕННІ ПРЕДСТАВНИКІВ ДІАСПОРИ	

32. *Торчинський М. М., Торчинська Н. М., Андрухович І. Д.* 219
МОТИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЛАСНИХ НАЗВ
УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК

PHILOSOPHICAL SCIENCES

33. *Девтерев І. В.* 228
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЦИФРОВОГО
СУСПІЛЬСТВА

ECONOMIC SCIENCES

34. *Kozub V., Shi Xiaoxi* 235
GLOBAL EXPERIENCE IN STIMULATING THE INNOVATIVE
ACTIVITIES OF ENTERPRISES
35. *Базелюк В. Г., Хіміч Л. В.* 240
ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ
ОРГАНІЗАЦІЇ
36. *Глушаченко І. В.* 249
ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ
ПОСЛУГ: ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ МЕДИЧНОГО
ОБЛАДНАННЯ
37. *Котуков О. А., Микитась І. М.* 252
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЇ
ПЛАНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ
38. *Шумілова І. Ф., Поліщук О. О.* 256
СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ РОЗВИТКОМ ЗАКЛАДУ
ОСВІТИ
- 39 *Якуб С. В.* 263
ПРІОРИТЕТИ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ У ПІСЛЯВОЄННОМУ
ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

LEGAL SCIENCES

40. *Караханян К. М.* 267
ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА
41. *Микитин Р. С.* 272
ПОЗАСУДОВІ ФОРМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ
СПОРІВ ЯК СПОСІБ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В СИСТЕМІ
СУДОЧИНСТВА
42. *Проценко О. В.* 280
ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ З ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ
НАСИЛЬСТВУ ТА НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

AGRICULTURAL SCIENCES

УДК 631.51

ВПЛИВ РАЦІОНАЛЬНОЇ КОМПОНОВКИ МТА НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ

Мікуліна Марина Олександрівна

к.е.н., доцент

Поливаний Антон Дмитрович

Стегній Віталій Олександрович

Студенти

Сумський національний аграрний університет

м. Суми, Україна

Анотація: дана наукова робота досліджує вплив раціональної компоновки машинно-тракторних агрегатів (МТА) на продуктивність та якість обробки ґрунту. Обробка ґрунту є важливим етапом землеробства, оскільки впливає на врожайність, родючість ґрунту та екологію. Досліджуються різні способи компонування МТА, такі як компонування з одним, двома та трьома тракторами. Розглядаються фактори, що впливають на продуктивність і якість обробки ґрунту, такі як потужність трактора, маса агрегату, тип і розмір машин, умови виконання робіт тощо. В роботі аналізуються переваги та недоліки різних способів компонування МТА. Висновки дослідження дозволять рекомендувати оптимальні компоновки МТА для різних технологічних операцій в землеробстві.

Ключові слова: компоновка МТА, обробка ґрунту, продуктивність, якість, трактор, агрегат, землеробство.

Обробка ґрунту – один з найважливіших етапів землеробства. Вона впливає на врожайність, родючість ґрунту та екологію. Найбільш

трудомісткими і енерговитратними операціями є оранка, культивування, боронування і сівба. Одним із способів підвищення ефективності цих операцій є використання машинно-тракторних агрегатів (МТА) [1, с. 97].

Машинно-тракторний агрегат або просто машинний агрегат (МА) – це комплекс машин, що взаємодіють між собою та виконують певні технологічні операції. Компонування МА – це процес вибору та розміщення машин у агрегаті таким чином, щоб забезпечити оптимальне виконання технологічних операцій [2, с. 47].

Раціональна компоновка МТА впливає на продуктивність і якість обробки ґрунту. Вона дозволяє підвищити швидкість виконання робіт, зменшити витрати палива і мастильних матеріалів, а також покращити якість обробки ґрунту [3, с. 71].

На продуктивність агрегату впливає ряд факторів, таких як: потужність трактора; маса агрегату; тягово-зчіпний пристрій; тип і розмір машин; способи монтажу машин; умови виконання робіт.

На якість обробки ґрунту впливає ряд факторів, таких як: глибина обробки; ширина захвату; рівномірність обробки; залишкова вологість ґрунту; структура ґрунту [4, с. 30].

Раціональна компоновка МТА дозволяє досягти наступних результатів: підвищення продуктивності обробки ґрунту; зниження витрат палива і мастильних матеріалів; покращення якості обробки ґрунту; зменшення впливу обробки ґрунту на екологію.

У цій роботі буде розглянуто вплив раціонального компонування на продуктивність і якість обробки ґрунту. Будуть проаналізовані різні способи досягнення цієї мети, їх переваги та недоліки. На основі проведеного дослідження будуть зроблені висновки про оптимальну компоновку МТА для різних технологічних операцій [5, с. 185].

Раціональна компоновка машинно-тракторних агрегатів впливає на продуктивність і якість обробки ґрунту. Вона дозволяє підвищити швидкість виконання робіт, зменшити витрати палива і мастильних матеріалів, а також

покращити якість обробки ґрунту [6, с. 11].

На продуктивність МТА впливає ряд факторів, таких як: потужність трактора; маса агрегату; тягово-зчіпний пристрій; тип і розмір машин; способи монтажу машин; умови виконання робіт.

На якість обробки ґрунту впливає ряд факторів, таких як: глибина обробки; ширина захвату; рівномірність обробки; залишкова вологість ґрунту; структура ґрунту.

Раціональна компоновка агрегату дозволяє досягти наступних результатів: підвищення продуктивності обробки ґрунту; зниження витрат палива і мастильних матеріалів; покращення якості обробки ґрунту; зменшення впливу обробки ґрунту на екологію [7, с. 31].

Існує кілька різних способів компонування МТА. Найпоширенішими способами є: компонування з одним трактором; компонування з двома тракторами; компонування з трьома тракторами [8, с. 33].

Компонування з одним трактором є найбільш поширеним способом. У цьому випадку трактор тягне одну або кілька машин. Компонування з двома тракторами застосовується для важких робіт, наприклад, для оранки або культивування. Компонування з трьома тракторами застосовується для дуже важких робіт, наприклад, для сівби або обробки ґрунту на великих площах.

Переваги і недоліки різних способів компонування агрегатів [9, с. 691].

У кожного способу компонування МА є свої переваги і недоліки. Компонування з одним трактором є найбільш простим і економічним способом. Однак, воно має обмежену продуктивність і не може бути використано для важких робіт. Компонування з двома тракторами має більшу продуктивність, ніж компонування з одним трактором. Однак, воно є більш дорогим і складним в експлуатації. Компонування з трьома тракторами має найбільшу продуктивність, але є також найбільш дорогим і складним в експлуатації.

Оптимальна компоновка МТА для різних технологічних операцій залежить від ряду факторів, таких як:

- потужність трактора;

- маса агрегату;
- тягово-зчіпний пристрій;
- тип і розмір машин;
- умови виконання робіт.

Для легких робіт, таких як культивуація або боронування, можна використовувати компонування з одним трактором. Для важких робіт, таких як оранка або сівба, слід використовувати компонування з двома або трьома тракторами [10, с. 62].

Раціональна компоновка МТА дозволяє підвищити продуктивність і якість обробки ґрунту. Вона є одним з важливих факторів, що впливають на ефективність землеробства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мікуліна, М., & Поливаний, А. (2023). Функціонування системи технічного сервісу в АПК. *Актуальні питання у сучасній науці*, (3 (9)).
2. Мікуліна М. Вплив ціни пального на собівартість виконання польових робіт аграрним підприємством : аналіз та стратегії оптимізації [Електронний ресурс] / М. Мікуліна, А. Поливаний // *Актуальні проблеми економіки*. – 2023. № 6. – С. 46-58.
3. Мікуліна М. Система точного землеробства (СТЗ) як інструмент для визначення рельєфу поля [Електронний ресурс] / М. Мікуліна, А. Поливаний // *Агросвіт*. – 2023. – № 14. – С. 70-74. – DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.14.70>
4. Zubko, V. M., Tarel'nyk, V. B., Mikulina, M. O., Khvorost, T. V., & Polyvaniy, A. D. (2023). ЗМІНА ЗНАЧЕННЯ ОПОРУ ҐРУНТУ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ АГРОРОБІТ У РОСЛИННИЦТВІ. *Bulletin of Sumy National Agrarian University. The series: Mechanization and Automation of Production Processes*, (2 (52)), 28-35.
5. Мікуліна, М. О., & Поливаний, А. Д. (2023, January). МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ СТОСОВНО ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ТИПУ ХОДОВОЇ СИСТЕМИ

ТРАКТОРІВ НА ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ. In *The 5 th International scientific and practical conference “Science and innovation of modern world”* (January 25-27, 2023) Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2023. 672 p. (p. 185).

6. Г.І. Барабаш, М.О. Мікуліна /Залежність техніко-експлуатаційних показників орних агрегатів // Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні моделі розвитку агропромислового виробництва : виклики та перспективи», Випуск 2 Глухів : ГАТІ ім. С.А. Ковпака СНАУ, 2019. С. 10-16

7. Г.І. Барабаш, М.О. Мікуліна / Залежність техніко-економічних показників використання зернозбиральних комбайнів від рівня врожайності озимої пшениці // Вісник Сумського Національного Аграрного Університету, серія «Механізація та автоматизація виробничих процесів». – 2019. – №3 (37). - С. 31-33

8. Мікуліна, М. О., & Поливаний, А. Д. (2020). Стан використання супутникових даних в сільському господарстві. In *Технічне забезпечення інноваційних технологій в агропромисловому комплексі: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. Мелітополь: ТДАТУ* (pp. 33-34).

9. Мікуліна, М. О., Барабаш, Г. І., & Поливаний, А. Д. (2021, February). ВПЛИВ СХЕМ РОЗВАНТАЖЕННЯ КОМБАЙНА НА ПОКАЗНИКИ ВИКОРИСТАННЯ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ. In *The 5th International scientific and practical conference “Science and education: problems, prospects and innovations”* (February 4-6, 2021) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2021. 1073 p. (p. 691).

10. Mikulina M. A., Polyvanyi A. D. STATE AND ECONOMIC REGULATION OF TRANSPORT AND LOGISTICS COMPLEXES IN UKRAINE // Proceedings of XIII International Scientific and Practical Conference Stockholm, Sweden. MODERN SCIENCE: INNOVATIONS AND PROSPECT. 2022. Pp. 61-67.

BIOLOGICAL SCIENCES

УДК 612.111: 576.31

ИЗМЕНЕНИЕ ФОРМЫ ЭРИТРОЦИТОВ В СРЕДЕ С ХЛОРИДОМ И СУЛЬФАТОМ ПРИ ВЫСОКОЙ ИОННОЙ СИЛЕ

Рамазанов Виктор Владимирович,

к.б.н., с.н.с.

Руденко Сергей Витальевич,

к.б.н., с.н.с.

Институт проблем криобиологии и криомедицины НАН Украины
г. Харьков

Аннотация. В работе исследовали изменение формы эритроцитов в условиях экранирования отрицательных зарядов гликокаликса вследствие воздействия сред с высокой ионной силой, содержащих хлорид и сульфат. Показано, что в гипертонической среде NaCl (300 ммоль/л) с величиной ионной силы 0,3 (при норме 0,15) эритроциты представлены сферическими формами, вероятно эхиноцитами стадии III. В сульфатной среде, содержащей 110 ммоль/л Na₂SO₄ со значением ионной силы 0,33, после внесения эритроцитов отмечается снижение оптической плотности клеточной суспензии, что указывает на образование стоматоцитов стадии III со сферической формой клеток. Включение в суспензию эритроцитов с сульфатной средой NaCl (45 ммоль/л), с конечной ионной силой 0,38, вызывает ретрансформацию стоматоцитов в дискоидные формы. Полученные результаты приводят к следующим выводам. Высокая ионная сила гипертонической среды инкубации (0,3) не является достаточным и не является независимым фактором инициации эхиноцитоза эритроцитов. Развитие эхиноцитоза в гипертонической среде, содержащей 300 ммоль/л NaCl, определяется параллельным действием высокой ионной силой среды и гиперосмотическим воздействием. Дискогенное

действие среды с высокой ионной силой при внесении в сульфатную среду NaCl (45 ммоль/л), определяется ограничением повышения внутриклеточного рН и инициацией механизма развития дискоидности при взаимодействии хлорида со специфическими сайтами межфазной области анион-транспортного белка, с которыми не связывается сульфат, а также воздействием потока жидкости при перемешивании эритроцитарной суспензии.

Ключевые слова. эритроциты, хлорид, сульфат, ионная сила, форма клеток.

Согласно одной из гипотез катионы Na^+ солевой среды проникают в сеть гликокаликса эритроцитов и экранируют отрицательные электрические заряды, уменьшая силу их отталкивания. Ожидается, что увеличение ионной силы вызовет сморщивание поверхности и тенденцию к стоматоцитозу, тогда как уменьшение ионной силы приведет к развитию эхиноцитарных форм клеток [1, с. 198]. Вместе с тем, в эксперименте наблюдается противоположная картина – повышение рН или ионной силы среды инкубации вызывает развитие эхиноцитоза эритроцитов, тогда как снижение рН или ионной силы, приводит к стоматоцитозу [2, с. 343]. Модификацию формы эритроцитов в эксперименте при изменении ионной силы среды можно объяснить с позиции модели, которая объединяет механохимические свойства мембранного цитоскелета как ионного двумерного геля и липидного бислоя, в котором монослои обладают свойством изменять свою площадь относительно друг друга [3, с. 319]. В то же время, данная модель не в полной мере объясняет направление изменения формы клеток в эксперименте при отклонении рН экспериментальной среды.

В гипертонической среде с высокой ионной силой (0,3), содержащей 300 ммоль/л NaCl (~600 мОсм/кг H_2O) эритроциты представлены эхиноцитами стадии III (сферические и эллипсоидные формы) [4, 015009]. В гиперосмотической среде с «нулевой» ионной силой, содержащей 600 ммоль/л сахарозы (~600 мОсм/кг H_2O) клетки представлены эхиноцитами стадий I и II и стоматоцитами стадии I [5, с. 21]. Принято считать, что низкое значение рН

производит стоматоцитогенное действие [2, с. 343]. Вместе с тем, исследование формы эритроцитов в потоке при перемешивании клеточной суспензии в СФ-кювете установлено, что при значении рН5,0 в хлоридной среде возрастает степень дискоидных клеток, а в сульфатной среде при рН5,0 с высокой ионной силой (0,33 при норме 0,15) отмечается появление дискоидных форм клеток. При этом в сульфатной среде возобновляется дискогенное действие альбумина, подобное таковому в хлоридной среде с нормальной ионной силой [6, с. 77]. Эти данные приводят к предположению, что в хлоридной среде (рН7,4), связывание хлорида со специфическими сайтами в клеточных мембранах производит модификацию электростатической структуры в местах связывания, которая способствует установлению и упрочнению дискоидных форм клеток, т.е., нормоцитов. Вместе с тем, в среде с сульфатом (рН7,4), который не связывается с указанными сайтами, дискогенности не происходит, но при рН 5,0 данное действие отмечается [6, с. 77], что подтверждает предположение о роли модификации электростатической структуры локальных участков мембран в становлении дискоцитов. В сумме представленные данные приводят к постановке вопроса об изменении формы эритроцитов в условиях экранирования зарядов гликокаликса катионами Na^+ вследствие воздействия сред с высокой ионной силой, но с различным содержанием хлорида и сульфата.

Цель работы – исследовать изменение формы эритроцитов при воздействии сред с высокой ионной силой с различным содержанием хлорида и сульфата.

Материалы и методы. Использованные реактивы для приготовления растворов квалифицировались как «хч» и «чда». Эритроциты донорской крови осаждали и отмывали средой, содержащей 0,9% NaCl . Изменение формы эритроцитов исследовали при регистрации интенсивности флуктуации оптической плотности (ОП, $\lambda=720$ нм) перемешиваемой клеточной суспензии ($\sim 3,0 \times 10^6$ кл./мл) в кювете спектрофотометра (СФ) при температуре 20-22°C. Дискоидные клетки рассеивают свет анизотропно и производят максимальную

флуктуацию ОП, сферические клетки проявляют изотропное светорассеяние - флуктуаций ОП не выявляется. Поэтому интенсивность флуктуаций ОП определяется соотношением дискоидных и сферических форм клеток [6, с. 77].

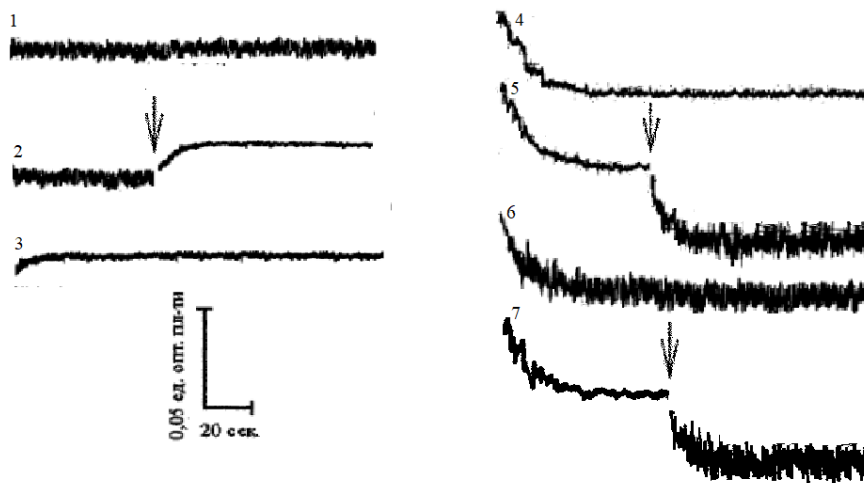
Результаты и обсуждение. При внесении эритроцитов в среду, содержащую 150 ммоль/л NaCl, отмечается определенный уровень флуктуации ОП клеточной суспензии, т.е., часть эритроциты представлена дискоидными формами (Рис., трек 1). Внесение в суспензию NaCl с конечной концентрацией 300 ммоль/л и с ионной силой (I) равной 0,3 при норме 0,15, приводит к повышению ОП с устранением флуктуации ОП, что характерно при осмотическом сжатии клеток с образованием сферических форм (Рис., трек 2). Сферичность клеток также отмечается при внесении эритроцитов в среду с изначальной концентрацией NaCl 300 ммоль/л (Рис., трек 3). Образование эхиноцитов в гипертонической среде NaCl (в нашем случае сферическая форма эхиноцит-III) согласуется с данными литературы [4, 015009], а также с теоретическими представлениями. Согласно теоретическим расчетам, повышение концентрации катионов и снижение внутриклеточного pH (pH_{in}) при гипертоническом воздействии [7, с. 71], вызовет экранирование отрицательных зарядов на молекулах спектрина. Согласно модели двумерного ионного геля спектринового цитоскелета на внутренней поверхности мембраны, это приведет к латеральному сжатию цитоскелета и эхиноцитозу эритроцитов [3, с. 319].

Внесение эритроцитов в среду, содержащую 110 ммоль/л Na_2SO_4 с ионной силой равной 0,33 ($pH_{7,4}$), вызывает начальное снижение ОП клеточной взвеси (40-60 сек) с установлением устойчивого уровня ОП, без проявления флуктуации ОП (трек 4). В величину ОП клеточной суспензии вносит вклад рассеяние света, которое более выражено для сфероцитов по сравнению с дискоцитами и сферическими стоматоцитами, по причине большей площади экваториальной плоскости у сфероцитов [8, с. 565]. Поэтому уменьшение ОП, за счет ослабления рассеяния света в течении ~60 сек и

отсутствие флуктуации ОП, указывает на образование сферических стоматоцитов (Рис., трек 4). По причине того, что скорость проникновения сульфата через мембрану на 3 порядка ниже, чем хлорида, то в сульфатной среде с буфером в интервале 1-5 мин может отмечаться значительное и устойчивое повышение рН_{in} [9, с. 330], которое вызовет развитие стоматоцитоза [3, с. 319]. Ингибиторный анализ при транспорте хлорида сульфатом показывает наличие одного по сродству типа адсорбирующих сайтов для сульфата. Тогда как, при ингибировании транспорта сульфата хлоридом анализ показал наличие как минимум 2-х типов хлорид-связывающих сайтов на молекулу переносчика с разным сродством [10, с. 99]. Ранее мы предположили, что пептидные сегменты анион-транспортного белка клеточных мембранах включают специфические хлорид-связывающие сайты (а) и сайты (б), которые контактируют с межфазными участками анионного переносчика и заполнение которых хлоридом детерминирует структуру указанных участков и форму эритроцитов. Сайты типа (а) заполняются при концентрации NaCl 45 ммоль/л и определяют установление максимальной степени дискоидных клеток, а сайты типа (б) заполняются при повышении концентрации NaCl до 105 ммоль/л и определяют упрочнение дискоидной формы [11, с. 31]. Вероятно, сульфат не связывается с этими сайтами при ингибировании транспорта хлорида. В регуляцию формы эритроцитов, возможно, включаются остатки лизинов K539, K542 и K851, которые локализуются на трансмембранных сегментах анион-транспортного белка и остатки аргининов R646, R656 гликозилированной внешней пептидной петли, поскольку те и другие часто контактируют с фосфатами фосфатидилхолина [12, с. 1507]. Данные остатки-сайты могут являться инициаторами при модификации формы вследствие изменений степени заполнения их хлоридом. Согласно гипотезе о контроле галидами локального межфазного потенциала (ϕ_s) и рН_s в межфазных участках анион-транспортного белка, 10-кратное снижение концентрации хлорида в среде может привести к увеличению положительного ϕ_s на 54 мВ и повышению рН_s на 0,99 единиц при 0°C. Подобное повышение рН_s можно ожидать в

сульфатной среде, так как сульфат не связывается с хлорид-связывающим сайтом в межфазных участках анион-транспортного белка [13, с. 283]. Не исключено, что развитие стоматоцитоза эритроцитов в сульфатной среде может быть связано не только с повышением pH_{in} , но и с повышением pH_s в межфазных участках анион-транспортного белка.

Рис. Изменение флуктуации ОП суспензии эритроцитов при перемешивании в СФ-кювете в различных средах с трис-буфером (рН7,4) (ммоль/л). 1,2 – 150 NaCl; 3 – 300 NaCl; 4,5 – 110 Na₂SO₄; 6 – 110/45 Na₂SO₄/NaCl; 7 – 300/45 сахараза/NaCl. ↓ – дополнительное внесение NaCl в СФ-кювету с конечной концентрацией: 2 – 300 ммоль/л; 5,7 – 45 ммоль/л.

При включении в суспензию эритроцитов с сульфатной средой 45 ммоль/л NaCl (конечная $I=0,38$) отмечается снижение ОП с развитием флуктуации ОП (трек 5), что связано с образованием дискоидных форм клеток. Развитие флуктуации ОП и, соответственно, дискоидности с такой-же степенью выявляется в среде, содержащей изначально подобный состав (ммоль/ммоль) Na₂SO₄/NaCl=110/45 (Рис., трек 6). Кроме того, во взвеси эритроцитов в сахарозной среде, после внесения 45 ммоль/л NaCl (конечная $I=0,045$) также отмечается снижение ОП с развитием флуктуации ОП (трек 7), т.е., выявляется ретрансформация в дискоидные клетки. Развитие стоматоцитоза в сульфатной среды ($I=0,33$) подчеркивает то, что высокая ионная сила среды не удовлетворяет требованиям развития эхиноцитоза в среде, содержащей 300 ммоль/л NaCl с I равной 0,3. Вместе с тем, развитие дискоидности при

включении NaCl в сульфатную или сахарозную среду, указывает на то, что инициация механизма развития дискоидности при связывании хлорида со специфическими сайтами (а), не зависит от ионной сила среды. Это, вероятно, связано с тем, что данные сайты локализируются в межфазной области анион-транспортного белка и с тем, что они играют не последнюю роль в регуляции формы эритроцитов. Вместе с тем, развитие дискоидности, может быть дополнительно связано с воздействием потока жидкости на клетки при перемешивании суспензии. Ранее мы показали, что в подобных условиях при снижении рН как хлоридной, так и сульфатной среды до рН5,0 степень дискоидности клеток возрастает [6, с. 77], несмотря на стоматоцитогенный эффект снижения рН среды [2, с. 343].

Скорость перемешивания клеточной суспензии, используемая в наших экспериментах, составляет 7 обор./сек, которая может способствовать ретрансформации стоматоцитов в дискоциты при кислом значении рН [6, с. 77]. Устойчивость эхиноцитарных форм определяется большой отрицательной величиной поверхностного давления спектриновой двумерной ионной сети на внутренней поверхности мембраны ($\Pi_G = -0,3 - -0,6$ дин/см). Дискоциты предпочитают невысокие отрицательные величины ($\Pi_G = -6 \cdot 10^{-3} - -6 \cdot 10^{-2}$ дин/см), тогда как стоматоцитарные формы предпочитают положительные значения ($\Pi_G = +0,06 - +0,12$ дин/см) [3, с. 319]. Поэтому не исключено, что использованная частота перемешивания клеточной суспензии способствует ретрансформации стоматоцитов в дискоциты за счет снижения поверхностного давления в цитоскелете посредством воздействия потока среды на липидный бислой мембраны. Расчетное повышение рН_{in} эритроцитов в сульфатной среде достигает значения 9,3 [7, с. 71]. Это приведет к повышению поверхностного давления в двумерном спектриновом цитоскелете и развитию стоматоцитоза в форме сферических клеток, что отражено на Рис., трек 4. В сульфатной или в сахарозной среде с хлоридом (0,45 моль/л NaCl) расчетное повышение рН_{in} составляет 7,7, т.е., значительно меньше [7, с. 71]. Наряду с меньшим повышением рН_{in}, при 45 ммоль/л NaCl заполняются хлорид-связывающие сайты-(а) в межфазных

участках анион-транспортного белка, которые определяют максимальное развитие степени дискоидных форм эритроцитов [11, с. 31]. В данной ситуации дискогенный эффект превалирует и блокирует развитие стоматоцитоза, что отражено на Рис. в треках 5-7.

При повышении рН среды и, соответственно, повышении рН_{in} развитие эхиноцитоза эритроцитов в эксперименте, которое противоречит теоретическим представлениям, можно объяснить двумя противодействующими факторами. 1-й – уменьшение объема клеток и повышение концентрации катионов К⁺, которое противодействует эффекту повышения рН_{in} на спектриновую ионную сеть цитоскелета. 2-й – повышение рН поверхности клеток, которое вызовет уменьшение степени протонации остатков лизина и аргенина анион-транспортного белка и, соответственно, уменьшение степени связывания хлорида с данными сайтами, включая обсуждаемые специфические сайты (а) и (б). Это вызовет дестабилизацию дискоидных форм клеток [11, с. 31], которые, вероятно, начнут трансформировать в эхиноциты. На эту модификацию формы указывает то, что заполнение сайтов (б) в криоконсервированных эритроцитах уже не приводит к стабилизации дискоидных форм [11, с. 31] и клетки, в основном, представлены эхиноцитами стадии III, хотя под действием перемешивания часть их ретрансформирует в дискоиды [6, с. 77]. При понижении рН среды, происходят реакции, противоположные описанным, что определяет развитие стоматоцитоза.

Таким образом, полученные результаты в условиях экранирования отрицательных зарядов сиаловых кислот на поверхности эритроцитов при воздействии высокой ионной силы, которое, вероятно, исключает модификацию формы клеток, связанную с гликокаликсом, приводят к следующим выводам. Дискогенное действие среды с высокой ионной силой (0,38) при сочетании в среде сульфата и хлорида в концентрации NaCl 45 ммоль/л, определяется связыванием хлорида со специфическими сайтами межфазной области анион-транспортного белка с установлением электростатической структуры данной области, соответствующей дискоидной

форме эритроцитов. Ретрансформация стоматоцитов в нормальные дискоидные формы при внесении хлорида в сульфатную среду может происходить вследствие снижения поверхностного давления в спектриновой сети цитоскелета с переменной его знака на отрицательный из-за ограничения повышения внутриклеточного рН. Устойчивость различных форм эритроцитов при соответствующих интервалах поверхностного давления в двумерной сети спектринового цитоскелета может определяться не только величиной рН у внутренней поверхности мембраны, но и степенью заполнения специфических хлорид-связывающих сайтов межфазной области анион-транспортного белка, которая контролируется поверхностной концентрацией хлорида.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Rasia M., Bollini A. 1998. Red blood cell shape as a function of medium's ionic strength and pH. *Biochim Biophys Acta*. V. 1372. № 2. P. 198. doi: 10.1016/s0005-2736(98)00057-1.
2. Wong P. 1999. A basis of echinocytosis and stomatocytosis in the disc-sphere transformations of the erythrocyte. *J Theor Biol*. V. 196. № 3. P. 343. doi: 10.1006/jtbi.1998.0845.
3. Stokke B.T., Mikkelsen A., Elgsaeter A. 1986. Spectrin, human erythrocyte shapes, and mechanochemical properties. *Biophys J*. V. 49. № 1. P. 319. doi: 10.1016/S0006-3495(86)83644-X.
4. Fischer T.H., Valeri C.R., Smith C. J, et al. 2008. Non-classical processes in surface hemostasis: mechanisms for the poly-N-acetyl glucosamine-induced alteration of red blood cell morphology and surface prothrombogenicity. *Biomed. Mater*. V. 3. № 1. 015009. doi:10.1088/1748-6041/3/1/015009
5. Hardjono I.S., Hamasaki N., Minakami S., Fujino T. 1980. Effects of Osmolarity and Echinocytogenic Drugs on the Transport of Phosphoenolpyruvate through the Red Cell Membrane. *Cell Structure and Function*. № 5, P. 21. (by Japan Society for Cell Biology).
6. Рамазанов В.В., Волонельская Е. Л., Руденко С.В. 2022.

Модификация формы криоконсервированных эритроцитов альбумином. The 4th International scientific and practical conference “Modern science: innovations and prospects” (January 10-12, 2022) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. С. 77.

7. Glaser R., Donath J. 1984. Stationary ionic states in human red blood cells. *Bioelectrochemistry and Bioenergetics*. V. 13. P. 71.

8. Hoffman J.F. 1987. On the mechanism and measurement of shape transformations of constant volume of human red blood cells. *Blood Cells*. V. 12. № 3. P. 565.

9. Romano L., Passow H. 1984. Characterization of anion transport system in trout red blood cell. *Am J Physiol*. V. 246. (3 Pt 1). P. 330. doi: 10.1152/ajpcell.1984.246.3.C330. PMID: 6703047.

10. Schnell K.F. 1977. Anion transport across the red blood cell membrane mediated by dielectric pores. *J Membr Biol*. V. 37. № 2. P. 99. doi: 10.1007/BF01940928.

11. Рамазанов В.В., Руденко С.В. 2023. Модифікація форми еритроцитів при заміщенні у середовищі сульфату на NaCl і дії стильбендисульфонату. The 3rd International scientific and practical conference “Scientific research in the modern world” (January 12-14, 2023) Perfect Publishing, Toronto, Canada. P. 31.

12. Reithmeier R.A., Casey J.R., Kalli A.C., Sansom M.S., Alguel Y., Iwata S. 2016. Band 3, the human red cell chloride/bicarbonate anion exchanger (AE1, SLC4A1), in a structural context. *Biochim Biophys Acta*. V. 1858. (7 Pt A). P. 1507. doi: 10.1016/j.bbamem.2016.03.030.

13. Wieth J.O., Bjerrum P.J., Borders C.L. 1982. Irreversible inactivation of red cell chloride exchange with phenylglyoxal, and arginine-specific reagent. *J Gen Physiol*. V. 79. № 2. P. 283. doi: 10.1085/jgp.79.2.283.

MEDICAL SCIENCES

378.147.091.32.016:615.015]:331.544

THE USE OF SMALL GROUP DISCUSSIONS (SGD) IN PHARMACOLOGY CLASSES AS A COMPONENT OF THE FORMATION OF PROFESSIONALLY ORIENTED KNOWLEDGE COMPETENCE

Kucher Tetiana Volodymyrivna

Candidate of Biological Sciences, Assistant
Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University
Zaporizhzhia, Ukraine

Abstract: The main task of higher education at the present stage is to train students who are able not only to obtain certain theoretical knowledge but also to master the skills of applying the acquired knowledge in specific situations.

Keywords: Pharmacology, technique of group classes, problem-based learning, small group discussions, situational tasks, structural logic diagrams, Step-by-step Discussions

Pharmacology is, first and foremost, an interdisciplinary subject, the result of which is an understanding of the effect of drugs on the human body. As a result, students receive the necessary theoretical basis for the agonistic or antagonistic effect of drugs on certain receptors in the body tissues, the main biochemical pathways of interaction with the corresponding receptors, pharmacokinetics, drug metabolism, mechanisms of drug dependence and toxic effects of drugs, especially taking into account the genetic variation of each person in his or her response to the drug.

Effective teaching of pharmacology is necessary to ensure that medical students are, first and foremost, competent in the use of medicines [1]. Safe and effective prescribing is a fundamental skill that medical graduates need to acquire, as

improper prescribing can lead to exacerbation or prolongation of the disease and harm to the patient.

Pharmacology forms the basis of medical practice, but most students perceive it as a difficult subject. Given the intensive creation of new forms of drugs (drug discovery), traditional models of teaching medical students are becoming outdated and do not contribute to the successful mastery of pharmacology. A certain difficulty in teaching pharmacology is the constant change in the nomenclature of registered medicines, ideas about the mechanisms of action of medicines, side effects, dosage forms, and dosage regimens.

It should be noted that the main postulate in teaching pharmacology should be based primarily on the role of the student in the process of learning the material in the discipline [2, 3].

Most universities, including foreign ones, practice a well-established model of teaching pharmacology based on a combination of lectures, practical classes and independent work [4, 5].

In the context of the COVID-19 pandemic, when educational institutions were forced to switch to distance learning, the availability of interactive e-learning platforms in higher education institutions is certainly relevant to ensure the continuity of the educational process [6, 7].

The provision of interactive online resources for teaching pharmacology contributes to the effective involvement of students in the cognitive process [8, 9]. In the course of dialogic learning, students learn to think critically, solve complex problems based on the analysis of circumstances and relevant information, weigh alternative opinions, make informed decisions, and participate in discussions. The use of interactive teaching methods helps to increase students' interest not only in the discipline, but also in medicine in general, and allows them to better understand the goals, objectives and place of pharmacology in the system of higher medical education. This conclusion is consistent with other studies that have shown a positive attitude of students towards the introduction of electronic technologies in their education [10].

To this end, the most reasonable may be to conduct online classes using the technique of group classes (TBL), where the basis is a discussion of the use of certain drugs for a specific pathology of an organ or system with verification of the adequacy of the chosen treatment and monitoring of possible side effects of the proposed drugs [11, 12].

Students note that the TBL strategy encourages more active participation of students in the learning process than traditional lectures, contributes to an increase in the level of final preparation, which is manifested by an increase in exam scores, helps to develop problem-solving and critical thinking skills. The peculiarity of the TBL strategy is the fact that students can rely on their own knowledge, create a discussion with other students to make a final decision [13, 14, 15].

One of the ways to implement the TBL strategy using interactive online resources in teaching pharmacology is to use the problem-based learning (PBL) methodology in small groups (small group discussions, SGD) with an emphasis on the use of the Case-study methodology. The method of small group discussions (SGD) involves the use of cases (situational tasks) with the designation of the problem of using the drug(s) in a specific clinical situation for further discussion [16].

When using small group discussions (SGD) in a practical class, a group of students is divided into teams (2-5 students), which receive 1 "case" each. Students are asked to analyze a specific situation online, understand the essence of the problem, propose possible solutions and choose the best one [17].

The result of using the case method is the actualization of a certain set of knowledge of the student himself, which must be implemented in solving a real clinical problem, which corresponds to the competence approach to the use of drugs or their combinations in solving professional problems, and also ensures maximum interaction of all students in the academic group [18].

Another method of teaching pharmacology that can be productively used in distance learning is the use of structural logic diagrams (SLDs), which contain key concepts, phrases, formulas, and illustrations that are arranged in a certain logical sequence. For example, the teacher prepares didactic material in advance in the form

of a structural logic diagram with empty blocks, and students fill in the empty blocks and establish connections between them.

This method of visual display helps to systematize information, draw parallels between individual data, and allows for faster and more durable memorization of information, because such visualization is based on the structure and associative connections characteristic of human long-term memory.

An alternative way to implement the small group discussion (SGD) strategy is to use the method of "planned mistakes." In this case, the assignment stipulates that there should be deliberate mistakes in the diagram (usually no more than 3-5). In the process of mutual double-checking of works, students must find and correct all planned errors.

In small group discussions, students also have the opportunity to consult with all group members about the pharmacological correction of the "simulated patient" using Step-by-step Discussions to guide the search for an answer.

There are generally three types of questions:

1) "Yes/No" questions - the basic form of questions, very simple and not tiring for the student

2) special questions that require a specific answer, which allows the questioner to test the student's knowledge, but not their level of understanding.

3) open questions – usually do not require a "correct" answer. Allows the questioner to continue the research by asking questions such as "why" and "how". This requires a good understanding of the topic, thinking and problem-solving skills.

An additional advantage of the case methodology in small group discussions is the fact that it standardizes certain requirements for the educational process, unlike, for example, classes only in certain sections of one course, which improves students' communication and analytical skills [19, 20].

Thus, the use of the small group discussion (SGD) method in the practice of teaching pharmacology can be an effective way to form knowledge competence, as students have the opportunity to improve their skills in solving a particular problem. This allows to unleash the potential of each student, promote active learning of

pharmacology and integration of previously acquired fundamental knowledge [21, 22].

At the same time, innovative pedagogical technologies cannot be universal and will not completely replace the traditional form of education, but they can significantly increase the level of professional training of future specialists.

REFERENCES

1. Brinkman DJ, Tichelaar J, Okorie M, et al. Pharmacology and Therapeutics Education in the European Union Needs Harmonization and Modernization: A Cross-sectional Survey Among 185 Medical Schools in 27 Countries. *Clin Pharmacol Ther.* 2017; 102(5):815-822. doi:10.1002/cpt.682
2. Wright G.B. Student-centered learning in higher education *Int. J. Teach. Learn. High. Educ.*, 23 (2011), pp. 92-97
3. Ferdi Engels. Pharmacology education: Reflections and challenges. *European Journal of Pharmacology* Volume 833, Pages 392-395
4. Prober C.G., Heath C. Lecture halls without lectures—a proposal for medical education // *N. Engl. J. Med.* – 2012. – T. 366. – №. 18. - C. 1657 - 1659
5. Vemuri, V.R., & Sukumaran, S. (2019). A comparative study of interactive and conventional teaching methods in pharmacology for better clinical application. *International journal of basic and clinical pharmacology*, 8, 2309.p.2309-2312
6. Alsoufi A, Alsuyihili A, Msherghi A, Elhadi A, Atiyah H, Ashini A, et al. (2020) Impact of the COVID-19 pandemic on medical education: Medical students' knowledge, attitudes, and practices regarding electronic learning. *PLoS ONE* 15(11): e0242905. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242905>
7. Rose S. Medical Student Education in the Time of COVID-19. *JAMA.* 2020; 323(21):2131–2132. doi:10.1001/jama.2020.5227
8. Karaksha A, Grant G, Anoopkumar-Dukie S, Nirathanan SN, Davey AK. Student engagement in pharmacology courses using online learning tools. *Am J Pharm Educ.* 2013; 77(6):125. doi:10.5688/ajpe776125

9. Charsky D, Ressler W. “Games are made for fun”: lessons on the effects of concept maps in the classroom use of computer games. *Comput Educ.* 2011;56(3):604–615
10. MacLean J, Scott K, Marshall T, Asperen P. Evaluation of an e-learning teaching resource: what is the medical student perspective? *Aust N Z Assoc Health Prof Educ.* 2011; 13(2):53–63.
11. Ross, S. & Maxwell, S.R. Prescribing and the core curriculum for tomorrow's doctors: BPS curriculum in clinical pharmacology and prescribing for medical students. *Br. J. Clin. Pharmacol.* 74, 644–661 (2012)
12. Gonzalo A. Carrasco, Kathryn C. Behling, Osvaldo J. Lopez. (2019) Implementation of Team-Based Learning: a Tale of Two New Medical Schools. *Medical Science Educator* 29:4, pages 1201-1210 <https://doi.org/10.1007/s40670-019-00815-0>
13. Ho C.T. (2019). Team-based learning: A medical student’s perspective. *Medical Teacher*, 41, 1087 - 1087.
14. Amruta VD, Tript Srivastava, Suresh C, Amit D, Shende TR. Applicability of team based learning in Pharmacology. *Ind J of Pharm Pharmacol.* 2017; 4(1): 1-4
15. Zgheib NK, Simaan JA, Sabra R. Using team-based learning to teach pharmacology to second year medical students improves student performance. *Med Teach.* 2010;32(2):130-135. doi: 10.3109/01421590903548521. PMID: 20163228
16. Arias A, Scott R, Peters OA, McClain E, Gluskin AH. Educational Outcomes of Small-Group Discussion Versus Traditional Lecture Format in Dental Students' Learning and Skills Acquisition. *J Dent Educ.* 2016;80(4):459-465
17. Sivam SP, Iatridis PG, Vaughn S. Integration of pharmacology into a problem-based learning curriculum for medical students. *Med Educ.* 1995 Jul; 29(4):289-96. doi: 10.1111/j.1365-2923.1995.tb02851.x. PMID: 8594393
18. Sara E, George B. Effective small group learning: AMEE guide No.48. *Med Teach.* 2010; 32:715-726
19. Tayem YI. The Impact of Small Group Case-based Learning on

Traditional Pharmacology Teaching. Sultan Qaboos University Medical Journal. 2013 Feb; 13(1):115-120. DOI: 10.12816/0003204

20. Burgess AW, McGregor DM, Mellis CM. Applying established guidelines to team-based learning programs in medical schools: a systematic review. *Acad Med*. 2014; 89(4):678-688. doi:10.1097/ACM.000000000000162

21. Sisk RJ. Team-based learning: systematic research review. *J Nurs Educ*. 2011 Dec; 50(12):665-9. doi: 10.3928/01484834-20111017-01.

22. Sun, J., Miao, L., Zhang, Y., Wang, C., Zhang, C., Chen, J., & Li, H. (2016). Establishment and Application of TBL Method in Pharmacology Teaching.).

UDC: 17.021.1+613.955+341.31

**A MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO OVERCOMING THE
CONSEQUENCES OF BULLYING IN A SCHOOL ENVIRONMENT
DURING THE TIME OF MARTIAL LAW (LITERATURE REVIEW)**

**Nedostup Iryna Stepanivna,
Lotovska Tetyana Valeriivna**

Ph.D., Associate Professor

**Tkach Bogdana Nestorivna,
Kostyshyn Natalia Stepanivna,
Fedyshyn Lilia Lubomyrivna**

Assistant Department

Ivano-Frankivsk National Medical University,
Department of Propaedeutics of Pediatrics,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

Abstract. Today, the phenomenon of bullying is recognized as a very common, complex, and potentially harmful form of violence among children and adolescents. WHO classifies bullying as a serious public health problem that increases the risk of poor social and educational outcomes later in life. Every year, more than 100 million children worldwide die from violence, including severe domestic violence. The results of prospective studies, which studied the impact of bullying in childhood on adult life, prove that cases of bullying have a cause-and-effect relationship in the form of such mental health problems as depression, anxiety, and suicidality. The connection between consequences of bullying and physical health, in particular arterial hypertension, peptic ulcer disease, diabetes, etc., is also indisputable. Bullying, as a problem of violence in the school environment, becomes an obstacle to the comprehensive development of a child. Human rights organizations in Ukraine emphasize the peculiarities of bullying in the conditions of martial law: it became "latent" and "modified," which was manifested by the bullying of internally displaced "Russified" children and the spread of "cyberbullying." It has been established that bullying not only harms a child's health but also worsens the quality

of education, violating the right of every child to a safe educational environment, physical and psychological safety [1, 2, 3] .

Keywords: bullying, mental and physical health, coping with consequences, children, martial law.

According to the Ministry of Education and Culture of Ukraine (2018), based on UNICEF/ESPAD research [4], about 24% of children in Ukraine between the ages of 11 and 17 have become victims of bullying; 48% were afraid to tell about cases of bullying; and 44% observed bullying but did not intervene because they were afraid. Bullying statistics regarding the number of administrative protocols drawn up in Ukrainian schools from 2019 to 2022 indicate its negative dynamics in 2022 (2019: 334 administrative protocols; 2020: 253; 2021: 336; 2022: 116), connected with the fact that educational institutions and students were forced to move en masse. However, the Department of Juvenile Prevention of the National Police of Ukraine noted that in 2023, the frequency of appeals due to bullying or cyberbullying increased again [5, 6]. Therefore, the identification, treatment, and prevention of deviations in the health of children due to school bullying is an urgent problem in pediatrics that requires a multidisciplinary approach to its solution, in particular in war conditions.

According to UNESCO's decision, every year on the first Thursday of November, starting in 2020, the whole world and Ukraine celebrate the International Day against school violence and bullying [7, 8]. The day served as an important reminder to all adults that any form of school-related violence violates students' rights to education, health, and well-being. When recognizing bullying, it is necessary to take into account its forms, such as psychological, physical, economic, electronic-communicative (cyberbullying), and sexual (child sexual abuse). In addition, two types of aggression are distinguished: direct (physical or verbal) and indirect. Direct bullying is physical aggression, spitting, name-calling, and intimidation. Indirect bullying is passive-aggressive treatment of the victim, when he is isolated or excluded from the team, ranked as the worst, writing an offensive

graffiti. In addition to the term "bullying," there is a term similar to it, "mobbing" (from English mob, crowd, swarm). The difference between them is that mobbing is when a crowd attacks one person, i.e. "all against one." And bullying is when one person (the attacker) intimidates another person (the victim). As a result of such actions, damage may be caused to the victim's mental and physical health. Manifestations of psychological bullying include the spread of offensive rumors, humiliating looks/jokes, offensive movements (body, facial expressions, gestures), ignoring, isolation, blackmail, threats, manipulation, etc. Physical bullying can be characterized by bodily harm, fighting, kicking, slapping, pushing, stomping, touching, unwanted touching, "scanning" of the body, etc. Economic bullying means demanding money, damaging, taking, or destroying clothes and other personal belongings. Cyberbullying includes humiliation through digital technologies on information sharing platforms (cell phone or gadget bullying), through social networks or internet platforms through the use of ambiguous photos, videos of fights, verbal humiliation, etc. Sexual bullying includes jokes, insults or threats of a sexual nature, derogatory looks, vulgar movements or gestures, nicknames of a sexual nature, filming in locker rooms, etc. Important signs of bullying are the systematicity and repetition of actions, as well as the presence of three parties: the offender (rowdy/aggressor/bully), the victim/victimized, and observers. At the same time, the offender causes damage to the mental and physical health of the victim. The consequences of bullying are fear, anxiety, social isolation for the victim, or submission to the interests of the offender. The most vulnerable to bullying are considered to be shy or closed-minded children due to their appearance, health, exemplary behavior, success or failure situation, certain life or family circumstances, etc. [9, 10].

The problems and challenges of the Russian-Ukrainian war proved that panic attacks and school bullying among internally displaced persons were most often noted among children due to their stay in shelters. In everyday life, it is very important to recognize a child who has become a victim of bullying. She will not immediately dare to tell anyone that she is being bullied. Therefore, you should

carefully analyze changes in the child's behavior and possible external signs of bullying: torn notebooks and textbooks, broken personal belongings or toys, chalk or mud-soiled or torn clothes, chewing gum in the hair, offensive or humiliating videos on social networks, etc. The consequences of bullying always manifest themselves among all its participants (victim, bully, and observers). Characteristic psychological signs of victims of bullying are fear, anxiety, withdrawal, insomnia, deterioration of health, low self-esteem, harmful addictions, falling under negative influence, aggression, loneliness, and suicidal moods. For bullies, the consequences of bullying are aggressive behavior, manifestations of violence, frequent offenses, an inability to communicate calmly, and indifference to the feelings of others. In the future, due to the perception of the bully as an aggressor, rejection by a circle of friends, and misunderstandings with parents and teachers are possible. As a result, the bully is in constant conflict with others, resulting in deterioration of health. As for observers, it is characteristic for them to be involved in a situation of bullying, a dangerous environment, a loss of trust in the school environment, feelings of guilt, a depressed state, depression, and also a deterioration of health [11].

According to the results of a study conducted by UNICEF in Ukraine in 2018, 67% of children aged 11 to 17 faced the problem of bullying among schoolchildren, and 24% of children considered themselves victims of this phenomenon. Most often, children were bullied by their peers. The survey took into account the period during the last three months [12]. The results of the survey, according to data from U-Report (the digital platform of UNICEF), show that among the important reasons that led to the spread of bullying and deserved attention was the ignoring of bullying by adults (37%). Children who differed in some way from others (71.1%) suffered from bullying most often: they did not have modern gadgets or clothes (56.9%); were physically weaker (34.0%), etc. According to the results of the survey, people who had leadership qualities (27.6%), in particular, were physically stronger (19.8%), and acted as "bullies" most often. By gender, they were more often boys (20.8%).

In the early 70s of the 20th century, the Norwegian psychologist Dan Olweus developed the

"Olweus Bullying Prevention Program" [13]. There is no doubt that at the school level, teachers play a decisive role in combating bullying and its consequences. Only by observing the principle of comprehensiveness, which consists of the organization of close contact between the institution's administration, teachers, parents, school nurses, and practitioner/school psychologists, is a possible solution to this problem. Therefore, educational institutions have an important role in forming attitudes and skills that are necessary to avoid or prevent bullying and creating conditions for children to acquire knowledge in a safe educational environment [14, 11]. The society should constantly convey information to the younger generation about the responsibility for manifestations of bullying because ignorance of the laws does not exempt it from administrative responsibility. If the age of the bully is up to 16 years, parents or persons representing bullies are responsible for them. If the bully is 16 years old, the responsibility becomes personal. The fine and the duration of community service are from 50 to 200 minimum incomes for citizens, or community service from 20 to 60 hours. The subjects in the field of preventing and combating violence outside educational institutions include the Children's Service; authorized divisions of the National Police of Ukraine; juvenile prevention divisions of the National Police; probation bodies; prosecutor's offices; courts; centers for providing free secondary legal assistance; education management bodies; institutions; and health care facilities [15].

Help and prevention of bullying is that the child must learn to resist becoming a victim. Since bullying cannot be faced alone, the first step on the part of the victim should be an open conversation with someone he trusts: parents, school psychologist, teacher, social worker, sports coach, older brother or sister, other relatives, or a mediator (a neutral specialist, who helps the parties to the conflict in its settlement). If it is difficult for the child to talk about it, then the fact of bullying should be stated in writing (paper or electronic version) and sent e-mailed or some messenger (Viber, Telegram, or WhatsApp) to the person the child trusts. The parents of the victim need to talk to the parents of the abuser. The victim is recommended to take a deep breath, count to ten, start writing a protest text on a gadget or on paper, etc. It is important to

avoid secluded "nooks" where bullying takes place. If the bullying has reached the point of causing damage to things, physical violence, or theft, you should contact the police. If schoolchildren see that someone is suffering from bullying, it is necessary to call adults for help. If cyberbullying occurs on the Internet, those who offend should be blocked. Joining creative groups that allow you to express yourself has a positive result: art, music, ballet, sports school, etc. A circle of like-minded people and creative activities help to increase self-esteem, improve well-being, and make the child happier. A daily regimen, rational nutrition, physical exercises, and sufficient sleep according to age will help you feel calmer, more confident, and better both physically and mentally [11, 14]. National educational institutions are responsible for creating a safe educational environment, conducting systematic educational activities on non-violent behavior, introducing high-quality preventive programs, and promoting anti-bullying policies. The website of the Ministry of Education and Culture of Ukraine has information about organizations dealing with bullying in our country. Among them is the Ukrainian Foundation "Welfare of Children" (teaching children to protect themselves); UNICEF (informing parents and children about bullying and countering it); charity fund "Kiddo" (anti-bullying); Docudays UA (campaign against cyberbullying); public organization "Studena" (non-discriminatory education); International Women's Human Rights Center "La Strada-Ukraine" (combating violence in the family and school); etc. [16, 17]. Pediatricians/family doctors, practical/school psychologists, child neurologists, psychotherapists, psychiatrists and other narrow specialists of the multidisciplinary team should be ready to identify and expose manifestations of bullying and bear responsibility for publicizing the facts of school bullying.

Conclusions

1. The consequences of school bullying are the deterioration of mental and physical health and a negative impact on the quality of the educational process. The peculiarities of bullying during the war should be considered; its latency (due to a decrease in the number of official appeals to the police) and its ability to be modified (bullying of "temporarily displaced persons," cyberbullying).

2. Solving the problem of school bullying is based on compliance with the principle of comprehensiveness in the work between the administration of the educational institution, teachers, parents, practitioners/school psychologists, pediatricians/specialized professionals, and law enforcement agencies.

3. During a full-scale invasion, assistance to overcome the consequences of school bullying is provided by health care institutions that provide a multidisciplinary approach to solving this problem.

LIST OF REFERENCES

1. Waseem M, Nickerson AB. Bullying. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2023 Jan. 2023 May 3. PMID:28722959. Режим доступу: <http://pubmed.ncbi.nih.gov/28722959/>.

2. WHO. Children: new threats to health. 19 November 2020. Режим доступу: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/children-new-threats-to-health>.

3. Обов'язки та відповідальність освітян за здобуття шкільної освіти в Україні. 06.06.2023. Освітній омбудсмен України. 2023. Режим доступу: <https://eo.gov.ua/obov-iazky-ta-vidpovidalnist-osvitian-za-zdobuttia-shkilnoi-osvity-v-ukraini/2023/06/06/>.

4. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. UNICEF. ESPAD. Україна. 2019. Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine>.

5. Протидія булінгу. Міністерство науки і освіти України. 2019. Відповідно до дослідження ЮНІСЕФ. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/protidiya-bulingu>.

6. Armitage R. Bullying in children: impact on child health. Review. *BMJ Paediatrics Open*. 2021 Mar 11;5(1):e000939. doi: 10.1136/bmjpo-2020-000939.

7. МОН України. 2021. 4 листопада – Міжнародний день боротьби з насильством і булінгом у закладах освіти. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/4-listopada-mizhnarodnij-den-borotbi-z-nasilstvom-i-bulingom-u-zakladah-osvity#:~:text=>

8. Всеосвіта. 4 листопада відзначають Міжнародний день боротьби з насильством і булінгом у закладах освіти. 2021. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/news/4-lystopada-vidznachaiut-mizhnarodnyi-den-borotby-z-nasyilstvom-i-bulinhom-u-zakladakh-osvity-46548.html>.

9. Xiaou M., Jiatong L., Zengxin X. Effects of bullying forms on adolescent mental health and protective factors: a global cross-regional research based on 65 countries. *Int J Environ Res Public Health*. February, 2022;19(4): 2374. doi: 10.3390/ijerph19042374.

10. Zhong MT, Huang XC, Huebner ES, Tian LL. Association between bullying victimization and depressive symptoms in children: The mediating role of self-esteem. 2021 Nov 1;294:322-328. doi: 10.1016/j.jad.2021.07.016.

11. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Андрєєнкова В.Л., Батіна Я.С., Безвершенко А.Е. та співавт. Методичний посібник. МОН України. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Громадська організація «Ла Страда-Україна». Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Київ, 2019. 3с. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2019-11-25-protydiy-bulingu>.

12. UNICEF. Half of world's teens experience peer violence in and around school – UNICEF. New York, 6 september 2018. Режим доступу: <https://www.unicef.org/press-releases/half-worlds-teens-experience-peer-violence-and-around-school-unicef>.

13. Булінг. О. Падучак. Велика українська енциклопедія. Uniform resource locator (URL) - уніфікований покажчик інформаційного ресурсу. Режим доступу: <https://vue.gov.ua/булінг>.

14. Макарова В. Проти стресу й булінгу: як працює в школах програма соціально-емоційного та етичного навчання. 2023. Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/proty-stresu-j-bulingu-yak-pratsyuje-v-shkolah-programa-sotsialno-emotsijnogo-ta-etychnogo-navchannya/>.

15. ВР України. Закон "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії мобінгу

(цькуванню)" від 01.12.2022 N 2806-IX. Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-20#Text>.

16. Condon L, Prasad V. GP views on their role in bullying disclosure by children and young people in the community: a cross-sectional qualitative study in English primary care. *British Journal of General Practice* 2019; 69 (688): e752-e759. doi: <https://doi.org/10.3399/bjgp19X706013>.

17. МОН України. Організації, які займаються проблемами булінгу в Україні. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/organizaciyi-yaki-zajmayutsya-pitannyami-bulingu-v-ukrayini>.

ФІЛОСОФІЯ СУЧАСНОЇ МЕДИЧНОЇ СЕСТРИ

Кударенко Василиса Іванівна,

викладач

Міжнародного гуманітарного університету

Одеського медичного інституту

м. Одеса, Україна

Одне з найбільш широко поширених в даний час визначень поняття «філософія»: філософія – це наука про взаємодію суб'єкта і об'єкта і про зміни відносин між ними, що виникають в результаті цієї взаємодії [2].

Філософія медицини почала формуватися в Стародавній Греції. Видатний грецький філософ Епікур стверджував, що медицина і філософія марні, якщо перша не виліковує тіло, а друга - душу. Ф. Бекон, представник епохи Нового часу, писав, що медицина, не заснована на філософії, не може бути надійною [1].

Сучасна філософія медицини керується критерієм духовної цінності людського життя. Роль такої філософії полягає в тому, що вона визначає загальні ідеї медицини, які є стрижневими не тільки в області медико-філософської проблематики, але і в житті людини взагалі. Система цінностей, яка є предметом філософського осмислення, виступає фактором впливу філософії на медико-біологічні науки і практичну охорону здоров'я. Вона є основою виконання лікувальних маніпуляцій і віри пацієнта в своє одужання, стає духовним елементом терапевтичного впливу.

Філософія будь-якої професії, зокрема медичної сестри, завжди знаходиться в розвитку. Погляди суспільства на ті чи інші цінності постійно зазнають змін, тому змінюється і думка про професію медичної сестри. Філософія медичної сестри істотно відрізняється не тільки в різних регіонах, національних групах, а й в лікувально-профілактичних, медичних освітніх установах. Реформа охорони здоров'я в Україні має на увазі вироблення нового

погляду і на сестринську справу, тому що майбутньому середньому медичному персоналу доведеться працювати при нових соціально-економічних умовах. Реформа охорони здоров'я в Україні має на увазі вироблення нового погляду і на сестринську справу, тому що майбутньому середньому медичному персоналу доведеться працювати при нових соціально-економічних умовах [3].

З початком реформи сестринської справи в Україні активно використовується поняття «філософія сестринської справи» - виражений в поняттях дух цієї професії, визначення її місця в суспільстві, а також системи цінностей.

Філософія і медична сестра. Який зв'язок між ними? Навіщо медичній сестрі філософія? І що таке філософія медичної сестри?

Філософія медичної сестри є частиною загальної філософії і являє собою систему поглядів на взаємини між медсестрою, пацієнтом, суспільством і навколишнім середовищем. Вона заснована на загальнолюдських принципах етики і моралі. У центрі цієї філософії знаходиться людина. Сестринська справа спирається на давню традицію, метою якої є задоволення людських потреб у захисті здоров'я і навколишнього середовища.

Основними принципами філософії медичної сестри є повага до життя, гідності та прав людини. Ми віримо в священний дар життя і в зв'язку з цим розглядаємо кожну окрему особистість як єдине ціле з її внутрішніми можливостями до зростання і розвитку фізичного, філософського, соціального, культурного, інтелектуального і духовного.

Реалізація принципів філософії медичної сестри залежить від взаємодії сестри і суспільства. Ці принципи передбачають відповідальність медсестри перед суспільством (в тому числі і перед пацієнтом) і відповідальність суспільства перед медсестрою. Суспільство визнає важливу роль сестринської справи в системі охорони здоров'я, регламентує і заохочує його за допомогою видання законодавчих актів [4].

Метою сестринської справи є здійснення сестринського процесу.

Медична сестра прагне виконувати свою роботу професійно, поважаючи і

охороняючи гідність пацієнта, його автономію і гармонію з суспільством і соціальними потребами.

Сучасна сестринська справа є наукою і мистецтвом. Успішне застосування філософії медичної сестри в Україні, розвиток творчого потенціалу медсестер можливо тільки в тому випадку, якщо суспільство виконає свої зобов'язання по відношенню до них.

Медсестра є фахівцем, який володіє знаннями і вміннями, несе відповідальність за процес догляду і проявляє милосердя. Медична сестра -унікальна, суспільно активна особистість, яка вдосконалює свої професійні, психологічні та душевні якості для того, щоб забезпечити пацієнтові оптимальний догляд. Медична сестра діє як незалежно, так і у співпраці з іншими професійними працівниками сфери охорони здоров'я з тим, щоб задовольнити потреби суспільства та окремих пацієнтів у захисті здоров'я [3].

Зобов'язання медсестер включають в себе повагу до пацієнтів і право їх на самостійність. Відповідно до цього вона діє, виходячи з принципів: не заподіяти шкоди, робити добро, вміти співпрацювати і бути відданою як професії, так і пацієнтові. Сестринська справа не має обмежень за національними, расовими ознаками, віком, статтю, політичним або релігійним переконанням, соціальним станом.

Потреба в сестринському догляді універсальна, вона необхідна людині від народження до смерті. Надаючи допомогу пацієнтові, медична сестра намагається створити атмосферу шанобливого ставлення до його етичних цінностей, звичаїв і духовних переконань. Медична сестра зберігає конфіденційність в інтересах пацієнта, оберігає інформацію, якщо вона не суперечить його здоров'ю і здоров'ю суспільства.

Медичні сестри оптимістично дивляться в майбутнє і розвивають сестринську справу як науку і мистецтво.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лавриш Ю.Є. Філософські засади викладання сестринської справи у вищих медичних закладах Канади. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/7447/97/>
2. Петрущак О. М. Роль медичної сестри на сучасному етапі розвитку охорони здоров'я. Медсестринство. 2017. № 4. С. 48–50.
3. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини: Навч. посібник / За заг. ред. А. П. Алексеєнко, В. М. Лісового. Харків: Колегіум, 2010. 340 с
4. Сучасний стан медсестринства в Україні. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/suchasnij-stan-medsestrinstva-v-ukra-ni/>

TECHNICAL SCIENCES

УДК 629.735

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОГО РЕМОНТУ АВІАЦІЙНОЇ ТЕХНІКИ

Коломійцев Олексій

Заслужений винахідник України,
д.т.н, професор, професор кафедри
Національний технічний університет «ХПІ»

Комаров Володимир

Заслужений винахідник України, к.т.н.,
провідний науковий співробітник
Військового інституту телекомунікацій і
інформатизації імені Героїв Крут

Овчаренко Євген

старший науковий співробітник
Харківський національний університет
Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба

Тимошенко Павло

старший науковий співробітник
Харківський національний університет
Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба

Анотація: У статті представлені результати проведеного аналізу сучасного стану системи військового ремонту (СЗР) та її можливостей щодо підтримки у справному стані та повної бойової готовності авіаційної техніки (АТ). Показано недоліки, які пов'язані з переходом на сервісне обслуговування (СО), а також визначено основні фактори, що впливають на ефективність СЗР. Розроблено вимоги до перспективної СЗР та визначено основні шляхи підвищення можливостей СЗР при відновленні справності та працездатності сучасної АТ.

Ключові слова: авіаційна техніка, система військового ремонту, сервісне обслуговування, відновлення, ремонт, ефективність.

Вступ. Постійне вдосконалення процесу технічної експлуатації забезпечує необхідну високу готовність та підтримує необхідний рівень справності АТ. Технічна експлуатація АТ (рис. 1) є частиною її експлуатації і включає технічне обслуговування (ТО), ремонт, транспортування та зберігання [1-7]. Система ТО та ремонту АТ визначається сукупністю взаємопов'язаних засобів (обладнання тощо), експлуатаційної та ремонтної документації, а також обслуговуючого персоналу, яка необхідна для підтримки та відновлення (якості або експлуатаційних характеристик) об'єктів, що входять до цієї системи [2-3].

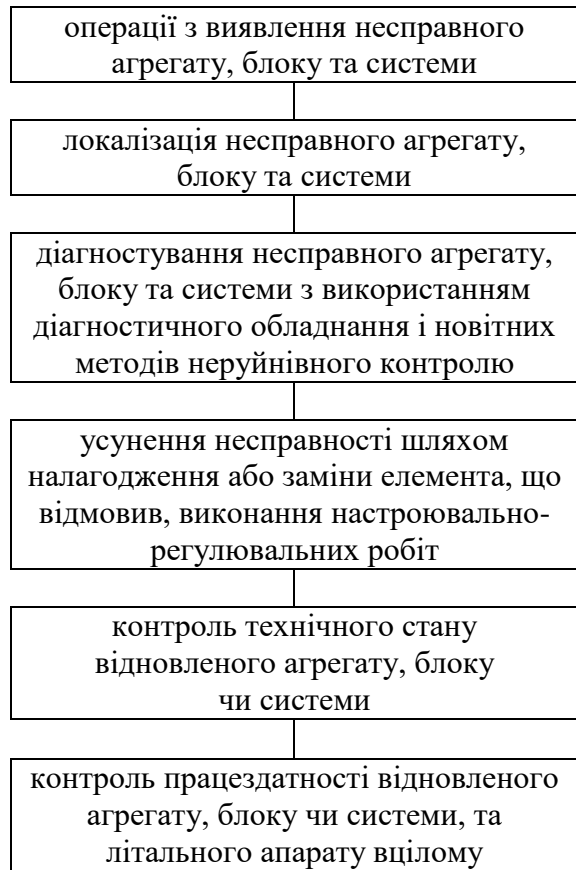
Рис. 1. Літальний апарат в процесі експлуатації.

Військовий ремонт (ВР) – це такий вид ремонту, при якому досягається постійне, безперервне та оперативне усунення відмов та пошкоджень АТ. Підтримується необхідний (встановлений) рівень справності та готовності (бойової) АТ до всебічного застосування. Від ефективної організації ВР залежать такі складові надійності, як готовність і довговічність бойової АТ, що експлуатується, так і необхідний наліт льотного складу авіаційної частини.

Ремонт АТ, що виконується у місцях розміщення (базування) авіаційних частин або розташування несправної АТ, силами та засобами інженерно-авіаційної служби (ІАС), називається військовим [4]. Склад технології військового ремонту АТ наведено на рисунку 2.

Рис. 2. Ремонт авіаційної техніки

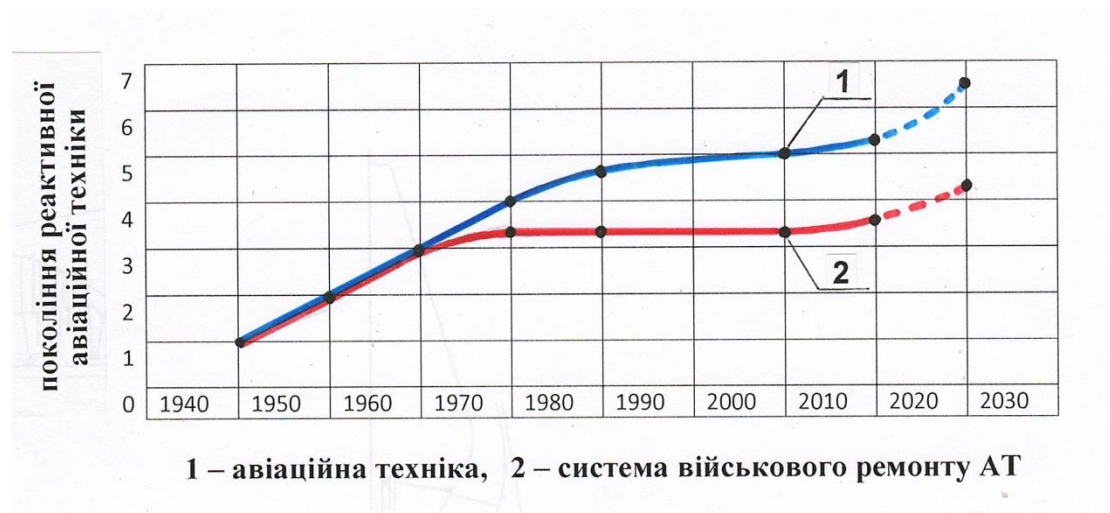

За результатами проведеного аналізу розвитку СВР можливо свідчити про наступне. До 1970 року вдосконалення СВР (зміна організаційної структури, поява та модернізація засобів ВР, розробка необхідної експлуатаційної та ремонтної документації, введення в дію настанов з інженерно-авіаційного забезпечення (ІАТ), як складової системи ІАТ, йшло паралельно з розвитком АТ (рис. 1).

Проте, надалі, СВР створювалась для ремонту АТ 3-го покоління, практично без змін та без врахування фактичного стану АТ, що призвело до екстенсивного шляху розвитку СВР.

При цьому, зміни у організаційній структурі СВР стосувалися виключно штатної чисельності інженерно-технічного складу (ІТС).

Поява нових систем АТ військового призначення призвела до збільшення кількості груп обслуговуючого та ремонтуючого персоналу, без урахування їх впливу на ефективність як системи ТО, так і СВР.

Рис. 3. Графік зміни організаційної структури військового ремонту відносно розвитку АТ

Суперечність, що виникла у практиці між удосконаленням ТО АТ та розвитком СВР, призвела до того, що можливості щодо вдосконалення ІАО за рахунок підвищення ефективності відновлення справності та працездатності АТ при даній організаційній структурі СВР практично вичерпані. У зв'язку з цим виникає практично важливе та актуальне для Військово-Повітряних Сил України військово-наукове та організаційно-технічне завдання щодо підвищення ефективності СВР.

Ефективна СВР у мирний час обумовлюється необхідністю оперативного відновлення пошкодженої АТ та тієї, що відмовила АТ у процесі експлуатації. При цьому, пошкодження АТ є наслідком ведення бойових дій (рис. 4), помилок льотного та ІТС, впливу метеорологічних та природних факторів (зіткнення з птахами, град, зледеніння тощо), а відмови – є наслідком зниження рівня надійності окремих вузлів (функціональних елементів), агрегатів та систем АТ у процесі експлуатації.

Таким чином, потреба в оперативному відновленні справності та працездатності АТ у процесі експлуатації об'єктивно існує постійно. В даний час, в результаті переходу на СО, завдання щодо відновлення справності та працездатності АТ (у рамках контракту життєвого циклу) покладено на фахівців сервісних організацій.

Рис. 4. Бойові пошкодження конструкції літального апарату

У цій статті СО – це комплекс робіт з підтримки, відновлення справного чи працездатного стану АТ та відновлення її ресурсів, що проводиться у військових чи заводських умовах, підприємствами відповідно до державного контракту. До основних функцій СО відносяться [5]: ТО АТ, контроль технічного стану АТ, що експлуатується; технічне діагностування АТ; авторський нагляд у процесі експлуатації зразків АТ, відповідно до вимог державних контрактів; виконання контрольних-відновлювальних робіт на АТ; продовження призначених показників ресурсів та термінів служби АТ; формування обмінного фонду за рахунок придбання нових агрегатів, а також ремонту несправних агрегатів, що відмовили; плановий та оперативний (поточний) ремонт АТ; проведення огляду виробів АТ, що підлягають державному технічному нагляду; заводський (середній та капітальний) ремонт АТ та агрегатів; навчання ІТС авіаційних частин правилам експлуатації АТ та виконання найбільш складних операцій з відновлення справності та працездатності АТ відповідно до вимог експлуатаційної документації; модернізація АТ та агрегатів.

Проте, перехід на СО виявив наступні недоліки системи [5]:

- збільшення вартості робіт з відновлення справності та працездатності агрегатів (блоків), що обумовлено включенням у вартість робіт оплати логістичних витрат на транспортування ремонтного фонду до місця проведення ремонту та назад до експлуатуючої організації, оплати витрат на відрядження виїзних бригад із СО;
- збільшення термінів відновлення АТ, яка відмовила, тому, що сторонні

організації виявилися не здатними у повному обсязі і у встановлені терміни виконати увесь обсяг робіт з відновлення справності та працездатності АТ, що відмовила (особливо у період ведення бойових дій);

- зниження рівня кваліфікації особового складу ІАС у зв'язку з відсутністю необхідної практики щодо поточного ремонту агрегатів (блоків).

Таким чином, перехід на СО призвів до повного згортання існуючої СВР АТ. У ситуації необхідним є процес відновлення СВР АТ на сучасній основі, оскільки повернення до колишньої організаційної структури СВР не забезпечить достатнього рівня справності [6].

Рис. 5. Розміщення обладнання на борту ЛА

Дана обставина пояснюється ускладненням сучасної АТ - збільшенням щільності монтажу бортового радіоелектронного та авіаційного обладнання на борту літального апарата (ЛА, рис. 5), насиченням дублюючих та резервуючих систем, застосуванням нових конструкційних матеріалів тощо.

Вищевикладене призводить до значного збільшення складності та трудомісткості ремонтних робіт. Однак, з іншого боку, конструктивно закладений, при розробці та виробництві нової АТ, високий рівень контролю придатності обумовлює зменшення трудомісткості ТО та зниження необхідного рівня кваліфікації ІТС за рахунок підвищення рівня автоматизації та наявності бортових автоматизованих систем контролю, що дозволяють отримувати інформацію про технічний стан військового призначення без демонтажу контрольованого обладнання та без застосування зовнішньої контрольно-перевірочної апаратури. Отже, виникає диспропорція між трудовитратами на ТО та ремонт АТ військового призначення, причому різко збільшено трудовитрати на відновлення справності та працездатності сучасної АТ. У цих умовах головна проблема СВР полягає у тому, що на особовий склад

ІАС, який виконує роботи з ТО АТ, покладено завдання з відновлення справності та працездатності АТ, що відмовила (рис. 6).

Рис. 6. Відновлення справності та працездатності АТ, що відмовила

Один спеціаліст виконує контроль якості виконаних робіт з ТО та ремонту АТ. Вирішення даної проблеми можливе шляхом функціонального і структурного розподілу робіт з ТО та робіт з відновлення працездатності АТ, а також створення модульної СВР, що включає: ВР при ТО; ВР 1-го рівня (в обсязі поточного ремонту АТ) та ВР 2-го рівня (в обсязі середнього ремонту).

Перспективна СВР, як основна складова технічної експлуатації з оперативного відновлення справності та працездатності АТ, повинна відповідати наступним вимогам:

- відповідати технічному обліку АТ, що експлуатується;
- забезпечувати безінерційний перехід на режим роботи особливого періоду у встановлені терміни та успішно вирішувати поставлені завдання щодо відновлення справності та працездатності АТ;
- забезпечувати ефективне виконання ВР АТ на базовому аеродромі, а також у разі автономної роботи на оперативному аеродромі та у місцях вимушеної посадки АТ військового призначення;
- відповідати сучасним вимогам щодо встановлення обсягу та глибини ремонтних робіт на АТ, з урахуванням виконання їх в експлуатуючих організаціях;

- мати певний ступінь універсальності та уніфікації, для можливості ремонту різних типів ЛА;
- мати встановлений рівень військово-економічної ефективності;
- мати необхідну матеріальну базу для виконання ремонту кваліфікованими фахівцями;
- забезпечувати стійке та оперативне управління у різних умовах функціонування та розміщення.

Таким чином, ефективність функціонування СВР АТ залежить від великої кількості факторів, які умовно можна розбити на дві групи – зовнішні та внутрішні. Чинники, на які у процесі технічної експлуатації АТ (рис. 7) не можна вплинути, є зовнішніми, та їх необхідно враховувати у процесі організації відновлення справності та працездатності АТ.

Рис. 7. Організація процесу технічної експлуатації АТ різних типів

До зовнішніх факторів належать: характеристики бойової АТ як об'єкта ВР, рівень її безвідмовності та ремонтпридатності; конструкційно-технологічні особливості АТ, що закладаються під час розробки з урахуванням призначення, рівня розвитку авіаційного матеріалознавства та технології виробництва; умови та інтенсивність експлуатації АТ; погоднокліматичні умови та пора року.

Внутрішніми є фактори, на які можливо і необхідно впливати у процесі технічної експлуатації шляхом зосередження та раціонального розподілу сил та засобів, вибором способу або черговості дій тощо. До таких факторів належить:

організаційна структура СВР, рівень оснащення необхідною ремонтною та технологічною документацією, рівень підготовки фахівців ІАС та рівень забезпеченості запасними частинами та матеріалами [7].

Висновки. Існуюча СВР АТ (з урахуванням СО) та її організаційна структура об'єктивно стримують можливості ІАО щодо підтримки та відновлення справності сучасної та перспективної АТ. Для підвищення ефективності відновлення справності та працездатності АТ необхідно створення СВР, адаптованої до умов експлуатації та фактичного стану сучасної та перспективної АТ, з урахуванням запропонованих факторів, що впливають на ефективність СВР. Підвищення ефективності СВР можливо здійснити шляхом функціонального та структурного поділу робіт з ТО та робіт з відновлення працездатності АТ, а також створення модульної СВР, яка включає: підсистеми ВР при ТО, 1-го рівня (у обсязі поточного ремонту АТ) та 2-го рівня (у обсязі середнього ремонту). Реалізація запропонованих вимог при формуванні перспективної СВР сприятиме підвищенню ефективності відновлення справності та працездатності АТ 4-го і 5-го поколінь, а також ЛА (літаків), що будуть надходити до Збройних Сил України з країн-членів НАТО.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ГОСТ 25866 – 83. Эксплуатация техники. Термины и определения: утвержден и введен в действие Постановлением Государственного комитета СССР по стандартам от 13 июля 1983 г. № 3105: дата введения 01.01.1985. – М.: Издательство стандартов, 1983. – 11 с.

2. Технічне діагностування та контроль технічного стану. Терміни та визначення: ДСТУ 2389 – 94. – К.: Держстандарт України, 1994. – 24 с.

3. Патент України на корисну модель № 127849 «Пристрій для визначення просторово-частотних характеристик коливань консольно закріплених елементів літального апарата при їхніх випробуваннях на утомлену міцність» від 27.08.2018, заявник: Комаров В.О.

4. Коломійцев О.В., Комаров В.О., Обрядін В.В. Основні напрями

розвитку систем діагностики і прогностики технічного стану літальних апаратів // European scientific congress. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Madrid, Spain. 2023. Pp. 158-167. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-european-scientific-congress-15-17-05-2023-madrid-ispaniya-arhiv/>.

5. Коломійцев О.В., Комаров В.О., Дмитрієв О.М., Шулежко В.В., Кравчук В.В. Застосування інформаційних технологій для виявлення експлуатаційних пошкоджень у силових елементах високонавантажених конструкцій планера літального апарату. Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. 2022. № 2 (47). С. 20-30. <https://doi.org/10.30748/nitps.2022.47.02>.

6. Коломійцев О.В., Комаров В.О. Аналіз бойових пошкоджень конструктивних елементів планера штурмовика Су-25 // Science and technology: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2022. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-science-and-technology-problems-prospects-and-innovations-19-21-10-2022-osaka-yaponiya-arhiv/>.

7. Про затвердження Правил інженерно-авіаційного забезпечення державної авіації України. Наказ МО України від 05.07.2016 № 343.

ВПЛИВ РЕЖИМНИХ ПАРАМЕТРІВ ПОМЕЛУ ТАМПОНАЖНОГО ЦЕМЕНТУ НА РОЗТІКАННЯ ТА ВОДОВІДДІЛЕННЯ ЦЕМЕНТНОГО ТІСТА

Кротюк Олександр Ігорович

Аспірант

Дворкін Леонід Йосипович

д.т.н, професор

Національний університет водного
господарства та природокористування

м. Рівне, Україна

Анотація: В статті наведені результати досліджень направлених на вибір режимних параметрів помелу тампонажного цементу, які забезпечують мінімальне водовідділення та підвищене розтікання цементного тіста.

Ключові слова: тампонажний цемент, водовідділення, розтікання, цементне тісто, вміст SO_3 .

Згідно ДСТУ Б В.2.7-88-99 ПОРТДАНДЦЕМЕНТИ ТАМПОНАЖНІ, ТЕХНІЧНІ УМОВИ [1, с. 4-6], є ряд вимог які необхідно досягти, щоб цемент даного типу відповідав нормам, що наведені в табл. 1. В даній статті наведені результати досліджень виконаних для бездобавочного тампонажного портландцементу ПЦТ І.

Таблиця 1

Вимоги до тампонажного цементу ПЦТ І

Мінеральна добавка	Спеціальна добавка, яка полегшує (в тому числі природна пуцоланова) або поважчує	Залишок на сніг з сіткою №008 за ГОСТ 6613, %, не більше	Питома поверхня, m^2/kg , не менше	Водовідділення, я, мл, не більше	Розтічність цементного тіста, мм, не менше для цементу непластифікованого
Не допускається		12,0	270	8,7	200

Метою досліджень було визначити вплив питомої поверхні цементу,

зернового складу цементу та характеру завантаження цементного млина на показники готового цементу на виході. Особливістю даного дослідження є проведення випробувань, як в процесі виробництва цементу, так і в умовах лабораторії. У виробничих умовах дослідження проводили на двокамерному цементному млині 3,2x15 м з кульовим завантаженням першої камери та цильпесним завантаженням другої камери. В лабораторних умовах дослідження проводили в лабораторному кульовому млині зі змішаним завантаженням.

Клінкер, який використовувався для досліджень мав наступний мінералогічний склад: $C_3S - 57,75\%$; $C_2S - 21,59\%$; $C_3A - 1,57\%$; $C_4AF - 15,81\%$.

Дослідження проводили з застосуванням математичного планування експериментів [2, с. 64]. Питому поверхню цементу визначали за Блейном [3, с. 6], зерновий склад з допомогою лазерного гранулометра (Symptec HELOS/R). Вміст гіпса визначали аналізатором LECO CS744, водовідділення та розтікання згідно методик ДСТУ Б В.2.7-86-99. [4, с. 10-11, 13-14]

На першому етапі проводили дослідження у виробничих умовах. Обробка цих результатів дозволила отримати залежності, згідно яких можна стверджувати, що величина питомої поверхні, коефіцієнт завантаження млина та вміст гіпсу тісно пов'язані з розтіканням та водовідділенням цементного тіста. Під час проведення виробничого експерименту продуктивність млина (час помелу шихти) приймалась постійною. З метою дослідження взаємозв'язку коефіцієнтів завантаження камер млина, водовідділення цементного тіста та вмісту SO_3 було застосовано план B_3 [2, с. 64], умови планування експерименту наведені в табл. 2. За результатами експериментальних даних після статистичної обробки отримані експериментально-статистичні моделі водовідділення (y_1), та розтікання цементного тіста (y_2).

$$y_1 = 6,39 + 0,32x_1 + 0,09x_2 - 2,15x_3 + 2,29x_1^2 + 0,34x_2^2 - 0,75x_3^2 + 0,13x_1x_2 - 0,38x_1x_3 - 1,36x_2x_3$$

$$y_2 = 210,38 - 3,1x_1 + 2x_2 - 10,2x_3 + 15,53x_1^2 - 23,96x_2^2 + 0,03x_3^2 + 6,625x_1x_2 -$$

$$3,375x_1x_3 - 2,125x_2x_3$$

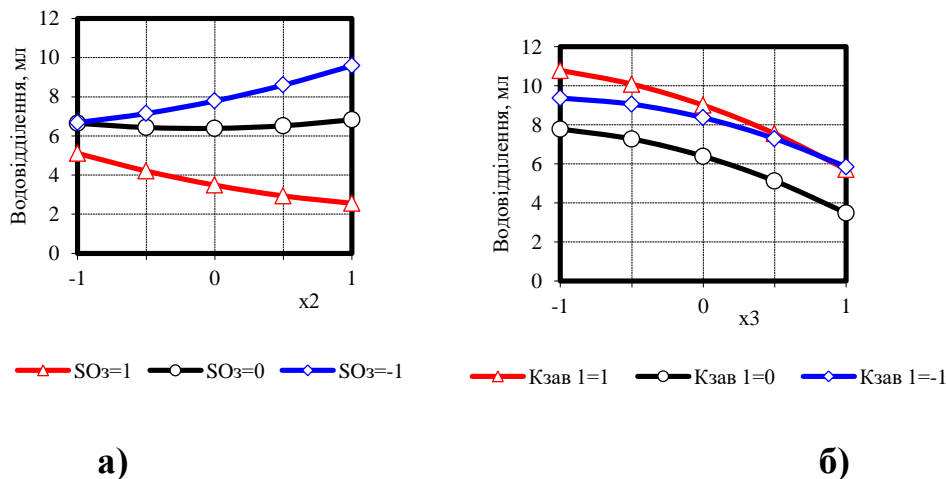
Аналізуючи модель y_1 (рис. 1, а) можна дійти висновку, що на водовідділення має великий вплив коефіцієнт завантаження другої камери млина та вміст SO_3 .

При більшому коефіцієнті завантаження II-ї камери та збільшеному вмісту SO_3 в цементі - водовідділення цементного тіста різко зменшується. При середніх значеннях вмісту SO_3 – коефіцієнт завантаження другої камери не має суттєвого впливу на показник водовідділення. При менших значеннях SO_3 та більшому коефіцієнту завантаження II-ї камери – водовідділення збільшується. Аналізуючи модель y_1 на рис. 1, б можна стверджувати, що коефіцієнт завантаження I-ї камери млина також впливає на показник водовідділення. При більшому коефіцієнті завантаження – водовідділення зменшується.

Таблиця 2

Умови планування експериментів I-го етапу досліджень

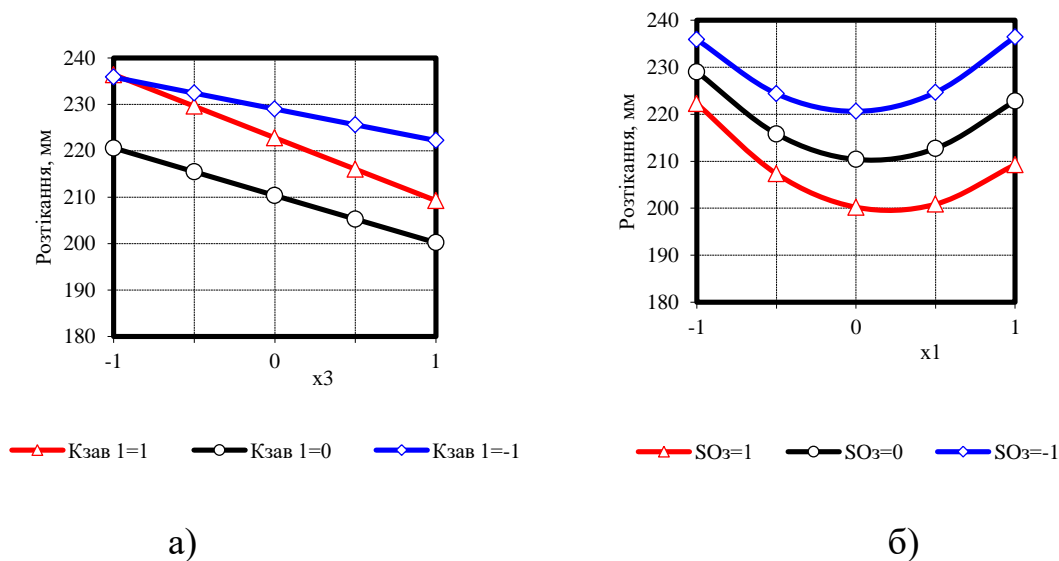
Фактори		Рівень варіювання			Інтервал варіювання
Натуральний вид	кодований вид	-1	0	+1	
Коефіцієнт завантаження I-ї камери ($K_{зав 1}$)	x_1	0,2	0,21	0,22	0,01
Коефіцієнт завантаження 2-ї камери ($K_{зав 2}$)	x_2	0,28	0,3	0,32	0,02
Вміст SO_3 , %	x_3	2,05	2,75	3,55	0,7

Рис. 1. Залежність водовідділення до коефіцієнту завантаження II-ї камери при різних значеннях вмісту SO_3 (а), залежність водовідділення до вмісту SO_3 при різних значеннях коефіцієнту завантаження I-ї камери (б)

Аналіз моделі y_2 показує, що розтікання збільшується при менших значеннях SO_3 , а значення коефіцієнту завантаження I-ї камери млина впливає

неоднозначно. При середніх значеннях коефіцієнту завантаження I-ї камери млина – розтікання падає, а при менших та більших – зростає (рис. 2. а та б).

Рис. 2. Залежність розтікання до вмісту SO₃ при різних значеннях коефіцієнту завантаження I-ї камери (а), залежність розтікання до коефіцієнту завантаження I-ї камери при різних значеннях вмісту SO₃ (б)

Аналізуючи отримані моделі y_1 та y_2 можна стверджувати, що вхідні дані на першому етапі експерименту не враховують всіх факторів, що впливають на водовідділення та розтікання готового тампонажного цементу. Чітко простежується вплив вмісту SO₃ на водовідділення та розтікання цементного тіста.

На другому етапі дослідження згідно плану В₃ (табл. 3), метою було дослідити вплив питомої поверхні та залишку на ситі 0045 на розтікання та водовідділення цементного тіста. В ході досліджень було виявлено, що залишок на ситі 008 (який є регламентованим згідно ДСТУ) не носить суттєвого інформативного характеру, тому під час експериментів керувались показниками залишку на ситі 0045.

Статистична обробка експериментів згідно умов математичного планування наведених в табл. 4 дозволила отримати моделі водовідділення (y_3) та розтікання цементного тіста (y_4).

$$y_3 = 8,18 - 1,52x_1 + 0,14x_2 - 1,84x_3 + 0,629x_1^2 - 0,07x_2^2 - 0,27x_3^2 - 0,725x_1x_2 - 0,5x_1x_3 - 0,225x_2x_3$$

$$y_4 = 190,43 - 7,4x_1 - 0,6x_2 - 16,1x_3 + 6,16x_1^2 - 0,835x_2^2 + 3,66x_3^2 - 0,625x_1x_2 - 8,125x_1x_3 - 3,375x_2x_3$$

Таблиця 3

Умови планування експериментів II-го етапу досліджень

Фактори		Рівень варіювання			Інтервал варіювання
Натуральний вид	кодований вид	-1	0	+1	
Питома поверхня за Блейном, см ² /г	x ₁	3000	3250	3500	250
Залишок на ситі 0045, %	x ₂	14	17	20	3
Вміст SO ₃ , %	x ₃	2,05	2,75	3,5	0,7

Як свідчать графічні залежності (рис. 3), що отримані аналізом моделі y₃, збільшення питомої поверхні цементу знижує водовідділення. Згідно виконаних експериментів також слідує, що при збільшеному вмісту SO₃ в комплексі з питомою поверхнею - водовідділення зменшується. Розглядаючи модель y₄, розтікання цементного тіста, можна стверджувати, що при менших показниках питомої поверхні – показник розтікання збільшується. При цьому залишок на ситі 0045, в межах прийнятого варіювання, значного впливу не має, що видно з графіку на рис. 4 а). Аналізуючи моделі y₃ та y₄ можна стверджувати, що величина вмісту SO₃ має значний вплив на показники водовідділення та розтікання. При збільшенні вмісту SO₃ – показник розтікання різко падає, що видно на графіку рис. 4, б).

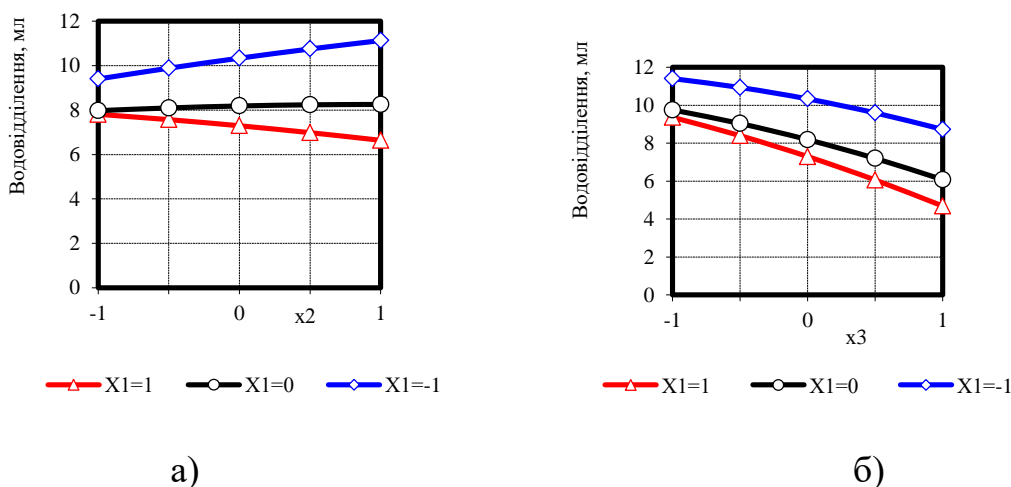
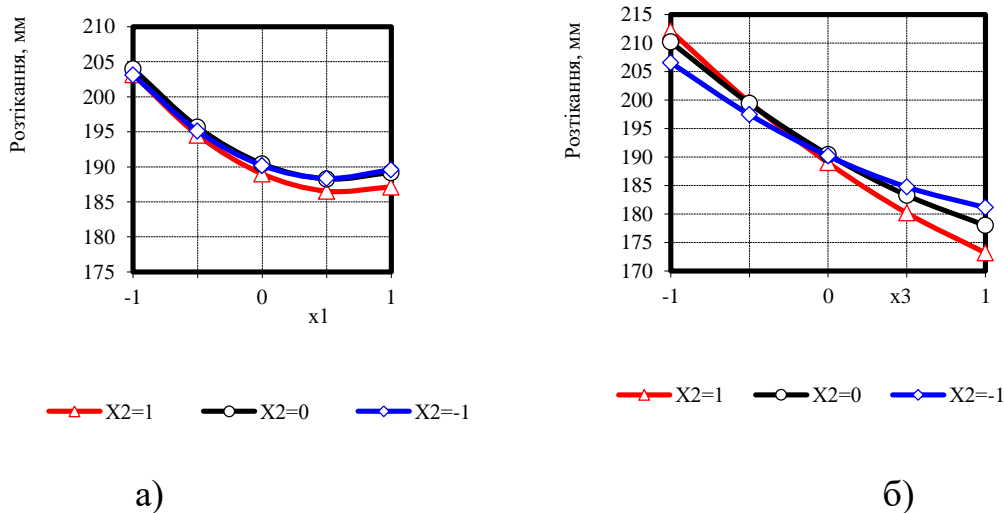
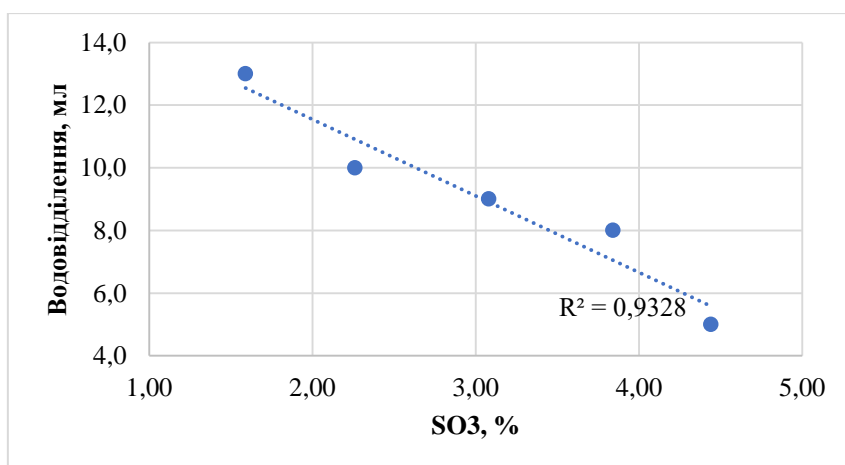

Рис. 3. Залежність водовідділення до залишку на ситі 0045 при різних значеннях питомої поверхні (а), залежність водовідділення до вмісту SO₃ при різних значеннях питомої поверхні (б)

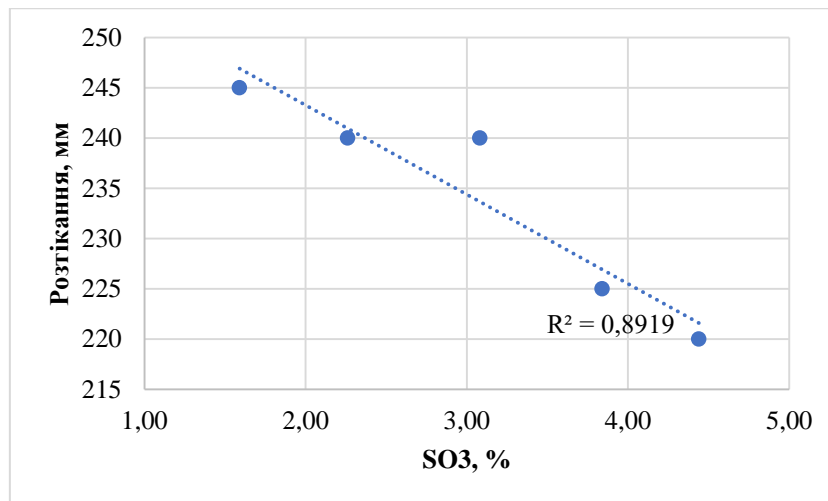
Рис. 4. Залежність розтікання до питомої поверхні при різних значеннях залишку на ситі 0045 (а), залежність розтікання до вмісту SO₃ при різних значеннях залишку на ситі 0045 (б)

Задля підтвердження впливу вмісту SO₃ на водовідділення та розтікання було проведено III -й етап дослідів на лабораторному млині. Досліди проводились з додаванням різної кількості гіпса при однаковому часі помелу клінкера. На рис. 5 видно, що зі збільшенням SO₃ є динаміка на зменшення водовідділення.

Рис. 5. Залежність водовідділення від вмісту SO₃

При аналізі даних, отриманих при помолі клінкера на лабораторному млині, можна також зауважити, що при збільшеному вмісту в цементі SO₃ - величина розтікання також зменшується, що видно на рис. 6.

Рис. 6. Залежність розтікання цементного тіста від вмісту SO₃

Висновки

1. Проведений цикл досліджень дозволив отримати кількісні залежності впливу питомої поверхні цементу, вмісту SO₃, коефіцієнтів завантаження камер млина, залишку на ситі 0045 на водовідділення та розтікання цементного тіста. Найбільш значимими факторами, що впливають на водовідділення на розтікання цементного тіста є питома поверхня та вміст SO₃.

2. Аналіз отриманих залежностей дозволяє стверджувати, що максимальна розтікання цементного тіста досягається при низьких показниках питомої поверхні та зменшеному вмісту SO₃.

3. Мінімальне водовідділення цементного тіста досягається при високих показниках питомої поверхні та вмісту SO₃.

4. Для забезпечення даних показників тампонажного цементу можна знаходити по відповідних експериментально-статистичних моделях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ УКРАЇНИ. Будівельні матеріали. ПОРТЛАДЦЕМЕНТИ ТАМПОНАЖНІ. Технічні умови. ДСТУ Б В.2.7-88-99. Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України. Київ, 1999.

2. Дворкін Л. Й. Експериментально-статистичне моделювання при проектуванні складів бетонів : навчальний посібник / Л. Й. Дворкін. – К.: Видавничий дім «Кондор», 2020. – 205 с.

3. НАЦІОНАЛЬНИЙ СТАНДАРТ УКРАЇНИ. Будівельні матеріали. ЦЕМЕНТИ. МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ТОНКОСТІ ПОМЕЛУ. ДСТУ Б В.2.7-188:2009. Мінрегіонбуд України. – Київ, 2010.

4. ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ УКРАЇНИ. Будівельні матеріали. ПОРТЛАДЦЕМЕНТИ ТАМПОНАЖНІ. МЕТОДИ ВИПРОБУВАНЬ. ДСТУ Б В.2.7-86-99. Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України. - Київ, 1999.

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

ON THE GENERALIZED THETA-SERIES FOR POSITIVE DEFINITE NONDIAGONAL QUADRATIC FORMS OF ANY NUMBER OF VARIABLES

Shavgulidze Ketevan

Doctor of Mathematical Sciences

Associate professor of Tbilisi State University

Tbilisi, Georgia

Introduction

Let

$$Q(X) = Q(x_1, x_2, \dots, x_r) = \sum_{1 \leq i \leq j \leq r} b_{ij} x_i x_j$$

be an integer positive definite quadratic form of r variables and let $A = (a_{ij})$ be the symmetric $r \times r$ matrix of the quadratic form $Q(X)$, where $a_{ii} = 2b_{ii}$ and $a_{ij} = a_{ji} = b_{ij}$, for $i < j$, and a_{ij}^* is the element of the inverse matrix A^{-1} .

A homogeneous polynomial $P(X) = P(x_1, x_2, \dots, x_r)$ of order ν with complex coefficients, satisfying the condition

$$\sum_{1 \leq i, j \leq r} a_{ij}^* \left(\frac{\partial^2 P}{\partial x_i \partial x_j} \right) = 0 \quad (1)$$

is called a spherical polynomial of order ν with respect to $Q(X)$.

Let $P(\nu, Q)$ denote the vector space over $\mathbb{C}$ of spherical polynomial $P(X)$ of even order ν with respect to $Q(X)$. Hecke [1] calculated the dimension of the space $P(\nu, Q)$ and showed that $\dim P(\nu, Q) = \binom{\nu + r - 1}{r - 1} - \binom{\nu + r - 3}{r - 1}$, he formed a basis of the space of spherical polynomials of second order ($\nu = 2$) with respect to

$Q(X)$. For $\nu = 4$, Lomadze [2] constructed a basis of the space of spherical polynomials of fourth order with respect to $Q(X)$. In this article a basis of the space $P(\nu, Q)$ is constructed with a simpler way.

Let

$$\vartheta(\tau, P, Q) = \sum_{n \in \mathbb{Z}^r} P(n) z^{Q(n)}, z = e^{2\pi i \tau}, \text{Im} \tau > 0$$

be the corresponding generalized r - fold theta-series. Let $T(\nu, Q)$ denote the vector space over $\mathbb{C}$ of generalized multiple theta-series. $T(\nu, Q) = \{ \vartheta(\tau, P, Q) : P \in P(\nu, Q) \}$.

An integral $r \times r$ matrix U is called an integral automorphism of the quadratic form $Q(X)$ in r variables if the condition $U^T A U = A$ is satisfied.

It is known [3] that, if $Q(X)$ be a positive definite quadratic form in r variables and $P(X) \in P(\nu, Q)$. Let G be the set of all integral automorphisms of Q . Suppose

$$\sum_{s=1}^t P(U_s X) = 0$$

for some $U_1, U_2, \dots, U_t \subseteq G$, then $\vartheta(\tau, P, Q) = 0$.

Aim

Gooding [3] calculated the dimension of the space $T(\nu, Q)$ for reduced binary quadratic forms Q and obtained an upper bound of the dimension of the space $T(\nu, Q)$ for some diagonal quadratic form of r variables.

Earlier we investigated [4,5] the upper bounds for the dimensions of the spaces $T(\nu, Q)$ for some ternary and quaternary quadratic forms, in a number of cases we calculated the dimensions and formed the bases of these spaces.

In this paper, some positive diagonal and non-diagonal quadratic forms are considered; we obtained the upper bounds for the dimensions of the spaces $T(\nu, Q)$ for some nondiagonal quadratic forms of any number of variables. We calculated the dimension and constructed a basis of the space $T(2, Q)$.

Materials and methods

Let

$$P(X) = P(x_1, x_2, \dots, x_r) = \sum_{k=0}^{\nu} \sum_{i=0}^k \sum_{j=0}^i \dots \sum_{l=0}^j a_{kij\dots l} x_1^{\nu-k} x_2^{k-i} x_3^{i-j} x_4^{j-l} \dots x_r^l$$

be a spherical function of order ν with respect to the quadratic form $Q(X)$ of r variables and $L = [a_{000\dots 0}, a_{100\dots 0}, a_{110\dots 0}, a_{111\dots 0}, a_{111\dots 1}, \dots, a_{\nu\nu\nu\dots\nu}]^T$ be a column vector composed of the coefficients of $P(X)$ (here $a_{kij\dots l}, \nu \geq k \geq i \geq j \geq \dots \geq l \geq 0$ are the coefficients of polynomial $P(X)$).

The condition (1) in matrix notation has the following form $S \cdot L = 0$, where the matrix S has the form

$$S = \begin{pmatrix} A_{11}\nu(\nu-1) & 2A_{12}(\nu-1) & 2A_{13}(\nu-1) & \dots & 0 \\ 0 & A_{11}(\nu-1)(\nu-2) & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & A_{11}(\nu-1)(\nu-2) & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & A_{rr}(\nu-1)\nu \end{pmatrix}.$$

S is $\binom{\nu+r-3}{r-1} \times \binom{\nu+r-1}{r-1}$ matrix (the number of rows of the matrix S is equal to the number of $(k, i, j, \dots, l)$ with $0 \leq l \leq \dots \leq j \leq i < k \leq \nu - 1$, the number of columns is equal to the number of coefficients $a_{kij\dots l}$, i.e., to the number of $(k, i, j, \dots, l)$ with $0 \leq l \leq \dots \leq j \leq i \leq k \leq \nu$).

From this matrix equation, it is proved that the first $\binom{\nu+r-3}{r-1}$ element of the matrix L is reflected from its other elements, and it is established that the spherical functions:

$$\begin{aligned} &P_{\nu-1,00\dots 0} (a_{000\dots 0}^{(1)}, a_{100\dots 0}^{(1)}, a_{110\dots 0}^{(1)}, \dots, a_{\nu-2 \nu-2 \nu-2 \dots \nu-2}^{(1)}, 1, 0, 0, \dots, 0), \\ &P_{\nu-1,10\dots 0} (a_{000\dots 0}^{(2)}, a_{100\dots 0}^{(2)}, a_{110\dots 0}^{(2)}, \dots, a_{\nu-2 \nu-2 \nu-2 \dots \nu-2}^{(2)}, 0, 1, 0, \dots, 0), \\ &\dots \dots \dots \\ &P_{\nu,\nu,\nu\dots\nu} (a_{000\dots 0}^{(t)}, a_{100\dots 0}^{(t)}, a_{110\dots 0}^{(t)}, \dots, a_{\nu-2 \nu-2 \nu-2 \dots \nu-2}^{(t)}, 0, 0, 0, \dots, 1), \end{aligned}$$

form the basis of the space $P(\nu, Q)$, where the first $\binom{\nu+r-3}{r-1}$ coefficients from $a_{000\dots 0}$ to $a_{\nu-2 \nu-2 \nu-2 \dots \nu-2}$ are calculated through other $\binom{\nu+r-1}{r-1} - \binom{\nu+r-3}{r-1}$ coefficients (the coefficients of polynomial $P_{bc\dots d}$ are given in the

brackets, $a_{bc\dots d}$ is equal to 1 and the other of those coefficients for which b is $v - 1$ or v are equal to 0).

Our goal is to construct a basis of the space of generalized theta-series with spherical polynomial P of order ν for quadratic form of r variables.

Results and discussion

Gooding [3] calculated the dimension of the space $T(\nu, Q)$ for the diagonal quadratic form with r variables:

$$Q(x) = Q(x_1, x_2, \dots, x_r) = b_{11}x_1^2 + b_{22}x_2^2 + b_{33}x_3^2 + \dots + b_{r-1r-1}x_{r-1}^2 + b_{rr}x_r^2,$$

where $b_{11} < b_{22} < b_{33} < \dots < b_{r-1r-1} < b_{rr}$ and showed that

$$\dim T(\nu, Q) \leq \binom{\frac{\nu}{2} + r - 2}{r - 2}.$$

Consider now the nondiagonal quadratic form with r variables

$$Q_1(x) = b_{11}x_1^2 + b_{22}x_2^2 + b_{33}x_3^2 + \dots + b_{r-1r-1}x_{r-1}^2 + b_{rr}x_r^2 + b_{12}x_1x_2$$

($|b_{12}| < b_{11} < b_{22} < b_{33} < \dots < b_{r-1r-1} < b_{rr}$). All automorphisms of the

quadratic form $Q_1(x)$ have the form: $\begin{pmatrix} e_1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & e_1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & e_2 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & e_{r-1} \end{pmatrix}$, where $e_i = \pm 1$.

Consider all possible $P_{kij\dots l}(U_h X)$ basis polynomials, where $P_{kij\dots l}$ are spherical polynomials of order ν with respect to the quadratic form $Q_1(x)$, $P_{kij\dots l} \in P(\nu, Q_1)$ and U_h are the automorphisms of the quadratic form $Q_1(x)$.

We have to find which polynomials $P_{kij\dots l}$ satisfy equality

$$\sum_{s=1}^t P_{kij\dots l}(U_s X) = 0$$

for some $U_1, U_2, \dots, U_t \subseteq G$. For such polynomials $\vartheta(\tau, P, Q) = 0$.

For example, if $U_1 = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & -1 \end{pmatrix}$, then

$$P_{kij\dots l}(X) + P_{kij\dots l}(U_1X) = \sum_{k=0}^{\nu} \sum_{i=0}^k \sum_{j=0}^i \dots \sum_{l=0}^j (1 + (-1)^l) a_{kij\dots l} x_1^{\nu-k} x_2^{k-i} x_3^{i-j} x_4^{j-l} \dots x_r^l.$$

Equality $P_{kij\dots l}(X) + P_{kij\dots l}(U_1X) = 0$ takes place if and only if the condition $(1 + (-1)^l) a_{kij\dots l} = 0$ is satisfied, that means the index l of the coefficient equal to one is odd. Similarly, it follows that if among the last coefficients of P from $a_{\nu-100\dots 0}$ to $a_{\nu\nu\dots\nu}$, at least one of indices $i, j, \dots, l$ of the coefficient, equaled to one, is odd, then for the spherical polynomial $P = P_{kij\dots l}$ we get $\vartheta(\tau, P, Q) = 0$. Hence, if theta-series are linearly independent, then the indices $i, j, \dots, l$ of the corresponding spherical polynomial P is even. calculate how many coefficients $a_{kij\dots l}$ with $\nu - 1 \leq k \leq \nu, 0 \leq i \leq k, \dots, 0 \leq l \leq m$ have the indices $i, j, \dots$ or l even. We have the following cases:

For $k = \nu - 1$ the linearly independent theta-series total is

$$\sum_{\substack{i=0 \\ 2|i}}^{\nu-2} \sum_{\substack{j=0 \\ 2|j}}^i \dots \sum_{\substack{m=0 \\ 2|m}}^s \sum_{\substack{l=0 \\ 2|l}}^m 1 = \sum_{\substack{i=0 \\ 2|i}}^{\nu-2} \sum_{\substack{j=0 \\ 2|j}}^i \dots \sum_{\substack{m=0 \\ 2|m}}^s \left(\frac{m}{2} + 1\right) = \binom{\frac{\nu-2}{2} + r - 2}{r-2},$$

and for $k = \nu$

$$\sum_{\substack{i=0 \\ 2|i}}^{\nu} \sum_{\substack{j=0 \\ 2|j}}^i \dots \sum_{\substack{m=0 \\ 2|m}}^s \sum_{\substack{l=0 \\ 2|l}}^m 1 = \sum_{\substack{i=0 \\ 2|i}}^{\nu} \sum_{\substack{j=0 \\ 2|j}}^i \dots \sum_{\substack{m=0 \\ 2|m}}^s \left(\frac{m}{2} + 1\right) = \binom{\frac{\nu}{2} + r - 2}{r-2}.$$

Therefore, the number of maximal linearly independent ϑ -series corresponding to polynomials $P_{kij\dots l}(X)$ with even indices $i, j, \dots, l$ is

$$\binom{\frac{\nu-2}{2} + r - 2}{r-2} + \binom{\frac{\nu}{2} + r - 2}{r-2} = \frac{1}{r-2} \binom{\frac{\nu}{2} + r - 3}{r-3} (\nu + r - 2).$$

Thus, we have the following

Theorem 1: Let

$$Q_1(x) = b_{11}x_1^2 + b_{22}x_2^2 + b_{33}x_3^2 + \dots + b_{r-1r-1}x_{r-1}^2 + b_{rr}x_r^2 + b_{12}x_1x_2$$

be the nondiagonal quadratic form of r variables, Then

$$\dim T(\nu, Q_1) \leq \frac{1}{r-2} \binom{\frac{\nu}{2} + r - 3}{r-3} (\nu + r - 2) \quad (2)$$

Now construct we the basis of the space $T(\nu, Q_1)$, when $\nu = 2$. For quadratic form $Q_1(X)$ we have $|A| = \det A = 2^{r-2}(4b_{11}b_{22} - b_{12}^2)b_{33} \dots b_{rr}$, $a_{11}^* = \frac{2b_{22}}{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}$, $a_{12}^* = a_{21}^* = -\frac{b_{12}}{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}$, $a_{22}^* = \frac{2b_{11}}{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}$, $a_{33}^* = \frac{1}{2b_{33}}$, $a_{44}^* = \frac{1}{2b_{44}}, \dots$, $a_{rr}^* = \frac{1}{2b_{rr}}$ and other $a_{ij}^* = 0$, for $i \neq j$. It is easy to verify, that the spherical polynomials of second order:

$$\begin{aligned} P_{100\dots 0} &= \frac{b_{12}}{2b_{22}} x_1^2 + x_1 x_2, P_{110\dots 0} = x_1 x_3, \dots, P_{200\dots 0} = -\frac{b_{11}}{b_{22}} x_1^2 + x_2^2, \\ P_{210\dots 0} &= x_2 x_3, P_{220\dots 0} = -\frac{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}{4b_{22}b_{33}} x_1^2 + x_3^2, P_{221\dots 0} = x_3 x_4, \\ P_{222\dots 0} &= -\frac{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}{4b_{22}b_{44}} x_1^2 + x_4^2, \dots, P_{222\dots 2} = -\frac{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}{4b_{22}b_{rr}} x_1^2 + x_r^2 \end{aligned}$$

form the basis of the space of spherical polynomials of second order with respect to $Q_1(x)$.

Now construct we the corresponding generalized theta-series. Consider all possible polynomials $P_{kij\dots l}$, with even indices $i, j, \dots, l$ and $k = \nu - 1, \nu$; their number is r :

$$\begin{aligned} \vartheta(\tau, P_{100\dots 0}, Q_1) &= \sum_{n=1}^{\infty} \left(\sum_{Q_1(x)=n} P_{100\dots 0}(x) \right) z^n \\ &= \frac{b_{12}}{b_{22}} z^{b_{11}+\dots} + 0 z^{b_{22}+\dots} + 0 z^{b_{33}+\dots} + 0 z^{b_{rr}+\dots}, \\ \vartheta(\tau, P_{200\dots 0}, Q_1) &= \sum_{n=1}^{\infty} \left(\sum_{Q_1(x)=n} P_{200\dots 0}(x) \right) z^n \\ &= -\frac{2b_{11}}{b_{22}} z^{b_{11}+\dots} + 2z^{b_{22}+\dots} + 0z^{b_{33}+\dots} + 0z^{b_{rr}+\dots}, \\ &\quad \vartheta(\tau, P_{220\dots 0}, Q_1) \\ &= -\frac{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}{2b_{22}b_{33}} z^{b_{11}+\dots} + 0 z^{b_{22}+\dots} + 2 z^{b_{33}+\dots} + 0 z^{b_{44}+\dots} + 0 z^{b_{rr}+\dots}, \end{aligned}$$

...

$$\vartheta(\tau, P_{222\dots 2}, Q_1)$$

$$= -\frac{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}{2b_{22}b_{rr}} z^{b_{11} + \dots} + 0 z^{b_{22} + \dots} + 0 z^{b_{33} + \dots} + 0 z^{b_{44} + \dots} + 2 z^{b_{rr}} + \dots,$$

These generalized theta-series are linearly independent since the determinant constructed from the coefficients of these theta-series is not equal to zero. By virtue of theorem 1 for $\nu = 2$ we have

$$\dim T(2, Q_1) \leq \frac{1}{r-2} \binom{\frac{\nu}{2} + r - 3}{r-3} (\nu + r - 2) = r.$$

Hence these theta-series form the basis of the space $T(2, Q_1)$. We have the following

Theorem 2 . Let

$$Q_1(x) = b_{11}x_1^2 + b_{22}x_2^2 + b_{33}x_3^2 + \dots + b_{r-1r-1}x_{r-1}^2 + b_{rr}x_r^2 + b_{12}x_1x_2$$

be the nondiagonal quadratic form of r variables, then $\dim T(2, Q_1) = r$ and the generalized theta-series with spherical polynomials $P_{kij\dots l}$ ($k = 1$ or 2 ; $i, j, \dots, l$ are even):

$$\vartheta(\tau, P_{100\dots 0}, Q_1), \vartheta(\tau, P_{200\dots 0}, Q_1), \vartheta(\tau, P_{220\dots 0}, Q_1), \dots, \vartheta(\tau, P_{222\dots 2}, Q_1)$$

form the basis of the space $T(2, Q_1)$.

Now consider the nondiagonal quadratic form of r variables

$$Q_2(X) = b_{11}x_1^2 + b_{22}x_2^2 + \dots + b_{r-1r-1}(x_{r-1}^2 + x_r^2) + b_{12}x_1x_2,$$

where $0 < b_{12} < b_{11} < b_{22} < \dots < b_{r-1r-1} = b_{rr}$.

using (2) we have $\dim T(\nu, Q_2) \leq \frac{1}{r-2} \binom{\frac{\nu}{2} + r - 3}{r-3} (\nu + r - 2)$. We improve

this estimation for quadratic form Q_2 .

$$\text{For the integral automorphisms } U_2 = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 & 0 \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ 0 & 0 & \dots & 0 & 1 \\ 0 & 0 & \dots & 1 & 0 \end{pmatrix} \text{ we have,}$$

$$\begin{aligned}
P(U_2X) &= \sum_{k=0}^{\nu} \sum_{i=0}^k \sum_{j=0}^i \sum_{l=0}^j a_{kij\dots l} x_1^{\nu-k} x_2^{k-i} \dots x_r^{j-l} x_{r-1}^l \\
&= \sum_{k=0}^{\nu} \sum_{i=0}^k \sum_{j=0}^i \sum_{l=0}^j a_{kijl}^{(h)} x_1^{\nu-k} x_2^{k-i} \dots x_{r-1}^{j-(j-l)} x_r^{j-l}
\end{aligned}$$

From here, $P(U_2X)$ is a basis polynomial of the space $P(\nu, Q_2)$. Further, it is known that $\vartheta(\tau, P(X), Q_2) = \vartheta(\tau, P(U_2X), Q_2)$, thus the theta-series $\vartheta(\tau, P(X), Q_2)$ and $\vartheta(\tau, P(U_2X), Q_2)$, corresponding to different basis polynomials $P(X) = P_{ki\dots jl}(X)$ and $P(U_2X) = P_{ki\dots j, j-l}(X)$, are linearly dependent.

The number of linearly depended theta-series is $\binom{\frac{\nu}{2} + r - 3}{r - 2}$.

Hence, for the maximal number of linearly independent theta-series we get

$$\dim T(\nu, Q_3) \leq \frac{1}{(r-2)} \binom{\frac{\nu}{2} + r - 3}{r - 3} \binom{\frac{\nu}{2} + r - 2}{r - 2} - \binom{\frac{\nu}{2} + r - 3}{r - 2} = \binom{\frac{\nu}{2} + r - 2}{r - 2}.$$

Thus, we have the following

Theorem 3. Let $Q_2(X)$ be the nondiagonal quadratic form of r variables, given by

$$Q_2(x) = b_{11}x_1^2 + b_{22}x_2^2 + b_{33}x_3^2 + \dots + b_{r-1,r-1}(x_{r-1}^2 + x_r^2) + b_{12}x_1x_2,$$

$$\text{then } \dim T(\nu, Q_2) \leq \binom{\frac{\nu}{2} + r - 2}{r - 2}.$$

For the upper bound of the dimension of the space $T(\nu, Q_2)$ for $\nu = 2$, we have

$$\dim T(2, Q_2) \leq \binom{r - 1}{r - 2} = r - 1.$$

Now we construct the basis of the space $T(\nu, Q_2)$, when $\nu = 2$. For the quadratic form $Q_2(x)$ we have $D = \det A = 2^{r-2}(4b_{11}b_{22} - b_{12}^2)b_{33}b_{44} \dots b_{r-1,r-1}^2$

$$, \quad a_{11}^* = \frac{2b_{22}}{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}, \quad a_{12}^* = a_{21}^* = -\frac{b_{12}}{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}, \quad a_{22}^* = \frac{2b_{11}}{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}, \quad a_{33}^* = \frac{1}{2b_{33}},$$

$$a_{44}^* = \frac{1}{2b_{44}}, \dots, a_{r-1,r-1}^* = a_{rr}^* = \frac{1}{2b_{r-1,r-1}} \text{ and other } a_{ij}^* = 0. \text{ It is easy to verify, that}$$

the spherical polynomials of second order

$$\begin{aligned}
P_{100\dots 0} &= \frac{b_{12}}{2b_{22}}x_1^2 + x_1x_2, P_{110\dots 0} = x_1x_3, P_{111\dots 0} = x_1x_4, \dots, P_{200\dots 0} \\
&= -\frac{b_{11}}{b_{22}}x_1^2 + x_2^2,
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
P_{210\dots 0} &= x_2x_3, P_{211\dots 0} = x_2x_4, \dots, P_{220\dots 0} = -\frac{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}{4b_{22}b_{33}}x_1^2 + x_3^2, P_{221\dots 0} \\
&= x_3x_4, \\
&\dots, P_{222\dots 20} = P_{222\dots 22} = -\frac{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}{4b_{22}b_{r-1,r-1}}x_1^2 + x_{r-1}^2
\end{aligned}$$

form the basis of the space of spherical polynomials of second order with respect to $Q_2(x)$. Now we construct the corresponding generalized theta-series.

$$\begin{aligned}
\vartheta(\tau, P_{100\dots 0}, Q_2) &= \sum_{n=1}^{\infty} \left(\sum_{Q_2(x)=n} P_{100\dots 0}(x) \right) z^n \\
&= \sum_{n=1}^{\infty} \left(\sum_{Q_2(x)=n} \left(\frac{b_{12}}{2b_{22}}x_1^2 + x_1x_2 \right) \right) z^n = \\
&= \frac{b_{12}}{b_{22}}z^{b_{11}+\dots+0} + 0z^{b_{22}+\dots+0} + 0z^{b_{33}+\dots+0} + 0z^{b_{44}+\dots+0} + 0z^{b_{rr}+\dots}, \\
\vartheta(\tau, P_{200\dots 0}, Q_2) &= \sum_{n=1}^{\infty} \left(\sum_{Q_2(x)=n} P_{200\dots 0}(x) \right) z^n = \sum_{n=1}^{\infty} \left(\sum_{Q_2(x)=n} \left(-\frac{b_{11}}{b_{22}}x_1^2 + x_2^2 \right) \right) z^n \\
&= \\
&= -\frac{2b_{11}}{b_{22}}z^{b_{11}+\dots+2} + 2z^{b_{22}+\dots+0} + 0z^{b_{33}+\dots+0} + 0z^{b_{44}+\dots+0} + 0z^{b_{rr}+\dots}, \\
\vartheta(\tau, P_{220\dots 0}, Q_2) &= \sum_{n=1}^{\infty} \left(\sum_{Q_2(x)=n} P_{220\dots 0}(x) \right) z^n \\
&= \sum_{n=1}^{\infty} \left(\sum_{Q_2(x)=n} \left(-\frac{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}{4b_{22}b_{33}}x_1^2 + x_3^2 \right) \right) z^n \\
&= -\frac{4b_{11}b_{22} - b_{12}^2}{2b_{22}b_{33}}z^{b_{11}+\dots+0} + 0z^{b_{22}+\dots+2} + 2z^{b_{33}+\dots+0} + 0z^{b_{44}+\dots+0} + 0z^{b_{rr}+\dots}, \\
&\dots
\end{aligned}$$

$$\vartheta(\tau, P_{222\dots 20}, Q_2) = \sum_{n=1}^{\infty} \left(\sum_{Q_2(x)=n} P_{222\dots 20}(x) \right) z^n =$$

$$= -\frac{4b_{11}b_{22}-b_{12}^2}{2b_{22}b_{r-1,r-1}} z^{b_{11}+\dots} + 0 z^{b_{22}+\dots} + 0 z^{b_{33}+\dots} + 0 z^{b_{44}+\dots} + 2 z^{b_{r-1,r-1}+\dots}$$

The number of these generalized theta-series is $r - 1$ and they are linearly independent since the determinant constructed from the coefficients of these theta-series is not equal to zero. We have $\dim T(2, Q_2) \leq r - 1$. Hence these theta-series form the basis of the space $T(2, Q_2)$. We have the following

Theorem 4. Let $Q_2(X)$ be the nondiagonal quadratic form of r variables, given by

$$Q_2(x) = b_{11}x_1^2 + b_{22}x_2^2 + b_{33}x_3^2 + \dots + b_{r-1,r-1}(x_{r-1}^2 + x_r^2) + b_{12}x_1x_2,$$

then $\dim T(2, Q_2) = r - 1$ and the generalized theta-series $\vartheta(\tau, P_{100\dots 0}, Q_2), \vartheta(\tau, P_{200\dots 0}, Q_2), \vartheta(\tau, P_{220\dots 0}, Q_2), \dots, \vartheta(\tau, P_{222\dots 0}, Q_2)$ form the basis of the space $T(2, Q_2)$.

REFERENCES

1. E. Hecke, Mathematische Werke. Zweite Auflage, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1970.
2. G. Lomadze, On the basis of the space of fourth order spherical functions with respect to a positive quadratic form, Bulletin of the Academy of Sciences of Georgian SSR, 69 , 533–536 (1973)(Russian).
3. F. Gooding, Modular forms arising from spherical polynomials and positive definite quadratic forms, J. Number Theory **9**, pp.36-47, 1977.
4. Shavgulidze K. On the dimension of some spaces of generalized ternary theta-series, Georgian Mathematical J., 9 (2002), 167-178.
5. Shavgulidze K. On the dimension of spaces of generalized quaternary theta-series. Proc. I. Vekua Inst. Appl. Math., v.59–60, (2009–2010), 60–75.

**ЗАДАЧІ ПРИКЛАДНОГО ХАРАКТЕРУ З ТЕОРІЇ МАСОВОГО
ОБСЛУГОВУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СПРЯМУВАННЯ**

Бобрицька Галина Сергіївна
к.п.н., доцент
ХНУПС ім. І. Кожедуба, Україна

Анотація. В роботі представлені задачі прикладного характеру, які можна використовувати при вивченні теорії масового обслуговування у вищому військовому навчальному закладі. Задачі присвячені оцінці ефективності систем масового обслуговування в залежності від типу системи, що визначається за певними критеріями.

Ключові слова: система масового обслуговування, критерії ефективності СМО, багатоканальна з відмовою, багатоканальна з очікуванням, інтенсивність навантаження.

При підготовці майбутніх фахівців будь-якого професійного напрямку є необхідним вивчення загальнонаукових дисциплін, які формують певні навички мислення, загальну культуру та виховання. До таких дисциплін відносять і вищу математику та теорію ймовірностей. Проте ці дисципліни є базою для інших дисциплін професійної спрямованості. Курси вищої математики та теорії ймовірностей мають містити задачі суто теоретичного характеру, що формують навички науково-теоретичного мислення, та прикладного характеру. Ця робота буде присвячена задачам прикладного характеру для підготовки майбутніх офіцерів за темою «Системи масового обслуговування» (СМО).

Теорія масового обслуговування (ТМО) – це продовження теорії випадкових процесів у теорії ймовірностей. Початком ТМО вважають вихід у світ роботи датського математика і статиста Агнера Краупа Ерланга «Теорія ймовірностей і телефонні розмови» у 1909 році [1].

Система масового обслуговування (СМО) – це система, яка складається з

джерел заявок (запитів, вимог) на обслуговування, потоку вхідних заявок, каналів обслуговування заявок, що діють за певними правилами та потоку вихідних заявок [2]. Прикладом СМО може бути потік покупців у магазині, прийом сигналів станцією, передача повідомлень через соціальні мережі, оцінка якості систем передачі і обробки інформації щодо тактичної обстановки, організація управління силами в бою, моделювання бойових дій [3], процес надання першої невідкладної допомоги пораненим в умовах ведення бою [4].

При дослідженні СМО основне завдання – це визначення ефективності системи для подальшого аналізу та усунення можливих проблем. Наприклад, перевантаження системи свідчить, в основному, про необхідність збільшення каналів, а значний час простою системи – про зменшення числа каналів [3]. Ефективність СМО визначається в залежності від типу системи, який характеризується різними критеріями: числом каналів (одно каналні або багатоканальні); наявністю черги (з відмовою та з очікуванням); за довжиною черги (скінченна та необмежена); дисципліною обслуговування (з пріоритетом чи без, перший прийшов – перший обслуговується, останній прийшов – перший обслуговується, випадковий, з обмеженням чи ні часом очікування).

Для визначення ефективності СМО, крім класифікації, потрібно мати інформацію про функціональні можливості системи. Функціональні можливості СМО визначаються наступними факторами:

1) середній інтервал між надходженням заявок $\overline{t_{\text{надх}}}$ або інтенсивність (швидкість) надходження заявок λ ;

$$\lambda = \frac{1}{\overline{t_{\text{надх}}}}, \quad (1)$$

2) середній час обробки одним каналом однієї заявки $\overline{t_{\text{обсл}}}$ або інтенсивність обробки заявки одним каналом μ ;

$$\mu = \frac{1}{\overline{t_{\text{обсл}}}}, \quad (2)$$

3) число каналів m ;

4) довжина n та дисципліна черги.

Для аналізу та розрахунків ефективності також використовують інтенсивність навантаження системи ρ :

$$\rho = \frac{\lambda}{\mu}. \quad (3)$$

До критеріїв оцінки ефективності СМО відносять:

- 1) імовірність негайного обслуговування заявок P_0 ;
- 2) імовірність обслуговування заявок $P_{\text{обсл}}$ або відносна пропускна здатність Q ;
- 3) імовірність відмови в обслуговуванні $P_{\text{відм}}$;
- 4) середнє число (математичне сподівання) заявок, які було оброблено в одиницю часу, або абсолютна пропускна здатність A ;
- 5) середнє число (математичне сподівання) заявок, які отримали відмову $A_{\text{відм}}$;
- 6) середнє число заявок, що знаходяться в системі, $L_{\text{сист}}$;
- 7) середній час (математичне сподівання) очікування в черзі $T_{\text{ч}}$;
- 8) середня довжина черги $L_{\text{ч}}$;

Розглянемо приклади воєнного характеру щодо визначення критеріїв ефективності СМО.

Приклад 1.

З Білгорода в бік Харкова було запущено 12 ракет з інтервалом 1 хв. В цьому напрямку на обороні знаходиться одна система Patriot. Час захоплення однієї цілі системою ППО – 2 хв. Проаналізувати ефективність роботи системи Patriot в заданих умовах.

Розв'язання:

Тактико-технічні характеристики (ттх) Patriot, які будуть необхідні в подальшому розв'язку цієї задачі (з відкритих джерел [5]): число цілей, які можуть обстрілювати одночасно – 8 (у секторі 90^0), ймовірність ураження тактичної ракети без перешкод — 0,6 - 0,8 (у бойових умовах — 0,4–0,6).

Створимо математичну модель цієї задачі: нехай ракети – це заявки, захоплення цілі системою ППО – обслуговування заявок каналами СМО. В

даному випадку це багатоканальна СМО з відмовою. Для визначення ефективності роботи СМО потрібні наступні факти:

1) інтенсивність надходження заявок: ракети вилітають щохвилини, отже $\lambda=1$;

2) інтенсивність обробки заявки: час, необхідний на захоплення цілі – 2 хв., отже $\mu=0,5$;

3) число каналів: за ттх Patriot число цілей, що обстрілюють одночасно, - 8, отже $m = 8$.

Для обчислення критеріїв ефективності необхідно знайти інтенсивність навантаження системи ρ за формулою (3):

$$\rho = \frac{1}{0,5} = 2, \quad (4)$$

Критерії ефективності багатоканальної СМО з відмовою представлені у табл. 1.

Таблиця 1.

Критерії ефективності багатоканальної СМО з відмовою.

1) імовірність негайного обслуговування заявок P_0	$P_0 = \left(\sum_{i=0}^m \frac{\rho^i}{i!} \right)^{-1}$,
2) імовірність відмови в обслуговуванні $P_{\text{відм}}$	$P_{\text{відм}} = \frac{\rho^m}{m!} P_0$
3) імовірність обслуговування заявок $P_{\text{обсл}}$ або відносна пропускна здатність Q ;	$Q = 1 - P_{\text{відм}}$.
4) середнє число (математичне сподівання) заявок, які було оброблено в одиницю часу, або абсолютна пропускна здатність A	$A = \lambda Q$
5) середнє число (математичне сподівання) заявок, які отримали відмову в одиницю часу $A_{\text{відм}}$	$A_{\text{відм}} = \lambda - A$
6) середнє число заявок, що знаходяться в системі $L_{\text{сист}}$, або число зайнятих каналів $N_{\text{зайн}}$	$N_{\text{зайн}} = \frac{A}{\mu} = \rho Q$

Обчислимо всі критерії заданої СМО.

Ймовірність миттєвого знищення ракети P_0 :

$$P_0 = \left(\sum_{i=0}^8 \frac{2^i}{i!} \right)^{-1} \approx 0,1354. \quad (5)$$

Ймовірність пропуску ракети системами ППО $P_{\text{відм}}$:

$$P_{\text{відм}} = \frac{2^8}{8!} \cdot 0,1354 \approx 0,0009. \quad (6)$$

Ймовірність того, що системи ППО «побачать» ракету Q :

$$Q = 1 - 0,0009 = 0,9991. \quad (7)$$

Середнє число заявок, які було оброблено в одиницю часу, або абсолютна пропускна здатність A :

$$A = 1 \cdot 0,9991 = 0,9991. \quad (8)$$

Середнє число ракет, які не вловили ППО в одиницю часу $A_{\text{відм}}$:

$$A_{\text{відм}} = 1 - 0,9991 = 0,0009. \quad (9)$$

Середнє число ракет, які знаходяться в «полі зору» системи в одиницю часу $N_{\text{зайн}}$:

$$N_{\text{зайн}} = 2 \cdot 0,9991 \approx 2 \quad (10)$$

При урахуванні того, що час підльоту ракети від Білгорода до Харкова складає 1 хв., а час розгортання систем ППО мінімально – 2 хв., то вважаємо, що перші дві ракети долітають до цілі. Відносна пропускна здатність системи 0,9991, а за ттх Patriot ймовірність ураження тактичної ракети без перешкод - 0,6 – 0,8, отже ймовірність того, що будуть збиті 10 ракет, що залишилися в межах від 0,5995 до 0,7993. Це означає, що з високою ймовірністю буде збито від 6 до 8 ракет.

За даними розрахунками та враховуючи реальну картину, потрібно відсунути далі від кордону пускові системи агресора, що б збільшило час підльоту, та збільшити число систем ППО, що б збільшило число збитих ракет, але таке вирішення проблеми викликає ряд питань економічного характеру.

Приклад 2.

Розрахувати ефективність надання першої невідкладної медичної допомоги при наступних умовах: число медичного персоналу – 3 людини, поранені прибувають в середньому кожні 15 хв., середній час обслуговування одного пораненого – 30 хв., майданчик приймає до черги не більше трьох поранених [4].

Розв'язання:

Математичною моделлю даної реальної ситуації є багатоканальна СМО з обмеженою чергою. Для визначення ефективності роботи СМО потрібні

наступні дані:

1) інтенсивність надходження заявок: поранені прибувають в середньому кожні 15 хв. або 0,25 год., отже $\lambda = 1/0,25=4$;

2) інтенсивність обробки заявки: середній час обслуговування одного пораненого – 30 хв. або 0,5 год., отже $\mu=1/0,5=2$;

3) число каналів: число медичного персоналу – 3 людини, отже $m = 3$;

4) довжина черги: майданчик приймає до черги не більше трьох поранених, отже $n = 3$;

5) інтенсивність навантаження системи за формулою (3): $\rho = 2$.

Для даного типу СМО актуальними є наступні критерії ефективності, представлені у табл. 2.

Таблиця 2.

Критерії ефективності багатоканальної СМО з очікуванням.

1) імовірність негайного обслуговування заявок P_0	$P_0 = \left(\sum_{i=0}^m \frac{\rho^i}{i!} + \sum_{j=m+1}^{m+n} \frac{\rho^j}{m^{j-m} m!} \right)^{-1}$
2) імовірність відмови в обслуговуванні $P_{\text{відм}}$	$P_{\text{відм}} = \frac{\rho^{m+n}}{m^n m!} P_0$
3) імовірність обслуговування заявок $P_{\text{обсл}}$ або відносна пропускна здатність Q ;	$Q = 1 - P_{\text{відм}}$
4) середнє число (математичне сподівання) заявок, які було оброблено в одиницю часу, або абсолютна пропускна здатність A	$A = \lambda Q$
5) середнє число (математичне сподівання) заявок, які отримали відмову в одиницю часу $A_{\text{відм}}$	$A_{\text{відм}} = \lambda - A$
6) середнє число зайнятих каналів $N_{\text{зайн}}$	$N_{\text{зайн}} = \frac{A}{\mu} = \rho Q$
7) середня довжина черги $L_{\text{ч}}$	$L_{\text{ч}} = \frac{\rho^{m+1}}{m \cdot m!} \cdot \frac{1 - \left(\frac{\rho}{m}\right)^n \left(n + 1 - \frac{n}{m} \rho\right)}{1 - \left(\frac{\rho}{m}\right)^2} \cdot P_0$
8) середнє число заявок, що знаходяться в системі $L_{\text{сист}}$	$L_{\text{сист}} = N_{\text{зайн}} + L_{\text{ч}}$
9) середній час (математичне сподівання) очікування в черзі $T_{\text{ч}}$	$T_{\text{ч}} = \frac{L_{\text{ч}}}{\lambda}$
10) середній час перебування заявки у системі $T_{\text{сист}}$	$T_{\text{сист}} = \frac{L_{\text{сист}}}{\lambda}$

Критерії ефективності багатоканальної СМО з очікуванням визначимо за даними таблиці 2:

1) імовірність негайного надання допомоги P_0 :

$$P_0 = \left(\sum_{i=0}^3 \frac{2^i}{i!} + \sum_{j=4}^6 \frac{2^j}{3^{j-3} 3!} \right)^{-1} \approx 0,1218; \quad (11)$$

2) імовірність відмови в обслуговуванні пораненого з об'єктивних причин

$P_{\text{відм}}$:

$$P_{\text{відм}} = \frac{2^6}{3^3 \cdot 3!} \cdot 0,1218 \approx 0,0481; \quad (12)$$

3) імовірність надання медичної допомоги пораненому Q :

$$Q = 1 - 0,0481 = 0,9519; \quad (13)$$

4) середнє число поранених, яким була надана перша медична допомога в одиницю часу:

$$A = 4 \cdot 0,9519 \approx 4; \quad (14)$$

5) середнє число поранених, які не отримали першої невідкладної медичної допомоги $A_{\text{відм}}$:

$$A_{\text{відм}} = 4 - 4 = 0; \quad (15)$$

6) середнє число зайнятого медичного персоналу:

$$N_{\text{зайн}} = 2 \cdot 0,9519 \approx 2; \quad (16)$$

7) середня число поранених, що знаходяться в черзі на майданчику:

$$L_{\text{ч}} = \frac{2^4}{3 \cdot 3!} \cdot \frac{1 - \left(\frac{2}{3}\right)^3 \cdot 2}{1 - \left(\frac{2}{3}\right)^2} \cdot 0,1218 \approx 0; \quad (17)$$

8) середнє число поранених, що знаходяться в пункті надання першої невідкладної медичної допомоги:

$$L_{\text{сист}} = 2 + 0 = 2; \quad (18)$$

9) середній час очікування в черзі:

$$T_{\text{ч}} = \frac{0}{4} = 0; \quad (19)$$

10) середній час перебування пораненого у пункті:

$$T_{\text{сист}} = \frac{2}{4} = 0,5; \quad (20)$$

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Erlang A.K. (1909) The Theory of Probabilities and Telephone Conversation. *Nyt Tidsskrift for Matematik B*, vol 20, p. 33-39.
2. Литвинов А. Л. (2018) *Теорія систем масового обслуговування*. ХНУМГ ім. О. М. Бекетова.
3. Георгаліна О.Р., Аркатов Ю.М., Журавльова І.Б. (2023). Задачі масового обслуговування у викладанні для військових спеціальностей. Ковров А.В., Marin Milkovič, Krzysztof Rejman (Ред.), Управління якістю підготовки фахівців (с. 75-77). ОДАБА.
4. Поплавець С., Гузченко С., Медінець І., Кушпета Р., Шарапа І. (2021). Можливий підхід до оцінювання ефективності з надання невідкладної медичної допомоги пораненим в умовах ведення бойових дій з застосуванням методів теорії масового. В А. Свобода, М. Гранко (ред.) InterConf, Листопад 2021 (с. 482-492). Methuen Publishing House. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/16000>.
5. Факти. (2023, 9 серпня). Захист від балістики, крилатих ракет та ворожої авіації: що відомо про ЗРК Patriot. <https://fakty.com.ua/ru/svit/20230809-zrk-patriot-chy-dopomozhe-czej-kompleks-ukrayini-ta-yaki-nyuansy-mozhut-vynyknuty/>

GEOLOGICAL AND MINERALOGICAL SCIENCES

УДК 622.1:550,8

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОТОМОГРАФІЇ ДЛЯ ГЕОЛОГОРОЗВІДУВАЛЬНИХ РОБІТ ТА ІНЖЕНЕРНО-ГЕОЛОГІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В УМОВАХ ДІЮЧОГО КАР'ЄРУ

Стеценко В'ячеслав Валерійович,
головний геолог
ТОВ «ГПБі»

Харитонов Віталій Миколайович,
к.г.н., доцент

Гапоненко Анастасія Олегівна
аспірантка

Криворізький національний університет
м. Кривий Ріг, Україна

Анотація. З врахуванням власного практичного досвіду розглянута ефективність застосування електротомографії в умовах діючого кар'єру. Метод може використовуватися для візуалізації структури та розподілу мінералів у відкритих рудних розрізах, що допоможе визначити оптимальні місця видобутку та мінімізувати втрати корисної гірничої маси. Для визначення структури та стійкості стінок кар'єру, що важливо для вчасного виявлення можливих руйнівних явищ. Для вивчення гідрогеологічних процесів, зокрема розподілу води та розчинених речовин, що допоможе запобігти забрудненню територій, які прилягають до кар'єру. Для виявлення потенційно аварійно-небезпечних місць у кар'єрі. Рівень ефективності застосування методу залежить від конкретних умов та завдань, пов'язаних з функціонуванням

гірничо-добувного підприємства.

Ключові слова: електротомографія, геологорозвідувальні роботи, інженерно-геологічне моделювання, прикладна геологія, геофізика.

Геофізичне вивчення порід є важливими для отримання інформації про їх фізичні властивості та склад. Одними із основних методів є електророзвідувальні дослідження. На сьогоднішній день електротомографія залишається одним з найбільш вживаних серед них.

Електротомографія (ЕСТ) – це неінвазійний метод зображення, який використовується для отримання внутрішніх зображень об'єкта за допомогою електричних потоків і вимірювання розподілу електричного опору в ньому. Вона може бути корисною в різних галузях науки і промисловості. Цей метод допомагає у вирішенні багатьох завдань на діючих гірничодобувних підприємствах, зокрема кар'єрах. Серед них: 1) виділення зон та меж зволоження порід; 2) підвищення достовірності прогнозу виникнення вірогідних небезпечних інженерно-геологічних процесів та умов їх протікання; 3) виявлення зон тріщинуватості тощо.

Підґрунтям методу є виявлення залежності напруженості постійного електричного поля від відстані між двома заземленими (полярними) електродами і точкою вимірювання (розносу установки).

При малих розносах (до 1-2 км) поле в точці спостереження залежить від будови верхньої частини геологічного розрізу (глибина до декількох сотень метрів), при великих розносах (до декількох десятків кілометрів) зростає вплив горизонтів, які залягають глибше – до декількох кілометрів.

Однією з основних вимог до застосування геофізичних методів є контрастність фізичних властивостей об'єкта вивчення відносно вміщуючого середовища. Для електророзвідки методами опорів, до яких відноситься електротомографія – це означає, що досліджуваний об'єкт (тіло, шар, пласт тощо) повинен помітно (бажано в кілька разів) відрізнятися за питомим електричним опором від вміщуючих порід [1, с. 63]. Питомий електричний опір

(ПЕО) гірських порід є параметром речовини, що характеризує його здатність пропускати електричний струм при виникненні електричного поля.

Гірські породи прийнято розглядати в геофізиці як трифазне середовище, тобто поєднання твердого мінерального скелету, в якому присутні тріщини або пори заповнені газом і рідиною. У будь-якій найміцнішій і щільній на вигляд породі присутні або пори (зокрема, для теригенних відкладень), або тріщини (зокрема, для магматичних і метаморфічних порід), або і те й інше. Саме ці пори чи тріщини, заповнені частково чи повністю вологою, є провідниками електричного струму [2, с. 53].

Питомий електричний опір гірських порід, в основному, залежить від таких факторів: ПЕО породоутворювальних мінералів; пористість (тріщинуватість) порід; вологонасиченість; ПЕО порової вологи; глинистість.

ПЕО породоутворюючих мінералів, як правило, слабо впливає на ПЕО породи в цілому. Це пов'язано з тим, що переважна більшість мінералів є суто діелектриками й не проводять електричний струм. Винятком є суцільні та прожилкові руди мінералів провідників – самородних елементів, сульфідів, але вони зустрічаються рідко.

Зв'язок ПЕО гірських порід з коефіцієнтом пористості (тріщинуватості), коефіцієнтом вологонасиченості і електричним опором порової вологи очевидний: чим більше води в породі (тобто чим більше пористість і вологонасиченість) і чим нижче ПЕО води – тим нижче і ПЕО гірських порід. Наприклад, сухі піски будуть мати більш високий ПЕО, ніж вологі, а останні більш високий, ніж водонасичені. Рівень, нижче якого не може знизитися ПЕО гірської породи це ПЕО води, що насичує породу [3, с. 19]. Цей показник залежить, в основному, від солоності і температури. Чим більше солоність, тим нижче ПЕО води. З температурою ще простіше: вода – провідник, лід - ізолятор. Мерзлі гірські породи мають дуже високі значення ПЕО.

Окреме питання з глинистістю – глини мають дуже низькі значення ПЕО, нижче, ніж у води. Наприклад, ПЕО води становить 25-30 Ом·м, а опір глини - 10-15 Ом·м. Цей ефект пов'язаний зі складними капілярними процесами

в глинах. Чим більше глинистість гірських порід, тим нижче ПЕО. Питомі електричні опори деяких гірських порід наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Значення питомих електричних опорів гірських порід

Найменування гірської породи	ПЕО _{min} , Ом·м	ПЕО _{типове} , Ом·м	ПЕО _{max} , Ом·м
глини	5	10	15
суглинки	15	30	50
супіски	30	50	80
піски водонасичені	50	80	200
піски слабо зволожені	100	150	500
піски сухі	200	500	10000
карбонатні скельні породи слабкотріщинуваті	500	1000	5000
інтрузивні гірські породи слабкотріщинуваті	1000	2000	10000
дресва	30	50	500
руди мінералів провідників (в основному сульфідів)	0,001	–	1-5

Як видно з наведених прикладів, питомий електричний опір різних гірських порід досить сильно змінюється – від перших одиниць Ом·м до десятків тисяч Ом·м. Це дає можливість геологам та геофізикам впевнено розпізнавати різні гірські породи і вирішувати такі задачі:

- 1) пошук та розвідка ґрунтових вод;
- 2) картування мерзлих ґрунтів;
- 3) пошук зон розвитку карсту в карбонатних породах;
- 4) розподіл осадових теригенних порід за глинистістю.

Ефективність застосування електротомографії в умовах діючого кар'єру залежна від конкретних завдань і вимог підприємства. Серед факторів, які можуть на неї вплинути, з врахування досвіду авторів, можна зазначити.

1. *Тип робіт та технологічні процеси.* Якщо в кар'єрі передбачені процеси, для здійснення яких важлива точність та контроль внутрішньої структури гірського масиву, то електротомографія може бути корисною.

2. *Глибина та об'єм дослідження.* Електротомографія має свої обмеження за глибиною залягання та за розміром об'єкта, який досліджується. Великі

кар'єри можуть потребувати складних систем контролю внутрішньої структури гірського масиву, що обумовить значний об'єму вишукувань за допомогою електротомографії.

3. *Можливість доступу.* Метод потребує доступ до об'єкта, який досліджується. Це може бути обмежно досяжним або зовсім нездійсненим в умовах глибоких кар'єрів.

4. *Точність та відновлення зображення.* Ефективність методу залежить від якості обладнання та програмного забезпечення, яке використовується для аналізу даних.

5. *Вартість та обслуговування.* Електротомографія, в залежності від характеристик об'єкту, може бути кошовною та вимагати високого рівня технічного забезпечення.

Але в цілому, електротомографія може бути корисною в діючих кар'єрах для контролю технологічних процесів, виявлення аномалій в структурі гірського масиву та підвищення рівня продуктивності функціонування підприємства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Золотарьова Л.Й., Калініченко О.О. Комплексні геолого-геофізичні дослідження техногенезу геологічного середовища. Наук. зб. «Деякі чинники техногенезу». Серія: Геологічне середовище антропогенної екосистеми. Кривий Ріг: Оксан-прінт, 2002. С.63-72.

2. Плішко І.В. Звіт про результати вибору та застосування геофізичних методів для вирішення гідрогеологічних та інженерно-геологічних завдань у районах діяльності гірничодобувних підприємств. МЧМ УРСР за 1983-86 рр., 1986. Фонди ПРШГ, м. Кривий Ріг, 1986.

3. Безюк Л.Г. та ін. Звіт Північно-Криворізької геофізичної партії за 1972 р. Фонди ДГЕ Дніпрогеофізика. Дніпропетровськ, 1972

PEDAGOGICAL SCIENCES

UDK 378.147

DEVELOPMENT OF STUDENTS' EXPERIMENTAL COMPETENCE ELEMENTS UNDER THE DIFFERENT ORGANIZATIONAL FORMS OF EDUCATIONAL PHYSICS EXPERIMENT

Podlasov Sergii O.

senior lecturer

Sverdlichenko Dmitro U.

student

Matviichuk Oleksii V.

candidate of pedagogic sciences, Associate Professor

National Technical University of Ukraine

“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”,

Kyiv, Ukraine

Abstract: the forced transition to distance learning significantly impacted the skills and abilities to conduct experimental research by high school high graduates of the last two years and first-year students. We compare the possibilities to develop the elements of students' experimental competencies through various forms of conducting educational physical experiments. It is shown that the most comprehensive elements of experimental competency can be developed when students perform home experiments and solve experimental problems.

Keywords: experimental competence; experimental studies; laboratory studies; home experiment, experimental problems.

M. Yu. Galatyuk [1] suggests that experimental competence should be understood as "a holistic system education consisting of a set of relevant mental and practical abilities, skills, cognitive motives, as well as methodological knowledge and is a product of adequate purposeful educational and cognitive activity, the carrier of

which is the subject of this activity (student)".

The core research skills include the ability to: define goals and objectives of the experiment; to plan research activities; select and prepare equipment for the experiment; to analyze the conducted observations and studies; interpret experimental results and formulate conclusions at the end of the work. A similar opinion is shared by the authors of other works [2], [3], etc.

First-year students can develop their experimental competence by accomplishing tasks assigned to them during laboratory classes, performing home experiments, and solving experimental problems.

The organization of laboratory sessions depends on the conditions of the educational process, the assigned objectives, methodological views, and available resources.

Traditionally, during laboratory classes, students engage in hands-on experimentation. To do this, students first of all must independently study theoretical material, familiarize themselves with the instruments, equipment, measurement techniques, and processing of the results obtained, according to the methodological instructions. In the laboratory, students perform actions that are fairly rigidly regulated by methodological instructions, i.e., they cannot plan the experiment and choose the equipment on their own.

Laboratory classes can also be conducted using demonstration, computational and virtual experiments.

When a demonstration experiment, the teacher conducts the experiment while students record instrument readings and further process these data. In distance learning mode, students are shown videos of relevant experiments. In this mode of work, the student does not plan the experiment, does not select equipment, does not perform measurements, and only gains the skill of processing experimental results.

A computational experiment involves numerical solving of equations, performing calculations to obtain the relationships between variables, and similar processes. This form of laboratory classes does not require work with instruments and processing of experimental results, therefore does not contribute to the formation of

students' experimental competence.

A virtual experiment is carried out with the help of ICT tools without the direct interaction of the students with the experimental equipment or even in the absence of physical equipment. In the first case, it's referred to as a remote access experiment, while in the second case, it is work with a computer simulator.

When engaging in remote access work, students are not involved in experiment planning, equipment selection, or hands-on interaction. Instead, they strictly follow methodological instructions and focus solely on processing the experimental results.

When working with a computer model of a real experimental setup (otherwise known as a simulator), students do not plan an experiment, choose instruments, or work with physical equipment. Consequently, in this scenario, significant aspects of experimental competence remain underdeveloped as well.

Home experiments and experimental tasks provide significantly more opportunities to develop the components of students' experimental competence.

To conduct a home experiment, the student must use available and self-made equipment. In this case, the student independently selects equipment, plans the experiment, analyzes the results, and draws conclusions, consulting the instructor if necessary. During this process, all the skills that define experimental competence are developed, fostering the self-development of the student's personality. Perseverance, initiative, and the accumulation of experience in cognitive and executive activities are fostered. The main disadvantages of home experiments are the impossibility of conducting complex studies, the lack of access to modern measurement tools, and the possible significant time spent for experiment preparation and execution.

Experimental problems can also be an effective tool for developing experimental competence. As noted in [4], "in the process of solving experimental problems, students have the opportunity, through the organization of active cognitive activity, to explore specific material objects and phenomena, acquire new knowledge, develop experimental skills, learn from the experience of hands-on experimentation, and get acquainted with the experimental method of scientific knowledge". Thus, akin to the process of home experiments, students adeptly assimilate the fundamental

aspects of both experimental and research competence.

In conclusion, it can be asserted that laboratory classes contribute to the development of specific elements within experimental competence. Moreover, quite often some students act as executors of instructions, and according to our observations, they do not create an indicative basis for their activities. However, it is well known that knowledges and skills become an individual's acquisition when they are obtained through conscious independent activity. Exactly this type of activity is carried out by students when doing home research and solve experimental problems. Such activities not only form almost all components of experimental competence, but it contribute to the development of critical and engineering thinking.

LIST OF REFERENCES

1. Halatiuk M. Yu. The formation of experimental competence in the context of the development of educational and cognitive competence of high school students. Collection of scientific studies of Kam'yanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko, 2010 nb. 16, pp. 143 – 145. (in Ukrainian).

2. Menderetskyi V. V. The initial experiment in the system of training teacher of physics. Kamianets-Podil State University, editorial and publishing department. 2006. (in Ukrainian).

3. Zabolotnyi V. F., Demkova V. O. Experimental competence as a component of professional training of students. Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University. "Series: Pedagogical Sciences" 2015, nb. 127, pp. 49 – 52. (in Ukrainian).

4. Halatiuk, T., & Halatiuk, M. Implementation of the experiential method of cognition in the study of natural subjects. Fundamental and applied research: modern scientific and practical solutions and approaches. Interdisciplinary perspectives. 2019, pp. 92-94. Posvit. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24721/1/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80i%D0%B0%D0%BB%D0%B8_27.06.2019-.pdf#page=93 (in Ukrainian).

**THE PLACE AND ROLE OF THE CHINESE
LANGUAGE IN KAZAKHSTAN**

Yskaknabi A.

Makan A.

Karaganda University named after E. Buketov

Abstract: The article deals with the place and role of the Chinese language in Kazakhstan. The authors explain the spread of this language by the growth of the Chinese economy. The students' interest is also caused by the China's allocation of various educational grants for foreigners.

Key words: Chinese language, Chinese economy, scholarship programs, study grants, priority specialties.

In 2018, Nursultan Nazarbayev drew the attention of the younger generation to the need to learn Chinese. This is due to Kazakhstan's foreign trade, in which China's share is 20%. China is Kazakhstan's third largest trading partner and the main source of investment. The penetration of Chinese capital into the oil and gas sector of Kazakhstan, the transfer of 51 Chinese enterprises to the territory of Kazakhstan, which was loudly called the program of transferring 51 factories from China to Kazakhstan, and the investment of \$27 billion from China have put Chinese language in the category of demanded languages in our country. It should be emphasized that the demand for Chinese language training has increased worldwide due to the rapid growth of China's economy.

In order to strengthen the influence of Chinese language and culture, the issue of organizing overseas teaching of Chinese language and dissemination of Chinese culture was studied in 2004. Based on the experience of European countries, the Confucius Institute was established. It has received wide support all over the world and currently operates in 153 countries (regions). Now there are 6 Confucius Institutes in Kazakhstan.

Chinese is one of the six official languages of the United Nations. In terms of the number of speakers, Chinese ranks first in the world. It is 1.3 billion people. Among English speakers, Chinese is also in demand: it is ahead of Spanish, French, German and other languages. In Kazakhstan, Chinese is among the five popular foreign languages. This language is considered to be an ancient and complex language: it has about 80 thousand characters. But, as in all languages, the active vocabulary includes about 3-5 thousand characters. In memory of Cang Jie, the founder of Chinese writing, Chinese Language Day is celebrated around the world every year on April 20. About 5000 years ago, Cang Jie developed pictograms, which were used as the basis for characters. It is difficult to learn how to write and read characters. The Chinese language has many dialects, so in practice not all Chinese understand each other.

Why do students from Kazakhstan choose Chinese? It is important to emphasize the country's large investment in the development and dissemination of Chinese language and culture through various scholarship programs and through Confucius Institutes. There are 14 thousand Kazakh students studying in China. One of the main reasons is also attracting students through the grant system. This country increases the number of scholarships for Kazakhstani students every year. The most weighty factor for young people is that this language is becoming the language of advanced science. The development of the quality of all education levels is conditioned by the strengthening of scientific potential, economic growth and the application of innovative technologies. At present, this language is already a serious competitor to English as a means of obtaining advanced education and mastering the basics of basic science. This is due to the availability of a large number of Internet resources in Chinese. China publishes many scientific journals on innovative technologies. In terms of attracting foreign students, China ranks third after the USA and the United Kingdom. In addition, it is worth emphasizing that Russian education, which was in demand in Kazakhstan, is losing ground, and therefore the flow of young people to China is expected to increase.

What specialties do Kazakhstani students prioritize? First of all, these are the

following specialties: "Chinese Language and Culture", "International Trade", "Management", "Management" and "Finance", etc.

Every year the interest to Chinese language in Kazakhstani universities increases. Chinese language is taught in the training of specialists in "Oriental Studies", "Foreign: two foreign languages", "Translation and Translation Studies", "Foreign Philology", "Regional Studies" and others. (bachelor's, master's and PhD studies). In addition, those studying in the specialty "International Relations", "World Economy", etc. also study this language.

The Chinese language is taught in the leading universities of Kazakhstan: Al-Farabi Kazakh National University, Abai Kazakh National Pedagogical University, L.Gumiljov Eurasian National University, Buketov Karaganda University and others. At Al-Farabi Kazakh National University, for example, there is a chair of Chinese studies, which provides training in several specialties: "Oriental Studies", "Regional Studies", "Translation Studies (Chinese language)", "Foreign Philology (Chinese language)".

Orientalists (sinologists) should know Chinese and one of the European languages, have skills of oral and written translation, know the culture of China. Students of the specialty "Regional Studies" should have diverse interests and a broad outlook. They are fluent in Chinese, have knowledge of politics, economics and finance, history, and culture of China. Students of the specialty "Translation Studies" master four types of speech activity: reading, listening, writing and speaking. They improve their skills in written and simultaneous (complex type) interpreting. In addition, they specialize in a highly specialized field of translation. Students of this specialty in mastering the language are also helped by internships provided by the university as part of exchange programs. Studying in China is another step towards deepening the knowledge and skills of a translator. The student reinforces the skills of fluent Chinese speaking and listening acquired at the university.

The main goal of Chinese language teaching is to prepare specialists for intercultural communication. For this purpose, students study two or more foreign languages. To teach foreign languages in the future and practice their use in different

areas of social life, the university trains students in the specialty "Foreign Philology".

Every year in February in higher educational institutions of Kazakhstan, where Chinese is studied, the New Year according to the Eastern calendar is celebrated. Students organize concerts, literary evenings, contests and quizzes to demonstrate their Chinese language skills.

An important factor in teaching this foreign language is student exchange programs. Thus, students within the framework of academic mobility have the opportunity to go on annual and semester internships to universities in China. Chinese studies teachers also undergo language and academic training at universities in Beijing, Hainan, and others.

Inter-university and intra-university competitions, national and regional Olympiads are organized at language faculties.

The Chinese Embassy promotes the Chinese language. For example, the embassy has equipped the "Chinese language" classrooms of the L. Gumiljov Eurasian National University and the republican school "Zhas Ulan" with modern multimedia complexes and software, donated Chinese language textbooks, computers, projectors and other technical means.

But not everything is as easy as it may seem at first glance. There are also barriers to learning Chinese in the form of complex writing, complex phonetics. China is not a world leader in cultural production. In addition, there is another significant barrier: the attitude towards Muslims in Xinjiang clearly makes applicants to learn Chinese seriously consider whether, with such a political and religious factor, it is worth pursuing studies in the China. There is also a serious factor that is important to pay attention to: at the last congress of the Communist Party of China, the China's aspiration to dominate its own and neighboring regions was announced. In this context, political analysts wonder whether these measures are not an aspiration for cultural and linguistic expansion in the near future.

A survey was conducted among students. 63% of respondents said that English language skills are necessary for a career in the future, and 14% - Chinese. But students who speak rare languages have an advantage in employment. At the current

stage of the world economy, Chinese language can be useful in any profession. Another important reason for the Chinese language spread: every year the flow of tourists from the China increases, so the demand for cooperation in the field of tourism, as well as at the household level, is expected to increase.

REFERENCES

1. <https://mp.weixin.qq.com/s/v65G0tcl9xj4sRGZbEpF-Q>
2. <https://camonitor.kz/31187-kitayskiy-yazyk-nachal-vytesnyat-v-kazahstane-russkiy.html>
3. <https://www.kaznu.kz/ru/4001/page/>

**ФОРМУВАННЯ БАГАТСТВА МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ
ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ**

Будянська Вікторія Анатоліївна,

к.пед.н., доцент
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця
м. Харків, Україна

Мариківська Галина Анатоліївна,

к.пед.н., доцент
Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Харків, Україна

Анотація. Інтерес до української мови породжує інтерес до вдосконалення мовлення людей, оскільки між мовою і мовленням існує тісний зв'язок. Ці поняття є близькими, які не існують порізно, але їх не можна ототожнювати. Мова становить систему звукових і графічних знаків, яка виникла на певному історичному етапі розвитку етносу та знаходиться в стані подальшого розвитку. Мова є важливим засобом людського спілкування та здійснення пізнавального процесу. У свою чергу, мовлення є процесом, специфічним видом діяльності людини, у якій використовують мовні засоби.

Мовлення людини має бути культурним. Мовленнєва культура є важливою складовою культури особистості. Чим більш культурною є людина, тим більш культурним є її мовлення.

Оволодіти мистецтвом спілкування, мистецтвом слова, культурою усного й письмового мовлення сьогодні необхідно для кожної людини незалежно від того, яким видом діяльності вона займається чи буде займатися.

У науковій літературі підкреслюють, що мовленнєва культура як унікальний особистісний феномен характеризується низкою специфічних ознак.

Мета статті: проаналізувати шляхи формування багатства й різноманітності мовлення як комунікативних ознак культури мовлення.

Однією з комунікативних ознак культури мовлення визначено *багатство мовлення*.

У науковій літературі розрізняють такі види мовленнєвого багатства: лексичне; семантичне; синтаксичне; фразеологічне; інтонаційне [3].

Багатство мовлення тісно пов'язане з такою його ознакою, як *різноманітність*.

Формувати багатство і різноманітність мовлення можна в процесі виконання мовленнєвих вправ – спеціально організованого виконання суб'єктами навчального процесу окремих операцій, дій з метою оволодіння ними або їх удосконалення.

Ключові слова: мова, мовлення, багатство мовлення, різноманітність мовлення, мовленнєві вправи.

Зараз, у часи війни за незалежність України та національного відродження, у світі зростає інтерес до української мови. Причому це відбувається як усередині країни, так і поза її межами.

Російська збройна агресія призвела до масштабного переміщення населення зі Сходу України в центральні та західні регіони. Переважна кількість переселенців російськомовні. Усе це створює сприятливі обставини для опанування українською мовою людей зі Сходу України.

Окрім того, українська мова почала набувати популярності у світі, навіть у тих країнах, які знаходяться далеко від зони конфлікту, – Аргентина, Японія, В'єтнам. Навіть ті, хто не знав, де знаходиться наша держава, тепер знають, що Україна – це країна незламності й потужного супротиву, а українська мова - мова сильних і незламних людей.

Інтерес до української мови породжує інтерес до вдосконалення мовлення людей, оскільки між мовою і мовленням існує тісний зв'язок. Ці поняття є близькими, які не існують порізно, але їх не можна ототожнювати. Мова

становить систему звукових і графічних знаків, яка виникла на певному історичному етапі розвитку етносу та знаходиться в стані подальшого розвитку. Мова є важливим засобом людського спілкування та здійснення пізнавального процесу. У свою чергу, мовлення є процесом, специфічним видом діяльності людини, у якій використовують мовні засоби. Крім того, це поняття можна використовувати в значенні мовленнєвої діяльності, її ораторського жанру (стилю).

Мовлення людини має бути культурним. Це зазначають Н. Бабич, С. Вербещук, М. Пентилюк та інші.

Мовленнєва культура є важливою складовою культури особистості. Як стверджують учені О. Михайличенко, Г. Олійник, І. Стіліану, С. Христові та інші, культура мовлення не тільки є ознакою високої культури особистості, а й обумовлена останньою. Як наслідок, чим більш культурною є людина, тим більш культурним є її мовлення.

Відзначаючи важливу роль мовленнєвої культури в житті кожної людини, науковці зазначають, що оволодіти мистецтвом спілкування, мистецтвом слова, культурою усного й письмового мовлення сьогодні необхідно для кожної людини незалежно від того, яким видом діяльності вона займається чи буде займатися.

Мета статті: проаналізувати шляхи формування багатства й різноманітності мовлення як комунікативних ознак культури мовлення.

Завдання дослідження: 1) довести актуальність порушеної проблеми; 2) надати порівняльну характеристику поняттям «мова» і «мовлення»; 3) проаналізувати поняття «мовленнєва культура»; 4) охарактеризувати поняття «багатство» і «різноманітність» мовлення; 5) навести приклади мовленнєвих вправ, що було застосовано під час освітнього процесу; 6) зробити відповідні висновки; 7) намітити шляхи подальших наукових розвідок.

З метою реалізації поставлених завдань було використано такі теоретичні **методи** дослідження, як аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення психолого-педагогічних, методичних джерел.

На основі аналізу наукових праць, присвячених мовленнєвій культурі особистості, ми зробили висновок, що мовленнєва культура є інтегративною особистісною якістю, що відбиває спроможність людини здійснювати ефективну мовленнєву діяльність на основі врахування поставленої мети й наявної мовленнєвої ситуації, а також норм літературної мови.

У науковій літературі підкреслюють, що мовленнєва культура як унікальний особистісний феномен характеризується низкою специфічних ознак. Проте погляди вчених щодо визначення цих ознак мають певні відмінності.

М. Пентилюк стверджує, що саме досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності визначає культуру мовлення людини [7; 8].

Н. Бабиц зазначає, що в процесі визначення якісних ознак культури мовлення слід урахувати як «суто мовні його особливості (ступінь оволодіння діючими в конкретну епоху нормами), так і позамовні (знання законів мислення, практичний досвід мовця – життєвий, віковий і мовленнєвий, психічний стан мовця, мету, націленість спілкування тощо» [1, с. 66].

На основі аналізу наукової літератури зроблено висновок про те, що мовленнєва культура має свої характерні комунікативні ознаки.

Важливими характеристиками мовленнєвої культури є правильність, змістовність, доречність, достатність, логічність, точність, ясність, стислість, простота, емоційна виразність, образність, багатство, чистота, різноманітність.

Однією з комунікативних ознак культури мовлення визначено *багатство мовлення*. За тлумаченням словників, слово «багатий» має різні значення, у тому числі такі: цінний чим-небудь, високоякісний, різноманітний, з великим запасом слів.

О. Горошкіна, А. Нікітіна, Л. Попова та інші зазначають, що «багатство мови визначається насамперед багатством словника, а саме використанням значної кількості слів, словосполучень і речень, що відрізняються за змістом і будовою» [5, с. 36].

С. Вербещук сприймає багатство мовлення як максимально можливе

насичення його різними засобами мовлення, що не повторюються й потрібні для ефективної реалізації комунікативного наміру. Автори підкреслюють, що в науковій літературі розрізняють такі види мовленнєвого багатства: лексичне (інформаційна насиченість, що залежить від добору мовного матеріалу та наповнення його авторськими думками, відчуттями, уникнення мовних штамів і невиправданих повторів слів); семантичне (різноманітність й оновлення лексичних зв'язків); синтаксичне (різноманітність синтаксичних конструкцій); фразеологічне (сукупність усталених і семантично нерозкладних сполучень слів, які відтворюються в мові й характеризуються метафоричністю та слабкою формальною варіативністю: прислів'я, приказки, крилаті вислови тощо); інтонаційне (широкий арсенал типових інтонацій, оптимальний ритміко-мелодійний лад мови, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий бік мовлення в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу) [3].

С. Вербещук також пояснює, що аналіз багатства мовлення як комунікативної ознаки доцільно робити на основі врахування співвідношення термінів «мовлення» й «мова». Очевидно, що мова як суспільний феномен відрізняється багатством. Водночас мовлення конкретного індивідуума може бути багатим чи бідним, одноманітним чи різноманітним. Авторка також зазначає, що для розвитку й збагачення індивідуального мовлення людина має здійснювати певні кроки: розширювати свій словниковий запас шляхом вивчення творів народної творчості, читання художньої й публіцистичної літератури, опанування нормативної граматики тощо [3, с. 38]. У свою чергу, це дозволяє уникнути мовленнєвих помилок, у яких проявляється бідність мовлення, наприклад таких: часте повторення одного й того самого слова, уживання поряд спільнокореневих слів; однотипність та слабка розгалуженість синтаксичних конструкцій; використання слів-паразитів, мовленнєвих штамів, канцеляризмів тощо [3].

Багатство мовлення тісно пов'язане з такою його ознакою, як *різноманітність*. Н. Бабич пояснює, що різноманітність – це вираження однієї

й тієї ж думки, одного й того ж граматичного значення різними способами та засобами [1]. Аналізуючи різницю в тлумаченні вченими словосполучень «багатство мовлення» й «різноманітність мовлення», М. Ілляш конкретизує, що під багатством мовлення розуміють «велику кількість мовленнєвих одиниць, семантично й стилістично відмінних між собою», а під різноманітністю мовлення – «чималу кількість однозначних одиниць, що відрізняються словотворчою та граматичною структурою» [4, с. 112–113].

На нашу думку, формувати багатство і різноманітність мовлення можна в процесі виконання мовленнєвих вправ – спеціально організованого виконання суб'єктами навчального процесу окремих операцій, дій з метою оволодіння ними або їх удосконалення [6; 9–11]. Важливою особливістю таких вправ є спрямованість на наближення навчальної діяльності до реального спілкування [2, с. 78].

Ми з'ясували, що існує лексичне і фразеологічне багатство мовлення. «Лексичне і фразеологічне багатство мовлення, тобто мовлення без повторів, твориться синонімічними рядами: чим повніший синонімічний ряд, тим більша можливість відбору відповідно до змісту й мети висловлювання. Важливо, щоб мовець володів синонімічними ресурсами мови у всіх її стильових різновидах» [1, с. 117].

Наведемо приклад завдання на вдосконалення лексичного мовлення.

Поясніть, чим різняться одиниці поданих нижче синонімічних рядків:

Добрый, чуйний, співчутливий, доброзичливий, щирий, людяний, уважний, приятний, прихильний;

Бажати, зичити, жадати;

Важкий, тяжкий, трудний, нелегкий, складний, сутужний;

Виховувати, вирощувати, плекати, ростити, формувати;

Життя, існування, буття, дні, прожиток;

Значення, смисл, зміст, розуміння, суть;

Навмання, усліпу, наугад, наосліп;

Пейзаж, краєвид, ландшафт;

Швидко, стрімливо, бистро, хутко, мерщій;

Хвилювання, збентеження, зрушення, неспокій, збудження.

Завдання на розвиток фразеологічного багатства мовлення: Підберіть до поданих слів фразеологічні синоніми:

Обібрати до нитки, доливати оливи до вогню, бити на сполох, брати у свої руки, сісти на голову, підкласти свиню, грати на нервах, носити камінь за пазухою, зривати маску, піймати облизня, ускочити в халепу.

Слова для довідок: іскру в порох укинути; обдерти, як липку; ускочити в історію; останню сорочку зняти; підвести під монастир; розкривати карти; загнати на слизьке; пустити з торбами; підкладати дров до багаття; вірьовки сукати; натягати віжки; тримати в чорному тілі; піднімати на ноги; виводити на чисту воду; зазнати фіаско; наробити шелесту; пошитися в дурні; мати зуб на когось; діймати до живого; заливати за шкуру сала; тримати під п'ятою; тримати в покорі.

Н. Бабич зазначає, що «багатство слів і багатство значень неможливе без багатства форм» [1, с. 118].

Наведемо приклади завдань.

Поясніть стилістичні параметри слів.

Зал – зала; генезис – генеза; тезис – теза; латина – латинь; клавіш – клавіша; відпуск – відпустка; спазм – спазма; жираф – жирафа; височина – височінь; бистрина – бистринь; африкат – африката; перифраза – перифраз; відрібок – відрібка; голубінь – голубизна.

Подайте функціонально-стилістичний коментар до таких варіантів.

З – із – зі – зо; же – ж; над – наді – надо; під – піди – підо; б – би; у – в – ув – уві; і – й; хоча – хоч; чому – чом; лише – лиш.

Подайте функціонально-стилістичний коментар до таких варіантів дієслів: ходити – ходить, малювати – малювать, чекати – чекать, змагатися – змагатись; рятуватися – рятуватись; взятися – взятись; гуляє – гуля; знає – зна.

Подайте функціонально-стилістичний коментар до таких варіантів слів:

*на великому – на великім; на маленькому – на маленькім; у доброму – у добрім;
у веселому – у веселім; у чужому – у чужім; на третьому – на третім; на
першому – на першім; на ньому – на нім; на тому – на тім.*

Подайте функціонально-стилістичний коментар до таких варіантів власних назв: *Україна – Вкраїна; Дон – Дін; Ровно – Рівне; Донець – Дінець; Мукачево – Мукачеве; Берегово – Берегове.*

Подайте функціонально-стилістичний коментар до таких варіантів прикметників і дієприкметників: *синя – синяя; зелена – зеленая; повен – повний; рад – радий; згоден – згодний; славен – славний.*

Значне місце в запропонованому студентам комплексі вправ було відведено також вправам для вдосконалення інтонаційного багатства. Наприклад, серед цієї групи вправ можна назвати вправу «Трансляція». Під час її виконання студентам пропонували, відповідно до авторських ремарок, прочитати вголос такий текст:

Прийшла?! Мені страшно за тебе! (Зі страхом)

У всьому вини саму себе! (Зі страхом)

Прийшла?! А самолюбство де? (Із засудженням)

За ним як вірний пес скрізь! (Із засудженням)

Прийшов!? Так обдурити мене! (З презирством)

Ти не мужик, а розмазня! (З презирством)

Прийшов?! Ось і попався, друже! (З єхидством)

Адже мене не обдуриш раптом! (З єхидством)

Прийшла! Знати, так тому і бути! (З радістю)

Нам одне без одного не прожити! (З радістю)

Пішов! Прийде або ні? Загадка (З тривогою)

Я поступила з ним так бридко! (З тривогою)

Пішов! Гора звалилася з плечей! (З полегшенням)

Боже борони від цих зустрічей! (З полегшенням)

Під час виконання іншої вправи – «Інтонація» – студенти мали прочитати певну фразу (наприклад, таку: «Після закінчення університету я буду

справжнім фахівцем») з різною інтонацією: бадьоро, упевнено, байдуже, з подивом, із сумлінням, запитливо тощо.

Зазначимо, що деякі запропоновані вправи були спрямовані на відпрацювання правильного логічного наголосу. Зокрема вправа «Інтонація» передбачала, що студенти читають написане на дошці речення, виокремлюючи в ньому інтонаційно різні слова.

Висновок. Комуникативними ознаками культури мовлення визначено *багатство і різноманітність мовлення*. У науковій літературі розрізняють такі види мовленнєвого багатства: лексичне (інформаційна насиченість, що залежить від добору мовного матеріалу та наповнення його авторськими думками, відчуттями, уникнення мовних штамів і не виправданих повторів слів); семантичне (різноманітність й оновлення лексичних зв'язків); синтаксичне (різноманітність синтаксичних конструкцій); фразеологічне (сукупність усталених і семантично нерозкладних сполучень слів, які відтворюються в мові й характеризуються метафоричністю та слабкою формальною варіативністю: прислів'я, приказки, крилаті вислови тощо); інтонаційне (широкий арсенал типових інтонацій, оптимальний ритміко-мелодійний лад мови, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий бік мовлення в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу).

Багатство мовлення тісно пов'язане з такою його ознакою, як *різноманітність* – вираження однієї й тієї ж думки, одного й того ж граматичного значення різними способами та засобами. Формувати багатство і різноманітність мовлення можна в процесі виконання мовленнєвих вправ - спеціально організованого виконання суб'єктами освітнього процесу окремих операцій, дій з метою оволодіння ними або їх удосконалення.

Перспективами подальших наукових розвідок є розроблення комплексу мовленнєвих завдань, спрямованих на вдосконалення лексичного, фразеологічного, семантичного, синтаксичного, інтонаційного багатства мовлення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 380 с.
2. Богуш А. М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників : мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 256 с.
3. Вербещук С. В. Формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання : дис. ... канд. філол. наук : 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). Івано-Франківськ, 2016. 243 с.
4. Ильяш М. И. Основы культуры речи. Київ; Одесса : Вища школа, 1984. 187 с.
5. Культура мовлення вчителя-словесника / [уклад. : О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна ін.]. Луганськ : Навчальна книга, 2007. 111 с.
6. Ніколаєва С. Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах. Київ : Ленвіт, 2008. 286 с.
7. Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика : пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
8. Пентиліук М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1999. № 3. С. 8–10.
9. Скляренко Н. К. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмій. *Іноземні мови*. 1999. № 3. С. 3–98.
10. Скляренко Н. К. Типологія вправ в інтенсивному навчанні іноземних мов. Гуманістичні аспекти лінгвістичних досліджень і методики викладання іноземних мов : [збір. наук. праць]. Київ : КДПШМ, 1992. С. 9–14.
11. Скляренко Н. К. Обучение речевой деятельности на английском языке в школе : пособ. Киев, 1988. 150 с.

**ЗАСОБИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ЗА ЗАВДАННЯМ
КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОГО
ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

Галущенко Вікторія Іванівна

доцент кафедри дефектології та фізичної реабілітації,

кандидат пед. наук Державного закладу

ПНПУ ім. К. Д. Ушинського

Жебровська Ірина Володимирівна

Магістр II року навчання

м. Одеса, Україна

Анотація: у статті розкриваються основні питання застосування засобів виховної роботи з дітьми за завданням корекційного педагога в умовах спеціального дошкільного навчального закладу. Особлива увага приділяється наступності в роботі логопеда і вихователя, розподілу їх функцій і взаємодії у навчально-корекційній роботі з дітьми. Розкрито можливості впливу скоординованої взаємодії спеціалістів на ефективне подолання мовленнєвих та психофізичних труднощів, на загальний розвиток дітей з порушеннями мовлення.

Ключові слова: виховна робота, корекційний педагог, спеціальний навчальний заклад, взаємодія фахівців спеціального закладу дошкільної освіти.

Перспективи спеціальної освіти в Україні пов'язані з новими етапами вдосконалення освіти, розвитком теоретичних і практичних засад, філософських підходів до гуманізації суспільства, місця в ньому людей з порушеннями. Недивно, що визнання суспільством пріоритету гуманістичних цілей над практичними призвело до серйозних змін у традиційних поглядах на навчання дітей з особливостями, зміни застосування методів та підбір нових засобів виховання та корекції. Адже люди з особливими потребами від самого народження потребують кваліфікованої допомоги та супроводу [1; 3; 5; 6]

Починаючи вже зі спеціалізованого дошкільного навчального закладу (СДНЗ), корекційно-педагогічна діяльність має велике значення, адже це дасть великий поштовх в розвитку дитини, підготовці її до школи, та подальшої соціалізації у суспільстві. [4; 7]

Треба сказати, що в суспільстві склалися міцні традиції виховання таких дітей. Але слід зазначити, що саме компенсаційно-корекційні методи у вихованні, влучний підбір різноманітних засобів можуть дати неймовірні результати, у роботі корекційного педагога в умовах СДНЗ. [1;3; 4]

Співвідношення методів, прийомів і засобів виховання, як цілеспрямований та організований процес формування особистості, виховання реалізується за допомогою комплексу методів, прийомів та засобів виховного впливу. Методи виховання визначають, підбір засобів спрямований на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки. Спираючись на дослідження І. Бехха, В. Бондаря, Л. Вигоцького, О. Гаяша, А. Григор'єва, І. Когут та ін., де розглядають різні особливості використання виховних інструментів впливу на дитину, що послуговало основою для дослідження теми курсової роботи [2; 3; 7]

Мета статті: аналіз педагогічної діяльності корекційного педагога у вирішенні завдань корекції та виховання дітей в умовах СДНЗ, з використанням корекційно-виховних засобів. Визначення взаємозв'язків підбору методів, прийомів та вибору засобів корекції.

Успішність корекційно-педагогічної діяльності на пряму залежить від професійної готовності педагога та його особистісних якостей. Педагог в спеціальному дошкільному навчальному закладі дещо відрізняється від педагога в звичайному дошкільному закладі, адже йдеться про готовність не тільки до професійно-педагогічної діяльності з нормативними дітьми, але й до корекційно-педагогічної роботи з дітьми, що мають психофізичні особливості [4; 7]

Педагог як основний суб'єкт педагогічної діяльності також має вміти керувати розвитком, навчанням і вихованням дітей з особливими освітніми

потребами, оперативно та ефективно коригувати вплив навчання на особистість, поведінку та ставлення до освітнього середовища дітей.

Фахівцю з корекційної роботи необхідно володіти різноманітними прийомами і специфічними методами, а також підбирати коректні засоби, за допомогою яких повинні досягатися такі цілі: нормалізація навчальної діяльності учнів, корекція вад емоційного, особистісного і соціального розвитку; варіативне і цілеспрямоване вміння, використовувати їх. У контексті організації освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами з метою соціальної інтеграції, педагоги зобов'язані володіти такими компетенціями: розуміння дітей, уміння своєчасно підтримати їх та їхніх батьків, заохотити, мотивувати, стимулювання та включення у взаємодію [5]

Для цього в особистість педагога має бути чітке розуміння специфіки порушень у дітей, адже від цього і залежить ступінь відставання дитини, саме через це педагогу при освітньо-виховному процесі необхідно спиратись на збережені ланки організму, або менш ушкоджені. Саме тому тут важливо вихователю або вчителю, проявляти певних педагогічний оптимізм, радіти малим крокам та здобуткам, помічати навіть маленьке прогресування. Дитину при цьому треба хвалити та всіляко заохочувати, не варто загострювати увагу на якихось недоліках, або дитячих невдачах [1; 3]

Отже, в корекційно-педагогічній діяльності, важливо кожному педагогу в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП), здобути такі вміння [2; 5; 7]:

- вміння бачити відхилення в розвитку дитини;
- провести педагогічну діагностику разом з дефектологом і психологом;
- спрогнозувати шляхи подальшого розвитку дитини з урахуванням наявного дефекту;
- попередити виникнення порушень розвитку вторинних відхилень;
- визначити загальні і конкретні завдання корекційного навчання і виховання;
- планувати окремі види корекційної роботи;

- враховувати в навчально-виховному процесі характерні для дітей з особливостями психофізичного розвитку можливості і фактори компенсації, використовувати їх в корекційній діяльності;

- відбирати і застосовувати необхідні для вирішення корекційних завдань методи, прийоми і засоби навчання, виховання, діагностики, корекції, компенсації;

- створювати корекційні умови виховання, навчання, розвитку і соціальної адаптації дітей з особливостями психофізичного розвитку для засвоєння ними інтелектуального і морального досвіду в поєднанні з засвоєнням мови і мовлення;

- формувати позитивну мотивацію участі в корекційній роботі у дітей з особливостями розвитку і виховувати в них оптимізм, бачення життєвої перспективи, відчуття успіху;

- визначати результативність корекційної роботи на всіх етапах педагогічної діяльності;

- свідомо і критично управляти своєю корекційною діяльністю;

- працювати в тісному контакті з фахівцями: дефектологом, психологом, логопедом, медичними працівниками, а також з батьками.[3; 6].

Корекційний педагог повинен оволодіти необхідними знаннями та навичками:

- ознайомитись із анамнезом, мати уявлення про основні види порушень психофізичного розвитку дитини;

- вивчити стан уваги, стомлюваності, темп роботи кожної дитини;

- враховувати стан слуху, зору, особливості моторики та загального фізичного розвитку учня;

- бути добре знайомим з приладами, які використовують учні з порушенням зору і слуху, перевіряти придатність слухових апаратів, стежити за чистотою окулярів.

- навчитися визначати, оцінювати і створювати навчальне середовище для дітей з різними потребами;

- вивчити основні принципи роботи в команді;
- навчитися спостерігати за дітьми та оцінювати їх розвиток під час занять; - закінчувати заняття, коли діти втомилися чи відволікаються;
- вміти складати плани індивідуальної роботи, оволодівати спеціальними методиками організації індивідуальної допомоги учням з психофізичними порушеннями;
- створювати оптимальні умови для спілкування, сприяти налагодженню дружніх стосунків між дітьми;
- формувати у дітей досвід стосунків у соціумі, навичок адаптації до соціального середовища;
- ставитися з повагою до дітей та їх батьків [7].

Найважливіше в процесі корекції та виховання в спеціальних дошкільних навчальних закладах (СДНЗ), позитивне налаштування педагогічного колективу, особливо самого вихователя, адже, як зазначають фахівці з корекційної педагогіки, якщо у вчителя немає позитивного ставлення до самої дитини, надії на успіх немає.

Після аналізу педагогічної, наукової літератури визначається гостра необхідність корекційно-педагогічної діяльності в роботі з дітьми з ООП, з застосуванням спеціальних методів, прийомів та з використанням спеціальних засобів. Сім'ї, в яких виховуються діти з ООП, належать до особливої категорії, потребують постійної уваги з боку корекційних педагогів. Не завжди батьки приймають особливість дитини та адекватно реагують на виникаючі проблеми. Свої перші кроки дитина з особливостями перетинає через заклад дошкільної освіти, а потім у школі. Ці кроки завжди стають важкими, для дитини, та її подальшої соціалізації, а ефективність напряму залежить від засобів та методів використаних педагогом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Галущенко В. І., Іванова Т. І. Впровадження вправ біоенергопластики та емоційної лексики у корекційно-виховній роботі з дітьми

з порушеннями мовлення // *Сучасні проблеми фізичного виховання, спорту та здоров'я людини*: матеріали II інтернет-конференції. М. Одеса, 9-10 листопада 2018 р – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2018. – С. 176-180

2. Галущенко В.І. - Особливості впровадження завдань з розвитку емоційної лексики у дітей з порушеннями мовлення в умовах карантину *Актуальні питання корекційної освіти* (педагогічні науки): зб. наук. праць, вип. 16 том 1/ за ред. М.К.Шеремет.– Кам'янець-Подільський 2020/ - 314 С.

3. Гаяш О.В. Корекційно-розвивальна робота з дітьми з особливостями психофізичного розвитку : Науково-методичний посібник для вчителів інклюзивного навчання, асистентів учителів, які працюють з дітьми з психофізичними порушеннями в умовах загальноосвітніх навчальних закладів, соціальних педагогів, батьків / Укладач О. В. Гаяш. – Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2016. – 120 с.

4. Когут І. О. Соціально-гуманістичні засади розвитку адаптивної фізичної культури в Україні (на матеріалі адаптивного спорту) : автореф. дис.. ... д-ра з фіз. вих. і спорту: спец. 24.00.02. / І. О. Когут. – К., 2016 – 44 с.

5. Кондукова С.В. Особливості застосування гри в системі дошкільного сенсорного виховання дітей із загальним недорозвиненням мовлення / С. В. Кондукова, Н.В. Базима // *Корекційна педагогіка. Вісник Української асоціації корекційних педагогів.* – 2015. – №1. – С. 15–21.

6. Савінова Н.В. Інформаційно-комунікаційні технології в корекційній освіті / Н. В. Савінова // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.*: збірник наукових праць. – К. – 2015. – №30. – С. 156-163.

7. Трофименко Л.І. Особливості розвитку особистості дошкільників з мовленнєвими порушеннями // *Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами.* Т.8. 2018. С.224-229

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ЖАНРІВ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Калашник Ксенія Ігорівна

вчитель початкових класів

Дніпровська гімназія №10 ім. І. І. Манжури

Дніпровської міської ради

м. Дніпро, Україна

Анотація: У статті розглянута особливість сприйняття жанрів народної творчості дітьми молодшого шкільного віку. Здійснюється теоретичний аналіз жанрів, підходи та сприятливі умови в оволодінні творами мистецтва. Обґрунтовується необхідність етичного виховання здобувачів освіти початкових класів в процесі навчання.

Ключові слова: молодший шкільний вік, навчальна діяльність, твори мистецтва, жанри народної творчості, сприйняття, моральне виховання, етичне виховання.

Для дітей молодший шкільний вік – етап розвитку дитини, який відповідає періоду навчання в початковій школі. Хронологічні межі цього віку різні в різних країнах і в різних історичних умовах. Після тисячі дев'ятсот сорок третього межа молодшого шкільного віку знизилася з 8 до 7 років, з 1984 - до 6 років. Зараз ці межі можуть бути умовно визначені в інтервалі від 6-7 до 10-11 років, їх уточнення залежить від офіційно прийнятих термінів початкового навчання [1, с.27-35].

Навчальна діяльність здобувачів освіти початкових класів розвивається так само поступово, через досвід входження в неї, як і всі попередні діяльності (маніпуляційна, предметна, ігрова). Навчальна діяльність являє собою діяльність, спрямовану на самого учня. Дитина вчиться не тільки знанням, але і засвоєнню цих знань.

Розуміння художнього твору дітьми молодшого шкільного віку тісно взаємопов'язано з життєвим досвідом дитини. Якщо літературні ситуації відмінні від безпосередніх особистих вражень дітей, вони можуть бути ними невірно зрозуміли. Тому при роботі з дітьми цього віку широко використовуємо ілюстрації до тексту.

Н.Н. Светловська виділяє провідну закономірність, яка регулює включення молодших школярів в читання, як мовну комунікативну діяльність. Вона являє собою підпорядкування дитячого читання дотримання трьох аспектів підготовки молодших школярів до самостійної діяльності в світі книг - це аспект розкодування тексту, аспект розуміння прочитаного і аспект осягнення значущості книги для читача, необхідності свідомо вибирати і самостійно читати книги [5].

Як відомо, твори мистецтва впливають на особистість в цілому, а не тільки на її окремі сторони. З.Н. Романовська зазначає, що «ніяка інша галузь знання не в силах розкрити настільки яскраво і образно внутрішній світ людини в його динаміці, як художня література» [7].

Моральний урок, який маленький читач отримує з прочитаного, збагачує його тільки в тому випадку, якщо засвоюється як щось особисте, пережите самим собою, а не відсторонене мораль.

Розмірковуючи про етичне виховання учнів засобами художньої літератури, відомий методист Ц.П. Балталон писав, що «моральне виховання дітей зовсім не досягається шляхом міркування з ними про мораль і чесноти» [3].

Етико-виховне завдання при прочитанні таких оповідань полягає в тому, щоб змусити дітей наскільки можна жвавіше і повніше переживати моральні настрої, почуття і вчинки зображуваних осіб. Якщо ці етико-емоційні стани пережиті в уяві дітей, то виховна мета вже досягнута навіть в тому випадку, якщо б після читання не було ніякої розмови на моральну тему.

Зміни, що відбуваються в душі читача після прочитання художнього твору, названі Л.С. Виготським «моральним наслідком мистецтва» виявляються

в деякій внутрішньої прояснене душевного світу, в деякому зживанні інтимних конфліктів і, отже, у звільненні деяких скованих і відтиснутих сил, зокрема, «сил моральної поведінки» [2, с. 93-98].

Як відомо, вплив літератури на розвиток особистості здійснюється через сприйняття. У психологічній літературі термін «сприйняття» розуміється як «цілісне відображення предметів, ситуацій і подій, що виникає при безпосередньому впливі фізичних подразників на рецепторні поверхні органів почуттів. Разом з процесами відчуття, сприйняття забезпечує безпосередньо-чуттєву орієнтування в навколишньому світі» [4].

Ефективність етичного виховання залежить від системи методів і прийомів, що сприяють глибокому і емоційного засвоєнню молодшими школярами літературно-художнього твору. Для вибору методів і прийомів роботи з художньою літературою необхідний облік психологічних можливостей і особливостей засвоєння знань молодшими школярами. Варто відзначити, що психологічні процеси учнів характеризуються динамічністю: «запам'ятовування і відкладення перетворюється в діяльність заучування, сприйняття - цілеспрямованого і організованого спостереження, мислення набуває форми зв'язкового логічного міркування» [8].

Здобувачам освіти молодшого шкільного віку властиві особливості протікання психологічних процесів, без урахування яких неможливо правильно організувати педагогічний процес засвоєння історичного досвіду попередніх поколінь. Для них характерна свіжість, емоційність, але мала диференційованість сприйняття, невміння проводити цілеспрямований аналіз спостережуваного, виділяти головне, істотне в сприйнятому, організувати процес систематичного спостереження.

Педагоги відзначають слабкість, нестійкість уваги. Краще розвинене мимовільне увагу, спрямоване на все нове, несподіване, яскраве, наочне, увагу до другорядних деталей.

Переважне значення має і наочна, образна пам'ять. Учні молодшого шкільного віку не вміють ще досить добре переробляти матеріал логічно. Не

вміючи виділити істотне, розчленувати текст, скласти загальну схему матеріалу, діти заучують текст дослівно.

Особливостями сприйняття жанрів народної творчості дітьми молодшого шкільного віку є:

- односторонній підхід до оцінки описуваних подій, явища. Молодшим школярам властиво розмежування доброго і злого; хорошого і поганого; справедливого і несправедливого. Діти проводять різке розмежування: «наші - не наші»; «Ми – вони»; «Свої – не свої»;

- узагальнення одиничних фактів. Учням молодшого шкільного віку іноді властиве прагнення будувати узагальнення на основі одиничного факту. На уроках вчитель повинен допомогти школярам робити узагальнення;

- схильність до заучування матеріалу. При заучуванні не буває досить глибокого засвоєння матеріалу. Необхідні завдання, що вимагають роздуми, творчої уяви;

- нестійкість уваги, неуважність, прагнення відволіктися у окремих школярів можна пояснити одноманітністю прийомів, якими користуються вчителі, провідні уроки, а також складність матеріалу [6].

Властива дитині молодшого шкільного віку здатність персоніфікуватися, тобто вміння вставати на місце того чи іншого персонажа твору, найбільш яскраво проявляється в грі. Розкутість, фантазія, яскраві емоції, що виникають у дитини в ігровій діяльності, допомагають йому виконувати будь-яку роль, а, отже, проникати в світ художніх образів, створених письменником.

Для того, щоб процес виховання особистості мистецтвом сприяв естетичному відношенню до дійсності і самому собі необхідно «спиратися на самопізнання: на пізнання самого себе завдяки здатності персоніфікувати себе в образах і ступати в діалог з творцем образів».

Було виділено 4 основних рівня сприйняття і розуміння літератури учнями молодшого шкільного віку:

1. Репродуктивний, який має два підрівні: фрагментарний і сюжетно-логічний;

2. Емоційно-сюжетний;
3. Інтуїтивно-художній;
4. Елементарний усвідомлено-художній.

Дані рівні відрізняються якісними змінами в розумінні художніх творів, показують динаміку сприйняття, не залежну від віку школярів. Характеризуючи кожен рівень, відзначаємо, що репродуктивний відображає засвоєння змісту сюжетно-дієвої сторони твору без творчої переробки сприйнятого і без проникнення. Діти засвоюють фабулу твору, запам'ятовуючи послідовність подій в ньому [5]. В цьому рівні сприйняття обґрунтовані два підрівня. Перший – фрагментарний – притаманний слабо читаючим дітям, особливо першокласникам. Погано володіючи технікою читання, дитина з працею засвоює зміст творів, звертає увагу лише на окремих героїв, що запам'ятовуються епізоди, не зв'язуючи їх в єдине ціле.

Другий підрівень – сюжетно-логічний – характеризується більш повним сприйняттям твору, результатом якого є спроба дітей детально запам'ятати і докладно переказати зміст прочитаного.

Емоційно-сюжетний рівень сприйняття характеризується особистісним ставленням до героїв, співпереживанням і особливою емоційністю, що дозволяє всій особистості школяра активно включатися в сприйняття.

Інтуїтивно-художній рівень проявляється в повноті і самостійності сприйняття твору, в інтуїтивному виборі в творі вподобаних фрагментів, прагненні осмислити їх художній зміст і висловити своє ставлення до твору в цілому.

Елементарний усвідомлено-художній рівень був названий цілісно-аналітичним. На цьому етапі учням молодшого шкільного віку приходить розуміння якості художнього зображення, його образності, прагнення оцінити достоїнства і недоліки твору. На цій основі у здобувачів освіти початкових класів відбувається перестановка акцентів в структурі художнього сприйняття на перший план висувається разом з пізнавальним аспектом, нагляд за розгортанням подій, рух до розуміння сутності художнього

твору, формування художнього образу, в сприйнятті і розумінні якого проявляються елементи аналізу і синтезу.

Сходження учнів до повноцінного сприйняття художніх творів є глибоко індивідуальним для кожної дитини і обумовлено особливостями розвитку вольової, інтелектуальної та емоційної сфери особистості в процесі її сприйняття.

Отже, ціннісні орієнтації формуються протягом усього життя, однак найбільш важливим для розвитку морально-етичної орієнтації є період молодшого шкільного віку, в якому закладаються інтелектуальні механізми пізнання навколишнього світу і себе як особистості. Ґрунтуючись на результатах наукових досліджень вчених ми визначили, що ціннісні орієнтації формуються протягом усього життя, однак найбільш важливим для розвитку морально-етичної орієнтації є період молодшого шкільного віку, в якому закладаються інтелектуальні механізми пізнання навколишнього світу і себе як особистості. Встановили, що твори народної творчості та фольклор є один з найважливіших джерел етичного виховання. З ним зв'язуються великі можливості розвитку сфери особистості дитини, формування у нього основ світогляду і моральних уявлень. Формування моральних уявлень і алгоритму поведінки з позиції етики досягається завдяки включенню учнів у різноманітну практичну діяльність, розвитку у них емпатії при вивченні жанрів і джерел народної творчості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ботовіч Л.І. Загальна характеристика дітей молодшого шкільного віку. Проблеми формування особистості. Вибрані праці (Під редакцією Д.І.Ельконіна): Воронеж, 2005. - 93 с.
2. Віннічук А.П. Український фольклор: Навчальний посібник. 2-ге вид., перероблене та доповнене: Вінниця, 2018. - 168 с.
3. Гордійчук О. Проблема духовного розвитку особистості в зарубіжній психолого – педагогічній науці. Науковий вісник Чернівецького

університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. Праць: Чернівці, 2004. Вип. 208. с. 58 – 62..

4. Маєвська Л.М. Форми збереження родової пам'яті. Родовід. Дерево роду. Етнопедагогіка: навч. посібник. Херсон: Олді-плюс, 2019. с.115-116.

5. Мафтин Л.В. Етнопедагогічні основи дидактичного процесу сучасної початкової школи. Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи: зб. наукових праць/ укл. Поясик О.І.,Слипанюк О.В., Ковальчук М.П. Івано-Франківськ.: НАІП, 2021. с.125-198.

6. Мосіяшенко В.А. Українська народна дидактика. Ураїнська етнопедагогіка. Навч. «Університетська книга», 2019. с.99-108.

7. Невмержицька О. Виховний ідеал: еволюція та сучасне трактування. Людинознавчі студії. Серія Педагогіка, 2015. Вип.31. с.219-230.

8. Єпіхіна, М. А., & Келаріу, О. В. Народна педагогіка як засіб національно-патріотичного виховання молодших школярів у новій українській школі. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 2020. ч.2 с.114–122.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРОЄКТНО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДИЗАЙН-ОСВІТІ

Кравченко Марія Сергіївна

Викладач кафедри мультимедійного дизайну
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна

Вступ Проектна діяльність в сфері дизайн-освіти є невід'ємною складовою сучасного освітнього процесу. Ця діяльність стала важливою не лише для розвитку дизайнерських навичок, але й для формування та зміцнення загальних компетентностей учнів та студентів. Дизайн-освіта не обмежується лише створенням креативних виробів та проєктів. Вона включає в себе розуміння основних концепцій, які лежать в основі сучасної педагогіки, психології та інших суміжних наук.

Саме тому важливо розглянути поняття та види проєктної управлінської діяльності в контексті дизайн-освіти. Проєктне управління дозволяє структурувати та керувати освітніми процесами з метою досягнення конкретних цілей. У цьому контексті, розуміння різних підходів до організації проєктів, їхніх типів та методик має вирішальне значення для покращення якості освіти та розвитку індивідуальних здібностей учнів.

Розглянуто ключові аспекти поняття дизайн-освіти та проєктного управління в цьому контексті, а також досліджено різні види проєктної діяльності, що сприяють покращенню освітнього процесу та розвитку учнівських та студентських компетенцій.

Метою статті є розгляд поняття "дизайн-освіти" та "проєктна управлінська діяльність в дизайн-освіті". Розглянемо переваги та виклики, які супроводжують проєктне управління в освітньому середовищі, і досліджено, як воно сприяє покращенню навчального процесу та розвитку креативних та аналітичних навичок учнів та студентів.

Мета статті полягає в тому, щоб виокремити ключові аспекти дизайн-

освіти та проєктного управління в навчальних програмах, спонукати до роздумів щодо їхнього потенціалу та важливості в сучасному світі та освітньому просторі.

Дослідницька частина статті має на меті проаналізувати важливість та вплив проєктної управлінської діяльності в дизайн-освіті на процес навчання та розвиток студентів.

Проєктна діяльність в сфері дизайн-освіти стала необхідною складовою для розвитку та вдосконалення сучасного освітнього процесу. Дизайн-освіта включає в себе не лише розробку креативних навчальних програм, але й створення ефективних педагогічних методик та навчальних засобів для забезпечення якісної освіти.

Дизайн-освіта - це комплексний підхід до розробки та впровадження навчальних програм, який враховує потреби та індивідуальні особливості студентів. Основна ідея полягає в створенні освітнього середовища, що сприяє активному навчанню та розвитку критичного мислення. Дизайн-освіта включає в себе розробку навчальних програм, методик, та використання новітніх технологій з метою покращення якості навчання.

Проєктна управлінська діяльність в дизайн-освіті відіграє ключову роль у створенні інноваційних навчальних програм. Цей підхід включає в себе аналіз потреб студентів, розробку концепцій навчальних проєктів та їхню імплементацію. Проєктне управління дозволяє ефективно реагувати на зміни в освітньому середовищі та забезпечує постійне вдосконалення навчання.

У дизайн-освіті важливу роль відіграє розробка навчальних курсів та програм, що відповідають сучасним вимогам та потребам студентів.

Першим кроком у розробці сучасних навчальних курсів та програм є проведення глибокого аналізу потреб та очікувань студентів. Це може включати в себе опитування студентів, фокус-групи, аналіз трендів у сфері навчання та зворотний зв'язок від випускників. Основна мета - зрозуміти, який навчальний зміст, навички та компетенції є найбільш важливими для їхнього майбутнього успіху.

Сучасні навчальні програми базуються на компетентному підході, де основний акцент робиться на розвиток практичних навичок та вмінь. Розробники курсів повинні чітко визначити, які компетенції студенти мають отримати після завершення програми, і впевнитися, що весь навчальний зміст спрямований на їх досягнення.

Сучасна освіта повинна використовувати переваги сучасних технологій. Інтерактивні відеоуроки, онлайн-платформи для навчання, використання віртуальної реальності та інші інноваційні засоби можуть покращити процес навчання та зробити його більш доступним і захоплюючим.

Розробники курсів мають постійно відстежувати результати навчання та зворотний зв'язок від студентів. Це дозволяє вчасно вносити корективи та вдосконалювати програми відповідно до потреб студентів.

Висновок

В даній статті ми розглянули ключові аспекти поняття "дизайн-освіти" та "проектної управлінської діяльності в дизайн-освіті" і проаналізували їх значення та вплив в сучасну освіту.

Дизайн-освіта є важливим підходом до розробки навчальних програм та методик, які враховують потреби студентів та сучасні вимоги суспільства. Він сприяє створенню навчального середовища, яке сприяє активному навчанню та розвитку критичного мислення.

Проектна управлінська діяльність в дизайн-освіті дозволяє структурувати та керувати навчальними процесами для досягнення конкретних цілей. Вона надає можливість ефективно реагувати на зміни в освітньому середовищі та сприяє постійному вдосконаленню навчання.

Важливість інтеграції сучасних технологій у навчальний процес у контексті дизайн-освіти не може бути недооцінена. Вони розширюють можливості навчання і роблять його більш доступним та захоплюючим.

Загалом, поняття та види проектної управлінської діяльності в дизайн-освіті відіграють важливу роль у формуванні сучасної системи навчання. Ці підходи сприяють якісному навчанню та розвитку студентів,

роблять освіту більш адаптивною до змін і відповідною до потреб сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Stanford University має інститут дизайну "d.school" веб-сайт. URL: <https://dschool.stanford.edu> [мова англ.].

2. Massachusetts Institute of Technology (MIT) веб-сайт. URL: <https://www.mit.edu> [мова англ.].

3. "Design Thinking and Innovation" веб-сайт. URL: <https://executive.berkeley.edu/thought-leadership/video/design-thinking-and-innovation> [мова англ.].

4. Ситник Н.І. Методи дослідження клієнтського досвіду в дизайн-мисленні Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи : міжнар. наук.-практ. конф., 22 квітня 2021 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. С. 104–105.

ПРОГРАМА КОРЕКЦІЇ ПРОСОДИЧНОГО БОКУ МОВЛЕННЯ

Курєнкова Анна Володимирівна

д. філ. н, старший викладач

Смольянова Наталія Андріївна

студентка

Криворізького державного педагогічного університету
м. Кривий Ріг, Україна

Вступ Програма корекції просодичного боку мовлення є комплексним набором заходів та вправ, спрямованих на вдосконалення і розвиток просодичних аспектів мовлення, таких як інтонація, темп, ритм, гучність тощо. Ця програма може бути корисною для людей з різними рівнями просодичних навичок, таких як носії мови, люди з порушеннями мовлення або акцентами, а також для тих, хто бажає покращити свою загальну комунікацію.

Мета програми: Основною метою програми корекції просодичного боку мовлення є поліпшення інтонаційних, темпових та інших просодичних аспектів мовлення для досягнення більш ефективної та виразної комунікації.

Очікувані результати: Після завершення програми учасники можуть очікувати покращення своєї здатності до:

1. Використовувати різні типи інтонації для вираження різних смислів.
2. Контролювати темп мовлення залежно від ситуації та аудиторії.
3. Використовувати ритм та паузи для покращення зрозумілості та акцентування ідей.
4. Досягати оптимальної гучності для різних комунікаційних контекстів.

Зміст програми:

Оцінка вихідного рівня: Початок програми передбачає аудіо- та/або відеозапис мовлення учасників для оцінки їхнього поточного просодичного рівня.

Теоретичний блок: Вивчення основних концепцій і принципів просоди, таких як інтонація, темп, ритм, гучність. Розуміння впливу просодичних

аспектів на сприйняття мовлення.

Відпрацювання інтонації: Сесії вправ і ролевих ігор для навчання використанню різних типів інтонації для вираження питань, тверджень, незалежних та залежних речень.

Розвиток темпу та ритму: Вправи для регулювання темпу мовлення в залежності від комунікаційної мети, а також навчання використанню ритму та пауз для покращення зрозумілості та емоційного виразу.

Контроль гучності: Вправи на налаштування гучності мовлення відповідно до ситуації та аудиторії.

Аудіальне сприйняття: Впізнавання імітацій просодичних паттернів для поліпшення аудіального сприйняття.

Індивідуальні консультації: Одна-на-одна робота з кожним учасником для вирішення особистих проблем та недоліків у просодії.

Практика у реальних ситуаціях: Використання вивчених навичок в реальних комунікаційних ситуаціях зі зворотнім зв'язком.

Оцінка та порівняння: Порівняння аудіо-відеозаписів до і після програми для оцінки досягнутого прогресу.

Заключення: Програма корекції просодичного боку мовлення спрямована на покращення ваших комунікаційних навичок через розвиток просодії. Завдяки цій програмі ви зможете вдосконалити вашу інтонацію, темп, ритм, гучність та загальний стиль мовлення.

Ціль роботи Ціль програми корекції просодичного боку мовлення полягає у покращенні просодичних аспектів мовлення учасників з метою забезпечення ефективної, виразної та зрозумілої комунікації. Програма спрямована на розвиток різноманітних навичок, пов'язаних з інтонацією, темпом, ритмом, гучністю та іншими просодичними елементами мовлення. Основні цілі програми можуть включати:

Покращення комунікації: Вдосконалення просодичних аспектів мовлення допоможе уникнути непорозумінь та покращити зрозумілість повідомлень.

Забезпечення емоційної виразності: Вивчення різних типів інтонації та

використання ритму допоможе виразити емоції та настрої в мовленні.

Адаптація до ситуацій: Навчання контролю темпу та гучності мовлення дозволить пристосувати комунікацію до різних комунікаційних ситуацій (наприклад, публічні виступи, спілкування в тихому оточенні тощо).

Підвищення впливу мовлення: Оволодіння вміннями використовувати просодію для підкреслення ключових моментів допоможе збільшити вплив вашого мовлення на слухачів.

Зниження акценту: Програма може допомогти усунути або послабити мовний акцент, який може впливати на зрозумілість мовлення.

Розвиток аудіального сприйняття: Програма допоможе вам розрізняти різні просодичні паттерни в мовленні інших людей, що покращить ваше аудіальне сприйняття.

Освоєння норм мовленнєвого стилю: Вивчення різних просодичних аспектів, що є складовими нормального мовленнєвого стилю, допоможе уникати мовних помилок та випадкових невідповідностей у мовленні.

Збільшення впевненості: Оволодіння навичками просодії може сприяти підвищенню впевненості в себе під час комунікації.

Розширення можливостей професійного росту: Для багатьох професій мовленнєві навички є важливим інструментом. Програма може допомогти поліпшити мовленнєву компетентність і розширити можливості професійного розвитку.

Матеріали та методи Програма корекції просодичного боку мовлення може використовувати різноманітні матеріали та методи для досягнення своєї мети. Основна ідея полягає у поєднанні теоретичних знань, практичних вправ та індивідуального підходу до кожного учасника.

Матеріали: *Посібники та навчальні матеріали:* Структуровані посібники з теоретичними відомостями про просодію, прикладами різних просодичних паттернів, порадами щодо покращення мовлення.

Аудіо- та відеоматеріали: Зразки різноманітних мовленнєвих ситуацій, діалоги, виступи, інтерв'ю з виразною просодією. Вони можуть бути

використані для аналізу, практики та підвищення аудіального сприйняття.

Аудіо- та відеозаписи учасників: Записи мовлення учасників до та після програми для оцінки їхнього прогресу та виявлення змін.

Комп'ютерні програми: Спеціалізовані програми для аналізу просодії, відтворення вправ та надання зворотного зв'язку.

Методи: *Теоретичний блок:* Лекції, презентації та дискусії, під час яких учасники отримують теоретичні знання про просодію, розуміння ролі просодичних аспектів у мовленні.

Рольові ігри: Симуляція різних комунікаційних ситуацій, де учасники використовують різні просодичні паттерни відповідно до сценарію.

Відпрацювання інтонації: Вправи з акцентування та зміни інтонації для підкреслення різних смислових аспектів мовлення.

Темп та ритм: Вправи з варіюванням темпу та використанням пауз для структурування мовлення.

Аналіз та зворотний зв'язок: Аналіз записів мовлення учасників з наданням конструктивного зворотного зв'язку щодо їхнього просодичного виконання.

Індивідуальні заняття: Одна-на-одна робота з учасниками для вирішення індивідуальних проблем та недоліків у просодії.

Групові вправи: Вправи, що включають в себе групову взаємодію та співпрацю, наприклад, відтворення діалогів з виразною просодією.

Аудіальне сприйняття: Вправи на розрізнення різних просодичних паттернів у мовленні інших людей.

Ці матеріали та методи можуть бути варіювані та адаптовані відповідно до потреб та особливостей конкретної групи учасників. Важливо враховувати індивідуальні потреби та рівень кожного учасника для досягнення максимальної ефективності програми.

Результати та обговорення Результати та обговорення програми корекції просодичного боку мовлення є важливою частиною процесу, оскільки

вони вказують на досягнення учасниками певних цілей та визначають ефективність програми.

Можливі результати: *Покращена просодія:* Учасники можуть демонструвати зрозумілу та виразну просодію, використовуючи різні типи інтонації для вираження різних смислів.

Збільшена емоційна виразність: Учасники зможуть краще виражати свої емоції та настрої завдяки використанню різних просодичних елементів.

Краща адаптація: Учасники зможуть легше адаптувати своє мовлення до різних ситуацій, змінюючи темп, гучність та інтонацію залежно від контексту.

Підвищена впевненість: Учасники можуть почувати себе впевненіше у себе під час комунікації завдяки здобутим навичкам просодії.

Обговорення результатів: *Аналіз записів:* Аналіз до і після програми аудіо-відеозаписів мовлення учасників дозволить порівняти їх прогрес і виявити конкретні зміни в просодії.

Порівняння з початковим станом: Порівняння покращеного мовлення учасників з їхнім початковим станом допоможе визначити реальний вплив програми.

Аудіальний зворотний зв'язок: Порівняння сприйняття просодичних аспектів у мовленні інших людей до і після програми може допомогти оцінити поліпшення учасників у цій грані.

Оцінка задоволеності учасників: Здійснення анонімних опитувань та обговорення вражень учасників від програми може допомогти з'ясувати, наскільки вони вважають програму корисною та ефективною.

Індивідуальний прогрес: Проведення індивідуальних консультацій та аналіз індивідуальних результатів допоможе виявити найбільші вдосконалення та потреби кожного учасника.

Обговорення результатів є важливою частиною програми, оскільки вони допомагають оцінити досягнуті результати, визначити подальші кроки та можливі адаптації програми для кожного учасника.

Висновки Програма корекції просодичного боку мовлення в дітей старшого дошкільного віку з дизартрією базується на комплексному підході до навчання, використанні інтерактивних технологій та ігрових елементів. Ця програма спрямована на досягнення виразного та зрозумілого мовлення, що позитивно впливає на комунікативні навички дітей з дизартрією.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ

Лясковська Ірина Ігорівна

директор

Новолатівський інклюзивно-ресурсний центр

Новолатівської сільської ради

Анотація. Зміна орієнтирів в організації освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами вимагає докорінного перегляду низки принципів, які забезпечують рівні можливості доступу до якісних освітніх послуг. Йдеться в першу чергу про сильні сторони дитини, за якими можна побачити її здібності та ресурси. На противагу минулому досвіду – знання діагнозу фіксувало увагу фахівців на проблемі як такій, а не на тому, що можна змінити.

Новий підхід до розуміння особливих потреб розглядається як динамічна система, складовими якої є стан соматичного здоров'я, особистісні характеристики та навколишнє середовище. Усі компоненти перебувають у постійній взаємодії між собою. Тож, визначальним є той факт, що дитину оцінюють не за хворобою чи діагнозом, а за її здатністю функціонувати та бути активним учасником реалізації своїх прав. Пріоритетне місце в цьому займає проблема організації простору для участі дитини в типових процесах її життєдіяльності, що покладається не лише на батьків чи найближче оточення, а й на освітні заклади.

Один із найважливіших етапів реалізації освітньої реформи в галузі інклюзії пов'язаний з появою в країні інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ). Такі структури почали свою діяльність у 2017 році та прийшли на зміну психолого-медико-педагогічним консультаціям.

Провідними завданнями ІРЦ є: визначити особливі освітні потреби дитини, сильні сторони її особистості; розробити рекомендації щодо її подальшого інклюзивного навчання; забезпечити надання системного

кваліфікованого супроводу їй, а також батькам та педагогічним працівникам того освітнього закладу, в якому вона навчатиметься.

Метою статті є теоретичне опрацювання рекомендацій оцінювання мовленнєвого розвитку дитини в умовах інклюзивно-ресурсного центру.

Ключові слова: інклюзивно-ресурсний центр, комплексна оцінка розвитку, особливі освітні потреби, оцінка мовленнєвого розвитку.

Інклюзивно-ресурсний центр є установою, що утворюється з метою забезпечення права осіб з особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи (далі - комплексна оцінка) та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу.[10]

Комплексна оцінка - збір та інтерпретація інформації про особливості розвитку особи з метою визначення її особливих освітніх потреб та визначення її освітніх труднощів, розроблення рекомендацій щодо її індивідуальної освітньої траєкторії, модифікації чи адаптації освітньої програми (навчальних предметів), організації освітнього середовища, особливостей організації надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг.[10]

Оцінка мовленнєвого розвитку особи проводиться з метою визначення рівня розвитку та використання вербальної/невербальної мови, наявності мовленнєвого порушення та його структури, а також його впливу на опанування навчальних програм, розвиток комунікативних навичок тощо. За результатами оцінки визначаються потреби і надаються рекомендації, у тому числі щодо адаптації/модифікації навчальних програм, застосування корекційно-розвиткового складника в освітніх програмах.[175, 180]

Порушення мовленнєвої діяльності в дітей з ООП мають системний характер. Їм притаманний недорозвиток мовлення як цілісної функціональної системи, наявні порушення всіх його компонентів: фонетико-фонематичного,

лексико-семантичного, логіко-граматичного, характерні порушення як імпресивного, так і експресивного, як усного, так і писемного мовлення. У таких дітей несформовані всі операції мовленнєвої діяльності: має місце слабкість мотивації, зниження потреби в мовленнєвому спілкуванні, порушене програмування мовленнєвої діяльності, створення внутрішньої програми мовленнєвих дій, її реалізація та контроль за мовленням; порівняння отриманого результату з попереднім задумом, його відповідність мотиву й меті мовленнєвої діяльності.

Логопедична оцінка в цілому триває близько однієї години та передбачає наступні взаємопов'язані етапи:

I етап – орієнтовно-підготовчий. Завдання першого етапу: збір анамнестичних даних на основі вивчення медичної документації про дитину; з'ясування скарг, опитування батьків; виявлення в бесіді попередніх даних про індивідуально-типологічні особливості дитини в цілому та мовлення. У ході вивчення педагогічної документації, а також робіт дитини (різні вироби з глини, паперу, малюнки, шкільні зошити) складається уявлення про ті проблеми, які є в дитини, особливості її навчання, індивідуально-типологічні властивості і динаміку розвитку. Співбесіда з батьками має бути сконцентрована винятково на проблемах дитини та їх вирішенні. Бесіду раціонально починати з виявлення скарг, опитування батьків щодо проблем дитини. У розмові з батьками вчитель-логопед може отримати цінну інформацію про особистість і характер дитини, про стиль її взаємин із тими, хто її оточує, про інтереси та інше.

II етап – діагностично-диференційований. Цей етап є процедурою оцінки всіх компонентів мовлення дитини (словникового запасу, граматичної будови, зв'язного мовлення, звуковимови й фонематичних процесів) в процесі цілеспрямованої взаємодії вчителя-логопеда з дитиною. Завдання етапу - з'ясування таких моментів: - які мовленнєві засоби сформовані до моменту оцінювання; - які мовленнєві засоби не сформовані до моменту оцінювання; - характер несформованості мовленнєвих засобів. Із цією метою

досліджують слух, зір й інтелект дитини, диференціюють мовленнєві порушення первинного характеру від порушень мовлення та обстежують немовленнєві функції, що взаємодіють із мовленнєвими, і тільки після цього потрібно розпочати оцінку всіх компонентів мовленнєвої системи.

Основні методи логопедичної оцінки: педагогічний експеримент; бесіда з дитиною; спостереження за дитиною; гра. Як дидактичний матеріал можуть бути використані іграшки й муляжі, сюжетні картинки й малюнки, картки з надрукованими завданнями, книги та логопедичні альбоми. Матеріал підбирається відповідно до віку дитини. Доцільно відзначити, що предметні та сюжетні картинки для оцінки краще не ламінувати, адже гладка поверхня зі світловими відбитками перешкоджає повноцінному зоровому сприйманню. Слід зважати на те, що для слабозорих потрібні більші від звичного розміру зображення і предмети, а діти з ДЦП краще сприймають картинки, розташовані вертикально (на фланелеграфі, набірному полотні, дошці, тримаючи у руці), аніж горизонтально (розкладені на столі). Варто пам'ятати, що при показі предметних картинок між ними повинна бути збережена відстань, а їх кількість в одному діагностичному завданні має не перевищувати 10, зокрема: 2 – ранній вік, 3-6 – дошкільний, 7 і більше – шкільний. Якщо виявлено порушення будь-якого компонента мовлення, необхідно перевірити стан інших компонентів, які залежать від нього, адже відомо – кожен прояв мовленнєвого порушення може бути причиною і водночас наслідком інших порушень. Зіставлення та порівняння результатів оцінки всіх компонентів мовлення дозволяє діагностувати мовленнєве порушення, його тяжкість.

Процедура оцінювання починається в присутності батьків зі встановлення контакту з дитиною, і, в більшості випадків, оцінка мовлення відбувається в такій послідовності:

- Оцінка словникового запасу або лексичної компетентності. У лінгвістичній літературі виділяється два види словника – активний (продуктивний) і пасивний (рецептивний). До активного словника включаються ті лексичні одиниці, які використовуються носієм мови для продукування

(складання) власного висловлювання. Пасивний словник складається із лексичних одиниць, які носій мови правильно розуміє під час сприймання чужого висловлювання. При цьому співвідношення обсягів пасивного й активного словників може бути різним в умовах різних форм порушень мовлення. Кожен із цих словників може бути охарактеризований за двома параметрами: кількісним (обсяг) та якісним (семантичний зміст). Обсяг лексичного запасу залежить від віку дитини, рівня розвитку її пізнавальних і розумових функцій, умов виховання.

- Оцінка граматичної будови мовлення або граматичної компетентності. У процесі оцінювання необхідно виявити можливості граматичного оформлення не тільки на синтаксичному, але й на морфологічному рівні. Тому оцінювання має бути спрямовано на вивчення будови речення, граматичної зміни слів у ньому та морфологічних форм слова. Під час оцінювання мовлення дошкільнят необхідно враховувати, що процес становлення граматичної будови ще далеко не закінчений. Якщо в дитини сформоване фразове мовлення, то можна почати оцінку зі складних речень, доступних для дітей за структурою, поступово переходячи до простіших, щоб визначити той рівень, яким дитина володіє впевнено. Для оцінки стану мовлення на синтаксичному рівні традиційно використовуються різні види завдань із виконання складних і простих інструкцій, побудови простих і складних речень. Під час оцінювання синтаксичних умінь та навичок включаються спеціальні завдання з вивчення видів зв'язку слів і їх відношень у реченні. У ході оцінки синтаксису вчитель-логопед з'ясовує стан навичок словозміни в цілому (категорії числа та роду з'являються першими), відзначаючи кількість і якість аграматизмів у мовленні дитини; стан навичок словотворення граматичних форм, зокрема вміння користуватися суфіксами першої групи, утворюючи зменшувальну форму іменників, та другої – утворення від іменників нових слів: прикметників, дієслів та ін.

- Оцінка вимови звуків або фонетичної компетентності проводиться тільки в тому випадку, якщо в дитини в процесі оцінювання виявляються

недоліки вимови звуків: відсутність звука; спотворення звука; заміни і змішування звуків (стійкі та нестійкі). У разі порушень вимови звуків, порушується складова структура слова, яку досліджують на вербальному матеріалі, що становить різні складові структури слів. Якщо в дитини є проблеми звуковимовного характеру, проводиться поглиблена оцінка, яка включає: обстеження будови і рухових функцій артикуляційного апарату; вивчення стану фонематичних процесів (сприймання, аналізу, синтезу, уявлень).

- Оцінка зв'язного мовлення або діамонологічної компетентності починається зі встановлення вербального контакту з дитиною за допомогою діалогічної форми мовлення, проте оцінка стану зв'язного мовлення дитини в цілому може мати діалогічну або монологічну форму. Для дітей дошкільного віку пропонуються такі види завдань: складання речення за сюжетною картинкою з однією дією; описової розповіді, пов'язаної з малюнком, за сюжетною картинкою, за серією малюнків та ін. На підставі отриманих даних про стан словникового запасу, граматичної будови, зв'язного мовлення, звуковимови й фонематичних процесів заповнюється протокол оцінювання, до якого записуються всі відповіді дитини, як правильні, так і помилкові. Проводиться кількісний та якісний аналіз одержаних даних із метою обґрунтування висновку вчителя-логопеда.

Під час складання логопедичного висновку про стан мовлення дитини враховують:

1. Порушення фонетичного, фонематичного, лексичного, граматичного та зв'язного мовлення як компонентів мовленнєвої системи, що зумовлюють порушення засобів мовлення і поєднуються в термін для позначення загальних ознак недорозвинення компонентів мовленнєвої системи, а саме: фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення, в окремих випадках - фонетичне недорозвинення мовлення; загальне недорозвинення мовлення (I, II, III, IV рівнів); порушення використання засобів мовлення - заїкання.

2. Порушення усного мовлення поділяються на два типи: фонаційного (зовнішнього) оформлення висловлювання, які називають порушеннями вимовної сторони мовлення: дислалія, дизартрія, ринолалія, заїкання; структурно-семантичного (внутрішнього) оформлення висловлювання, які називають системним або поліморфним порушенням мовлення, що представлені двома видами: алалією і афазією.

3. **Форми мовленнєвого порушення:** дислалія (артикуляторно-фонематична; артикуляторно-фонетична; акустико-фонематична); дизартрія (кіркова; псевдобульбарна; бульбарна; екстрапірамідна (підкіркова); мозочкова; стерта форма дизартрії); ринолалія (органічна, функціональна відкрита; органічна закрита (передня, задня); функціональна закрита); заїкання (невротичне; неврозоподібне); алалія (моторна, сенсорна, сенсомоторна); дисграфія (артикуляторно-акустична, акустична, оптична, аграматична, дисграфія на тлі порушення мовного аналізу та синтезу); дислексія (аграматична, фонематична, семантична, мнестична, оптична, тактильна (за Р. Лалаєвою)).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Положення про інклюзивно-ресурсний центр// [Електронний ресурс]. 2017. – Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>.
2. Колупаєва А. А., Данілавічюте Е. А., Литовченко С. В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 197 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).
3. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / За заг. ред. М. А. Порошенко та ін. Київ: 2018. – 252 с.

УДК: 37.013

ПЕДАГОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ БІОЛОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В ШКОЛІ

Нікітченко Лілія Олександрівна

к.п.н., доцент

Лебедєва Юлія Сергіївна

Бернацька Лілія Олександрівна

Студенти

Вінницький державний

педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

м. Вінниця, Україна

Анотація: У статті йдеться про використання біологічного експерименту як дієвого засобу під час вивчення біології в закладах загальної середньої освіти. Практична частина перетворює традиційне навчання біології на процес, спрямований на забезпечення практично-дослідницького характеру навчання, організацію практичної діяльності на уроках біології.

Ключові слова: біологічний експеримент, учні, заклади загальної середньої освіти, навчання.

Зорієнтованість освіти на інноваційний розвиток змінює педагогічну парадигму. Замість книжково-фронтального навчання, що виявляється підтримуючим навчанням, нині надається перевага практичному. Особливо акцентується увага на практичну складову процесу навчання, на творчий потенціал учня який навчається. Цей тип навчання вважається практичним і розглядається в контексті неперервності навчання.

Практичний підхід до вивчення біології поділяється на два головні типи, котрі відповідають теоретичній та практичній частині навчання. Теоретична складова, яка модернізується під час навчального процесу, спрямована на досягнення гарантованих результатів у рамках його традиційної системи. Їх

основою є зорієнтований на теоретичне навчання підхід, метою якого є збагачення учнів ґрунтовною теоретичною підготовкою, та поглибленням знань з біології. Модель навчання у контексті теоретичного підходу – це навчальний цикл із відтворюваними теоретичними знаннями з курсу біології в школі. Практична частина в свою чергу, перетворює традиційне навчання на процес, спрямований на забезпечення його практично-дослідницького характеру, організацію практичної діяльності у нашому випадку біологічного експерименту. Звідси, практичний підхід до навчання має за мету формування досвіду застосування здобутих теоретичних знань на практиці під час виконання біологічного експерименту, застосування біологічних знань в нових умовах, формування практичних навиків роботи. Практичний підхід до навчання – це творчий пошук, який здійснюється на основі систематичного дослідження, на основі практичного застосування знань, дискусії, спільного прийняття рішень, виконання завдань практичного спрямування. Особливою рисою практичного навчання біології є зміна сприйняття учня, оскільки він займає ініціативну позицію в навчальному процесі, а вчитель стає партнером-помічником [1, с. 5].

Самостійно виконуючи практичні завдання з біології, учень звертається до вчителі не просто за знаннями, які можна одержати нині з різноманітних інформаційних джерел, а за думкою фахівця, судженням стороннього, для порівняння власних ідей та зроблених висновків для корегування свого практичного дослідження. Вчитель в свою чергу перетворюється на співучасника порадики, консультанта. Дискутуючи з учнями у процесі роботи, учитель таким чином не лише виконує свою першочергову функцію, тобто навчає, а розвиває незалежність, критичність мислення учнів, допитливість, закладає основи творчо-практичної роботи, одночасно поглиблюючи власні практичні навички [2, с. 22-33].

Метою сучасної системи освіти є набуття кожним учнем ґрунтовної теоретичної підготовки та формування практичних умінь і навичок найбільш економічним шляхом з мінімальними затратами часу і зусиль учнів та вчителів.

Від вибору методу навчання, як системи взаємозумовлених дій вчителі та учнів, та форми організації навчання, як органічної єдності змісту, засобів і методів, залежить досягнення педагогічної мети, розвиток особистості учня, їхнього світогляду, бажання використовувати практичні методи роботи на уроках біології [3; 4].

Під час уроків біології ми пропонуємо такий алгоритм оптимального вибору методів навчання для поєднання теоретичної та практичної частини навчання:

1. Визначити рівень знань учнів з біології;
2. З'ясувати співвідношення теоретичних та практичних, репродуктивних та творчих, дослідницьких та частково пошукових методів, надаючи перевагу практичним методам навчання біології.
3. З'ясувати способи поєднання словесних та практичних методів; прийняти рішення про необхідність застосування практичних методів роботи;
4. Визначити час використання теоретичних та практичних методів (біологічного експерименту) роботи на уроках біології.

Використання практичних методів навчання є перспективним напрямом навчання біології у закладах загальної середньої освіти, оскільки вони творчо підходять до вирішення поставлених завдань, набуті ними компетентності враховують їхнє прагнення до самостійності, незалежності критичного мислення, відхилення від стереотипів, поєднують форми практично -пошукового та практично-дослідницького засвоєння знань, а також зумовлюють їх пізнавальну активність, перетворюють на суб'єктів навчального процесу [5, с. 15].

На нашу думку, методи практичного навчання біології, зокрема використання під час уроків біологічного експерименту є більш доцільним оскільки вони активізують учнів ефективніше за традиційні форми навчання.

Біологічні експерименти під час уроків біології змушують учнів бути активними незалежно від їхнього бажання; підвищують ступінь мотивації та емоційності навчання; сприяють самостійному творчому пошуку.

У сучасній психолого-педагогічній літературі експеримент трактується як сукупність дослідів, об'єднаних однією системою їх постановки, взаємозв'язком результатів і способом їх обробки. Унаслідок експерименту отримують сукупність результатів, які допускають їхню сумісну обробку і зіставлення [6; 7].

Під час біологічного експерименту відпрацьовуються нові практичні навички, моделюються реальні ситуації, учню навчається швидко реагувати на зміну умов експерименту. Біологічні експерименти розвивають уяву, винахідливість, комунікабельність, системне мислення, особистісні якості, допомагають опрацювати теоретичний матеріал та зорієнтуватися під час його використання на практиці. Серед основних функцій, що виконує біологічний експеримент є: розвивальну, практична, творча, дослідницька [8; 9].

Вивчення біології з використанням біологічного експерименту забезпечує переважання практичного компоненту навчання над теоретичним, перехід теоретичного навчання в практичне, на якому базується дослідницький інтерес учнів. Такі психологічні основи виступають мотиваційними стимулами, що забезпечують прагнення учнів до використання практичних методів під час навчання.

Таким чином, найбільш дієвим та потужним механізмом, формування біологічних знань учнів визнається біологічний експеримент, який спрямований на практичне опрацювання теоретичних знань учнів. Всупереч тому, що біологічний експеримент не здатен забезпечити новими теоретичними знаннями, а лише опосередковано, ми виділяємо його дидактичний потенціал, оскільки під час виконання біологічного експерименту моделюється певна біологічна ситуація чи явище, яке стає стрижнем, навколо якого зосереджуються теоретичні знання та використовуються на практиці водночас.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грицай Н. Б. Методика навчання біології : навчальний посібник / Н. Б. Грицай. – Рівне : ТзОВ «Дока центр», 2016. – 272 с.

2. Василич В. Сучасні методи та форми навчання. Методичний огляд для педагогів ЗЗСО, ЗПТО / Владислава Василич // Методист. - 2019. - N 1. - С. 22-33.
3. Грицай Н.Б. Методика навчання біології : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / Грицай Н.Б. - Львів: «Новий Світ-2000», 2020 – 272 с.
4. Загальна методика навчання біології: навч. посібник / за ред. І.В. Мороза. – К. : Либідь, 2006. – 592 с.
5. Шамрай С.М. Біологічні експерименти в школі / С.М. Шамрай, К.М. Задорожний. – Х.: Вид. група «Основа», 2003. – 96 с. - (Серія «Бібліотека журналу «Біологія»; Вип.12).
6. Кашкар'юв Г. В. Методика використання загальних методів навчання / Г. В. Кашкар'юв // Біологія (Осн.). - 2016. - N 22/24. - С. 6-23.
7. Нікітченко Л.О. Біологічний експеримент у теорії і методиці шкільної біологічної освіт. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Теорія та методика навчання природничих наук. Вінниця: ВДПУ, 2023. No 4. С.29-37
8. Рачинська І. М. Системно-діяльнісний підхід у навчанні біології / Інга Миколаївна Рачинська // Б-ка журн. "Біологія" (Осн.). - 2016. - N 12. - 96 с.
9. Шамрай С.М. Біологічні дослідження. Планування і проведення/ С.Шамрай, М. Задорожній.-Х.: Вид.група «Основа»,2010р.-111с.

УДК 796.015:612.68

ОСОБЕННОСТИ ФИЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ

Перебейнос Владимир Борисович

PhD, член-корреспондент

Международной академии наук педагогического образования, Заслуженный деятель науки и техники, шестой ДАН дзюдо, Спортивная школа Aad van Polanen, г. Лейден, Нидерланды

Пакулин Сергей Леонидович,

доктор экономических наук, академик УАННП, шестой ДАН дзюдо,

Феклистова Инесса Сергеевна,

к.э.н., доцент,

Пакулина Анна Сергеевна,

аспирант, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры,

г. Харьков, Украина

Аннотация: Авторами сделаны обобщения по результатам исследования особенностей физкультурно-оздоровительной работы с пожилыми людьми.

Ключевые слова: физкультурно-оздоровительная работа, физическое состояние, физическая культура, физическая активность, пожилой возраст.

Выявление особенностей физкультурно-оздоровительной работы с пожилыми людьми является актуальной проблемой спортивной и педагогической наук.

Развитие человека неразрывно связано с его двигательной активностью, формирование человеческого организма происходило в постоянном движении. Природа предусмотрела для всех живых существ, и для человека в том числе, необходимость поддержания и развития физических способностей. В случае недостатка физической активности снижается иммунитет, а также возникают заболевания органов дыхания и кровообращения.

В настоящее время пожилые люди, по большей части, ведут

малоподвижный образ жизни, поэтому очень большое значение в современных условиях приобретают их занятия физической культурой. Занятия физкультурой имеют значение во всех периодах жизни человека – в детстве и юности они помогают правильному развитию организма, во взрослом возрасте позволяют поддержать здоровье организма и повысить работоспособность, а в пожилом возрасте помогают задерживать неблагоприятные возрастные изменения [1, с. 219].

К людям пожилого возраста мы относили женщин от 55 до 75 лет и мужчин от 60 до 75 лет. После 75 лет следует старший возраст, границы этого возраста - от 75 до 90 лет. После достижения 90 лет люди считаются долгожителями.

В результате многочисленных научных исследований установлено, что от недостатка движения организм человека быстро стареет. В каждом из нас заложен огромный запас энергии, и эту энергию надо тратить, но с умом и сообразно возрасту. Если мы хотим как можно дольше чувствовать себя молодыми, нужно двигаться. Регулярная физическая нагрузка приводит к постепенному восстановлению утраченного здоровья и набору отличной физической формы.

Физическая культура для граждан пожилого возраста имеет свои особенности. В пожилом возрасте наступают изменения в работе сердца, системе дыхания, мышечном и связочном аппарате, нервной и всех других системах. Поэтому физкультура для лиц пожилого возраста должна быть более щадящая, полностью исключать возможность травм, должна учитывать скорость восстановления организма после нагрузок в этом возрасте. Физическая культура для граждан пожилого возраста отдаёт предпочтение таким физическим упражнениям, которые предъявляют невысокие требования к организму и легко дозируются по нагрузке. Упор делается на повышение общей выносливости, гибкости, координации движений, упражнения на развитие силы и скорости имеют намного меньший объем.

Однако физкультура в жизни граждан пожилого возраста должна быть

непрерывно. Научно доказано, что физкультура для данной возрастной группы, даже начатая впервые в преклонном возрасте, помогает существенно снизить угрозу сердечно-сосудистых заболеваний, улучшает состояние иммунной системы. Желательно проведение занятий в утренние часы первой половины дня.

Исследователи выяснили, что длительное проведение регуляции главных систем организма, которое происходит во время перехода ото сна к бодрствованию, оказывает на человека отрицательное влияние. В то же время известно, что повысить скорость пробуждения можно, активизировав нервную систему путём подачи импульсов от мышц к ней. Такие сигналы помогут запустить работу сердечно-сосудистой и дыхательной систем. Если включать при этом различные группы мышц, то механизм пробуждения ещё больше ускорится.

Организация работы по поддержанию социально-культурной и физкультурно-оздоровительной активности пожилых людей ведется путем укрепления функциональных структур, ориентированных на обеспечение гражданам старшего поколения равных условий и возможностей для полноценной жизни. Осуществляется разработка и реализация программ по обеспечению деятельности разностороннего характера, адресованных различным группам пожилых людей, с акцентом на преодоление социального отчуждения, освоение требований изменяющегося окружения и взаимодействия с ним. Создаются условия для расширения неформальных контактов через организацию различных клубов для пожилых людей, развитие сети спортивно-развлекательных центров и туризма для пожилых людей.

Досуг и отдых в работе со старшим поколением направлены на реабилитацию пожилых людей путем достижения жизненно важных для них целей. Разнообразие целей реабилитационного процесса связана с определенными типами функциональных нарушений (сенсорные дефекты, нарушения опорно-двигательного аппарата, некоторые органические заболевания и т.д.) Технология физкультурно-оздоровительной и

курортно-рекреационной деятельности ориентирована на оздоровление людей, укрепление здорового образа жизни (ЗОЖ) и совершенствование физкультурно-оздоровительной деятельности.

В настоящее время наблюдается демографическая тенденция старения населения. Вследствие этого возникает необходимость исследования социальной активности данной категории людей. Особый интерес вызывает поиск путей реализации социальной активности. Положительный эффект в преодолении негативных стереотипов старости, а также позитивное влияние на социальное самочувствие человека в последние фазы жизненного цикла может оказать социокультурная и психическая активность людей пожилого возраста. Она подразумевает использование и активизацию всех жизненных ресурсов, на которые способен человек в пожилом возрасте для развития новых возможностей. Это необходимо для улучшения качества жизни пожилого человека. Кроме этого, это ведёт к переосмыслению в общественном сознании роли и места пожилых людей в обществе и положительно сказывается на преодолении стереотипов в поведении и отношениях. Подавляющее большинство опрошенных нами в ходе исследования пожилых людей соглашается с тем, что в их возрасте учёба, образование не нужны, и что их удел - заниматься внуками, забыв о своих желаниях и интересах. Многие считают естественным и нормальным, что с возрастом нарушается психика. Существование таких представлений о пожилых людях и самих лиц пожилого возраста негативно влияет на самооценку, способствует формированию депрессивного состояния, негативно влияет на взаимодействие с окружающими.

По нашему мнению, наиболее остро проблема физической активности влияет на жизнедеятельность пожилых людей [1, с. 220]. Возможности лиц пожилого возраста существенно уменьшаются вследствие процесса старения, сопровождающегося ростом числа заболеваний сердечно-сосудистой, костно-мышечной систем, органов дыхания и других болезней. Потеря двигательной активности может способствовать сужению социальных связей

пожилого человека, уменьшению адаптации к новому образу жизни, отказу от привычных занятий. Кроме того, в пожилом возрасте человек особо нуждается не только общении, но и в совместной деятельности (например, досуговой или бытовой) со своими сверстниками. Однако ограничения в движении вследствие наличия одного или нескольких заболеваний приводят к тому, что пожилые ведут малоподвижный образ жизни и большую часть времени проводят дома, в стационарных или полустационарных учреждениях социального обслуживания, где этой проблеме не уделяется достаточно внимания. Мы считаем, что такая категория, как люди пожилого возраста, нуждается в должном внимании со стороны государства и общества.

Одной из главных трудностей можно считать смену статуса пожилых людей, их стремление к максимальному продлению активной старости, к желанию не угасать, как член общества, являться его частью и вносить определенный вклад. Вызвано это прекращением трудовой деятельности или её ограничением. Пожилыми людьми пересматриваются ценностные установки, ориентиры, образ жизни. Все это приводит к возникновению определенных затруднений в психологической и социально-бытовой адаптации к новым условиям. Люди старшего возраста сталкиваются с одиночеством по разным причинам. Это связано с наличием таких феноменов, как отчуждение, эгоизм, эгоцентризм, индивидуализм. Одиночество может вызвать самые разные реакции у пожилого человека – от активного протеста, до болезненного и мучительного страдания. Заболевания, перешедшие в хроническую стадию, приводят к снижению возможностей самообслуживания, адаптации к любым изменениям. На фоне этого могут возникать определенные проблемы с окружающими, в том числе и с близкими, даже с детьми и внуками. Психика пожилых и старых людей отличается иногда раздражительностью, обидчивостью, возможны старческие депрессии, ведущие порой к самоубийству, уходу из дома. Люди пожилого и старческого возраста, прежде всего, одинокие, нуждаются во внимании. Однако, необходимо помнить, что помощь нужна не только пожилому человеку, но и его семье.

Количество прожитых лет зависит от физических нагрузок, сбалансированного и активного образа жизни. Недоступность или ограниченность каких-либо условий, например, сидячая работа или учеба, сокращают продолжительность жизни. Так, например, у ученых она, как правило, не превышает 70 лет. Необходимо уделять особое внимание влиянию эмоционального фактора на творческое долголетие личности. Научно доказано, что чувство радости и восторга, поток позитивной энергии, получаемые в повседневной жизни, являются одной из составляющих феномена долголетия.

Как нам представляется, активность пожилых людей имеет много направлений. Она влияет на сферы умственной, творческой и физической деятельности человека, одновременно обеспечивая ему ощущение собственной безопасности и полезности, а также доброжелательное отношение окружающих. Занятие какой-либо деятельностью полезно для пожилых людей, так как способствует ощущению себя полноценным и важным членом общества, а их социальная активность и преобразовательные способности зачастую превосходят молодежь. Довольно часто люди пенсионного возраста продолжают работать, активно участвуют в различных сферах общественной жизни, реализуют свои потребности в самореализации, помогают по дому родным и близким. Можно четко проследить необходимость повышения социальной активности пожилых людей, используя все возможные методы и способы. Важно формирование нового, позитивного имиджа старости в обществе.

Некоторые исследователи рассматривают два пути дальнейшего отношения общества к пожилому возрасту: обеспечение «доживания» и интеграция представителей позднего возраста в социум. Путь «доживания» представляет собой тупиковую регрессивную ветвь. Его суть заключается в предоставлении пожилым людям минимальных условий, которые обеспечивают просто поддержание физиологического благополучия. В данном случае не учитывается социальный аспект. Другой, более подходящий путь решения проблем пожилых людей – интеграция, то есть включение людей

пожилого возраста в социум и создание условий для их полноценного развития. Реализовать это возможно только тогда, когда старость в современном обществе будет реабилитирована и осуществлена реконверсия социальной ответственности в отношении старшего поколения.

Потенциал пожилых людей может способствовать дальнейшему развитию общества, так как оно имеет ресурсы, а пожилые люди – возможность самореализации. Феномен социальной активности можно рассматривать с двух позиций. Во-первых, это результат воздействия общественной среды, во-вторых, это фактор, который и создает данную среду.

Для каждого человека здоровье является фундаментом, без которого сложно вести нормальную жизнедеятельность. В пожилом возрасте состояние здоровья приобретает особую значимость, ведь этот период жизни сопровождается существенным повышением риска заболеваемости, ростом затрат на лечение и лекарства. Обзор научных исследований последних лет выявил, что на состояние здоровья огромное влияние оказывает двигательная активность. Люди с хорошим состоянием здоровья, в свою очередь, имеют более активную жизненную позицию, занимаются разными видами деятельности. На сегодняшний день имеется большое количество проведенных исследований, результаты которых подтверждают тот факт, что регулярные занятия физической культурой способствуют замедлению биологического и психического старения, приводят к увеличению работоспособности, активной жизненной позиции.

Под оздоровительной физической культурой следует понимать сознательно управляемый процесс использования видов, форм, средств и методов данной культуры в оптимизации двигательного режима, всестороннего развития физических, психических, а также духовных возможностей людей для их реализации в природной, производственной, бытовой и досуговой сферах жизнедеятельности.

Организация работы по поддержанию социально-культурной и физкультурно-оздоровительной активности пожилых людей ведется путем

укрепления функциональных структур, ориентированных на обеспечение гражданам старшего поколения равных условий и возможностей для полноценной жизни. Актуализируется разработка и реализация программ по обеспечению деятельности разностороннего характера, адресованных различным группам пожилых людей, с акцентом на преодоление социального отчуждения, освоение требований изменяющегося окружения и взаимодействие с ним.

Отметим, что физическая культура в пожилом возрасте имеет ярко выраженный рекреационный характер. Ее главная цель - оптимизация физического состояния организма человека, развитие его внутренних резервных возможностей. Поэтому занятия физическими упражнениями людей пожилого возраста в первую очередь имеют оздоровительно-восстановительную и профилактическую направленность. Некоторые виды физической рекреации содействуют получению большого удовольствия от двигательной деятельности.

Физическое воспитание лиц пожилого возраста осуществляется при различных организационных формах рекреационных занятий: коллективных (группы здоровья, клубы любителей бега, центры здоровья при парках и спортивных сооружения) и самостоятельные (индивидуальные). По мнению большинства исследователей, лучшей формой организации рекреационных занятий являются группы здоровья, где занятия проводятся квалифицированными инструкторами-методистами, имеющими специальное образование по специально разработанным программам.

Занимаясь физической активностью в группе здоровья, пожилой человек не чувствует себя слабым и беспомощным. У него повышается самооценка, улучшается самочувствие и настроение. И, самое главное, занимаясь в группе, у него появляются мотивы, что немаловажно, в достижении успеха. Занимаясь в группе среди подобных себе и проявляя интерес к занятиям, у человека появляются стимул и цель. Он занимается уже не просто, чтобы укрепить свое здоровье и замедлить процесс старения. Он начинает заниматься для того,

чтобы стать лучше, необязательно лучше кого-либо из группы, стать лучше себя самого.

Одной из главных задач физической культуры в пожилом и старческом возрасте является сдерживание старения, процессов инволюции в организме, создание основы для нормальной, активной, соответствующей возрасту, деятельности человека. Для пожилых людей весьма важно сохранить и проявлять доброжелательность, положительные эмоции, «держать себя в руках», не поддаваясь пессимизму и перепадам настроения, которые возникают из-за недугов, частичной потери общения, неустроенности жизни. Необходимо беречь и сохранять родственные связи и друзей, коллег, поддерживать общение, бороться с чувством одиночества, отрешенности. В решении многих из этих проблем огромное значение имеет физическая активность, которая связана с положительными эмоциями, получением удовольствия от движений, общением, радостью бытия, несмотря на все трудности и проблемы.

Решение основных проблем лиц пожилого возраста, «клиентов» социальных служб, в процессе профессиональной деятельности специалиста можно рассматривать через реализацию основных функций физической культуры: специфической, социальной, информационной и эстетической. Специфическая функция заключается в благотворном воздействии физкультурной деятельности на состояние здоровья; социальная способствует социализации и интеграции индивида в общество; информационная позволяет накопить, распространить и передать сведения о человеке, его средствах и путях их увеличения; эстетическая функция направлена на удовлетворение человеческих потребностей в поддержании физического здоровья и гармоничной жизнедеятельности.

Физкультурно-оздоровительная работа осуществляется с учетом физического и эмоционального состояния пожилого человека, а также состояния его зрения, слуха, степени мобильности. Зная о снижении работоспособности пожилых, необходимо регламентировать длительность оздоровительных занятий, количество пауз и перерывов для разминок с учетом

их физических, когнитивных и психоэмоциональных возможностей.

Физическая активность лиц пожилого возраста как целенаправленная и осмысленная деятельность человека, результатом которой становится укрепление здоровья, сохранение физического потенциала и повышение степени их самообслуживания является важным аспектом профессиональной деятельности и должна использоваться социальными работниками и работниками сферы физической культуры и спорта для решения большинства проблем этой категории граждан.

Отдельно стоит отметить необходимость развития досуговых клубов для пожилых людей, где они занимаются общественно полезными делами, имеют активную гражданскую и социальную позицию, регулярно участвуют в городских, областных мероприятиях, школах общественной активности, «Школа Третьего возраста» и прочих социальных проектах, направленных на раскрытие творческого и социального потенциала людей пожилого возраста.

Значение и роль специальных организованных усилий, направленных на обеспечение полноценного отдыха и спортивно-оздоровительных мероприятий для пожилых людей, в современных условиях становятся все более ощутимыми. Отдых, организуемый на основе точного знания психологии и физиологии пожилого человека и учета соответствующих психофизиологических закономерностей, позволяет решать физкультурно-оздоровительные задачи с гораздо большей эффективностью. Каждый раз, когда человек становится участником совместных развлекательных занятий, у него, так или иначе, возникает чувство общности с другими. Такие занятия всегда основаны на обязательной координации усилий, взаимной помощи и взаимной выручке. Это помогает решить одну из главных проблем пожилых людей – чувство отрешенности, ненужности обществу. Сложившаяся практика работы физкультурно-оздоровительных групп показывает, что, как правило, на их основе создаются клубы по интересам, самодеятельные художественные коллективы, осуществляются коллективные выезды на природу, экскурсии. Общность интересов и жизненных устремлений

пробуждают у пожилых людей творческие способности. Разнообразные и нужные дела, в которых участвуют члены групп здоровья, дают устойчивое ощущение причастности пожилых людей к общественной жизни.

Выявленные особенности физкультурно-оздоровительной работы с пожилыми людьми способствуют повышению ее результативности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Pakulin S.L., Perebeynos V.B., Feklistova I.S., Pakulina H.S. (2023) Podderzhanie fizicheskoy aktivnosti i soxraneniya zdorov`ya pozhily`x lyudej [Maintaining physical activity and maintaining the health of the elderly]. Proceedings of the *Scientific research in the modern world. Abstracts of the 11th International scientific and practical conference (Canada, Toronto, August 24–26, 2023)*. Toronto: Perfect Publishing, 2023, pp. 214–224.

**СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО
СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СФЕРИ**

Размолодчикова Іванна Вікторівна

к. пед. н., доцент

Криворізький державний педагогічний університет

м. Кривий Ріг, Україна

Анотація. Стаття присвячена розгляду питання культури педагогічного спілкування соціального педагога. Висвітлено аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з даної проблематики. Акцентовано увагу на функціях та компонентах структури професійно-педагогічного спілкування майбутнього соціального педагога. Представлено показники взаємозв'язку професійної діяльності майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери з різними видами культури. Наголошено, що організація процесу формування культури педагогічного спілкування майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери передбачає дотримання низки педагогічних принципів.

Ключові слова: соціальний педагог, фахівець соціально-педагогічної сфери, культура педагогічного спілкування, компоненти та функції структури професійного спілкування.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної і методичної літератури, вивчення провідного педагогічного досвіду дає підстави стверджувати, що деякі науковці (Є. Бондаревська, Н. Дусь, В. Кремень та ін.) розглядають культуру педагогічного спілкування як своєрідну інтеграцію, синтез природних та набутих особистісних рис та якостей, які забезпечують високий рівень діяльності фахівця соціально-педагогічної сфери, що має свою структуру та систему.

На думку І. Ісаєва культура педагогічного спілкування має

трикомпонентну структуру, що представлена на рис. 1.1.

Рис. 1. 1. Структура культури педагогічного спілкування

Розглянемо більш детально зміст кожного із наведених на рис. 1.1 структурних компонентів аналізованої категорії.

1. Аксіологічний компонент – представлений сукупністю педагогічних цінностей, утворених людством та певним чином включених до цілісного педагогічного процесу на сучасному етапі розвитку сфери освіти [4].

Як зазначає Н. Дусь, класифікація педагогічних цінностей у структурі культури педагогічного спілкування представлена:

– по-перше, цінностями-цілями, що визначають концепцію особистості майбутнього соціального педагога в сукупності «Я» - особистісного та «Я» – професійного;

– по-друге, цінностями-засобами як концепцією педагогічного спілкування, технології, моніторингу, інноватики, імпровізації, інтуїції, артистизму;

– по-третє, цінностями-відносинами, що розкривають сукупність відносин учасників педагогічного процесу, а також формування позиції стосовно професійно-педагогічної діяльності;

– по-четверте, цінностями-якостями, представленими варіацією

пов'язаних між собою позитивних, діяльних, поведінкових якостей та рис особистості соціального педагога;

– по-п'яте, цінностями-знаннями, що визначають особистісну та професійну компетентність майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери [4; 5].

2. Технологічний компонент – перебуває у нерозривному зв'язку з поняттям «педагогічна діяльність», яка за своєю суттю є технологічною, та передбачає використання сукупності прийомів та способів цілісної навчально-виховної діяльності соціального педагога.

3. Особистісно-творчий компонент – розкривається через механізм оволодіння майбутнім фахівцем соціально-педагогічної сфери культурою та її втіленням як творчого акту. Освоюючи цінності, соціальний педагог здатний перетворювати, інтерпретувати їх, що визначається як його особистісними особливостями, і характером його педагогічної діяльності [4].

Велику роль у становленні особистісно-творчого компонента педагогічної культури майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери відіграють важливі якості особистості професійного спрямування, до яких належать творчість, комунікабельність, високий рівень адаптованості, впевненість у своїх силах, дисциплінованість, толерантність та врівноваженість. Для того, аби професійна діяльність була особистісною, педагоги повинні не просто мати педагогічні знання, а й уміти будувати свою діяльність таким чином, щоб вдавалося підтримувати процеси самопізнання, самореалізації, розвивати свою неповторну індивідуальність.

На думку вітчизняного педагога Ю. Смаковського, культура педагогічного спілкування педагога розкривається та конкретизується через такі складові компоненти, як:

1) культура мислення, формування якої у майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери є повсякденним явищем та повинно здійснюватися як у процесі життєдіяльності, так і за допомогою спеціальних засобів;

2) культура почуттів – полягає у вихованні людини з багатограним внутрішнім світом (здатність кохати, соромитися, проявляти турботу та піклування, пишатися тощо), розвитку повнокровної гами високий переживань, що сприяє емоційному збагаченню праці соціального педагога, урізноманітнює форми вербального та невербального контакту між педагогом та здобувачем освіти [6, с. 292].

Відтак, формування культури педагогічного спілкування майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери необхідно здійснювати через формування її аксіологічного (системи професійних цінностей), технологічного (способів та прийомів педагогічної діяльності) та особистісно-творчого (прояв індивідуально-творчих якостей та рис особистості соціального педагога) компонентів.

На основі аналізу наукової психолого-педагогічної літератури було встановлено, що педагогічна культура спілкування виконує низку функцій, визначення яких зумовлено змістом її структурних компонентів. Так, на думку Н. Басюк, доцільно виокремлювати такі функції педагогічної культури: 1) гносеологічну; 2) гуманістичну; 3) комунікативну; 4) інформаційну; 5) нормативну; 6) навчальну; та 7) виховну [1].

О. Будник вважає, що функціями педагогічної культури є: а) функція трансляції соціального досвіду; б) регулятивна; в) семіотична (знакова); г) аксіологічна; та д) творча [2].

Враховуючи той факт, що культура педагогічного спілкування безпосередньо пов'язана з досягненням майбутнім фахівцем соціально-педагогічної сфери певних цілей особистісного розвитку, який перебуває під впливом низки внутрішніх та зовнішніх факторів, доцільно функції культури педагогічного спілкування розподілити на дві групи: 1) група I – «Функції внутрішньої спрямованості»; 2) група II – «Функції зовнішньої спрямованості» (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Функції культури педагогічного спілкування

Відповідно до рис. 1.2 група функцій зовнішньої спрямованості представлена комунікативною, моральною та естетичною функціями, а група функцій внутрішньої спрямованості – інформаційно-пізнавальною, творчою, оціночною, гуманістичною, мотиваційною, виховною та рефлексивною функціями.

Розкриємо зміст функцій внутрішньої спрямованості:

1) інформаційно-пізнавальна функція – полягає у передачі сукупності професійних умінь та навичок, володінні сучасними інформаційними технологіями та орієнтуванні в різноманітному потоці психолого-педагогічної та методичної інформації, та нерозривно пов’язана з процесами творчого саморозвитку, самопізнання та самоосвіти;

2) творча функція – полягає у постійному вдосконаленні майбутнім фахівцем соціально-педагогічної сфери своїх творчих здібностей, творчого мислення та творчої самостійності, а також у створенні умов для реалізації творчого потенціалу майбутнього соціального педагога;

3) оціночна – знаходить своє відображення у процесі пізнання та

формування у майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери системи професійних та особистісних цінностей, яка закарбовується у свідомості, а об'єктами оцінки виступають мотиви, наміри, особисті якості та риси, вчинки;

4) гуманістична функція – полягає у здійсненні гуманістичного виховання особистості майбутнього соціального педагога та залежить від гуманістичної спрямованості особистості, формуванні морального образу особистості та визначенні гуманістичних цінностей;

5) мотиваційна функція – полягає у формуванні професійної мотивації майбутнього соціального педагога та створює стійкий інтерес до професійної діяльності за фахом. З огляду на це, для формування позитивної мотивації в освітньому середовищі закладу вищої освіти необхідно створення умов, за яких освітня діяльність буде основою для самореалізації особистості;

6) виховна функція – реалізується у виховній діяльності та спрямована на саморозвиток педагога та здобувача освіти, при цьому ключовими критеріями оцінки результативності виховного процесу слід вважати набуття певних особистісних якостей, сформованості знань, умінь, досвіду, почуттів та певної світоглядної позиції, професійно-особистісного зростання та самовиховання;

7) рефлексивна функція – пов'язана із розвитком у майбутнього соціального педагога рефлексивних умінь, із самооцінкою особистісних якостей, самодіагностикою своєї соціально-педагогічної діяльності. Так, соціальний педагог має постійно здійснювати самоаналіз своєї діяльності, поведінки, манери спілкування, повинен розуміти причини успіху та аналізувати проблеми, оскільки рефлексивне ставлення до своїх помилок та труднощів сприятиме досягненню високої педагогічної майстерності та професіоналізму [1; 2].

Охарактеризуємо зміст функцій внутрішньої спрямованості:

1) комунікативна функція – є ключовою функцією культури педагогічного спілкування, оскільки відповідає на низку першорядних потреб людини у спілкуванні та забезпечує інформаційно-пізнавальну взаємодію та ціннісно-смісловий обмін інформацією;

2) моральна функція – передбачає розуміння певних принципів та правил здійснення педагогічної діяльності, відповідає за забезпечення формування у майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери моральних установок, ціннісних переваг та розвиток моральних якостей особистості;

3) естетична функція – пов’язана з удосконаленням естетичної та виховної діяльності майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери та сприяє розвитку естетичного сприйняття, естетичного смаку, естетичних поглядів та переконань, передбачає постійний саморозвиток соціального педагога як культурної особистості [1; 2].

Відтак, наведені функції культури педагогічного спілкування визначають багатогранність та багатоаспектний змісту професійної діяльності майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери та різноманітність форм її реалізації.

У таблиці 1.1 представлені показники взаємозв’язку професійної діяльності майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери з різними видами культури.

Таблиця 1.1

Взаємозв’язок видів професійної діяльності майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери та видів культури

Види професійної діяльності соціального педагога	Вид культури
<p><i>Соціально-педагогічна діяльність:</i></p> <p>1) навчання дитини адаптуватися у соціумі, залучення до участі в житті колективу;</p> <p>2) розширення та збагачення світу переживань учнів, які допомагають поглибленому розумінню важливості взаємодії з навколишньою дійсністю, людьми;</p> <p>3) управління психічною діяльністю учня, вміння знаходити правильну манеру спілкування, враховуючи індивідуальні та психологічні особливості;</p> <p>4) аналіз педагогічних ситуацій, проектування результатів та планування соціально-педагогічних впливів, визначення педагогічних завдань.</p>	<p><i>Психологічна культура</i> – комплекс спеціальних потреб у пізнанні себе (як особистості майбутнього фахівця) та оточуючих, що є можливою за умови ефективної освітньої діяльності через педагогічне спілкування, з урахуванням індивідуальних та професійних здібностей.</p>
	<p><i>Комунікативна культура</i> – являє собою культуру людських взаємовідносин, в основу яких покладено комунікабельність, що знаходить свій прояв у стійкому намірі встановлювати соціальні контакти з людьми та поєднується з швидкістю встановлення контактів.</p>
<p><i>Методична та науково-дослідна діяльність:</i></p> <p>1) професійний саморозвиток соціального педагога, підвищення професійної майстерності;</p> <p>2) використання сучасних методів та форм навчання і виховання;</p>	<p><i>Методологічна культура</i> – це мультикомпонентна та багаторівнева структура, що включає в себе педагогічний потенціал, філософське світосприйняття, методологічну рефлексію та операційну сферу.</p>

<p>3) проектування результатів соціально-педагогічного впливу; 4) вдосконалення своєї культури педагогічного спілкування завдяки участі у курсах підвищення кваліфікації, семінарах, тренінгах, конференціях тощо.</p>	<p><i>Інформаційна культура</i> – це складна системна риса (якість) особистості фахівця, що знаходить своє втілення в рівні інформаційного світосприйняття, інформаційної компетентності соціального педагога.</p>
<p><i>Організаційно-управлінська діяльність:</i> 1) педагогічне керівництво освітнім процесом та реалізації соціальним педагогом планів, пов'язаних з організацією всіх видів соціально-педагогічної діяльності; 2) організація культурно-просвітницької діяльності з учнями.</p>	<p><i>Комунікативна культура</i> – це культура людських взаємовідносин, в основу яких покладено комунікабельність, що знаходить свій прояв у стійкому намірі встановлювати соціальні контакти з людьми та поєднується з швидкістю встановлення контактів.</p>
<p><i>Комунікативна діяльність:</i> 1) встановлення соціальної контактності з учнями, батьками, колегами, громадськими організаціями; 2) забезпечення комфортного та культурного педагогічного спілкування; 3) суб'єкт-суб'єктна взаємодія соціального педагога та учня на партнерських засадах.</p>	

Варто наголосити на тому, що організація процесу формування культури педагогічного спілкування майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери передбачає дотримання низки педагогічних принципів, представлених на рис.1.3.

Рис. 1.3. Принципи організації процесу формування культури педагогічного спілкування

Так, принцип науковості передбачає відповідність змісту професійної освіти рівню розвитку сучасної науки у соціально-педагогічній галузі знань. З огляду на це під час навчання майбутні фахівці соціально-педагогічної сфери повинні знайомитись зі змістом сучасних наукових явищ, знати сучасні наукові теорії та концепції, володіти методами наукових досліджень [3]. У процесі формування культури педагогічного спілкування необхідно формувати та вчити висловлювати у ході комунікації наукове мислення майбутніх соціальних педагогів, залучати їх до різних форм наукових пошуків та стимулювати

інтерес до наукової діяльності.

Принцип системності передбачає викладання та засвоєння знань у певній системі та репрезентує діяльність соціального педагога як систему професійних ролей і покликаний забезпечити учню умови для формування здатності інтегрувати необхідні знання, вміння та навички, а також для розвитку важливих якостей особистості та морально-духовних цінностей, покладених в основу таких якостей [3].

Принцип свідомості та активності безпосередньо пов'язаний із самостійністю дій майбутніх соціальних педагогів, з проявом інтересу та творчих пошуків. Цей принцип передбачає розвиток таких важливих особистісних якостей, як «воля», «відповідальність», «цілеспрямованість», «дисциплінованість».

Таким чином, враховуючи вищезазначене, можна констатувати, культура педагогічного спілкування майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери являє собою трикомпонентну систему, що включає аксіологічний, технологічний та особистісно-творчий аспекти та є багатофункціональним явищем. При цьому сам процес формування культури педагогічного спілкування залежить від мультифункціональної діяльності соціального педагога, оскільки включає в себе синтез різних видів культури (психологічної, комунікативної, інформаційної, методологічної).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Басюк Н.А. Комунікативна культура педагога вищої школи як головний аспект педагогічного спілкування. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2020. № 5. С. 1–6.
2. Будник О., Фомін К. Комунікативна педагогіка. Посібник. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2019. 92 с.
3. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація. Навчальний посібник. Київ: Альма-Матер, 2017. 257 с.
4. Дусь Н.А. Формування культури педагогічного спілкування у студентів

гуманітарно-педагогічного коледжу: дис. на здоб. наук. ступ. к. пед. наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Вінниця, 2008. 298 с.

5. Слюсар Т.А. Культура професійного педагогічного спілкування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2018. Випуск 27. С. 181–183.

6. Смаковський Ю.В. Педагогічна культура вчителя як наукова проблема. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2016. № 2 (12). С. 290–294.

СПОРТ ЯК ЗАСІБ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Терещенко Олексій Петрович
Переверзева Світлана Василівна
викладачі кафедри фізичної культури
та методики її викладання
Криворізький державний педагогічний університет

Анотація: проблема здоров'я і фізичного виховання у сучасних умовах постає дуже гостро. На даний час навчання, особливо в дистанційному форматі, виконання домашньої роботи збільшують навантаження на організм дітей. Вони мало бувають на повітрі, не дотримуються раціонального харчування, а гаджети переважають над активним рухом дітей. Відповідно діти більше сидять, напружують зір, порушується функціонування дихальної та серцево-судинної систем, не мають фізичних навичок. Внаслідок чого виникає дефіцит м'язової діяльності, і збільшуються статичні напруги. Недостатня рухова активність покоління, яке росте має негативний вплив на організм, що позначається на стані їхнього фізичного і психічного здоров'я.

У зміцненні здоров'я населення, гармонійному розвитку особистості, в підготовці молоді до праці та захисту Батьківщини зростає значення фізичної культури та спорту.

У процесі фізичного виховання школярів вирішуються питання: розвитку вольових якостей особистості, виробляється необхідність в повсякденних заняттях фізичними вправами, формуються життєво важливі рухові дії та вміння виконувати їх в різноманітних умовах. Але через недостачу часу, який по навчальному плану відводиться на фізичне виховання, розв'язувати дану проблему зусиллями школи неможливо. Тому, необхідно виховання в учнів фізичної культури. Це передбачає використання різних форм фізичного виховання в режимі дня, та позакласний і вільний час, що може заповнити

недостачу рухової активності підлітків. Для забезпечення рухової активності школярам необхідні додаткові заняття фізичними вправами. А також виконання ранкової гігієнічної гімнастики, заняття бігом, ходьбою, на лижах, катання на ковзанах, велосипеді, та ін. Звідси визначається одна з основних задач педагогів, батьків — залучити підлітка до регулярного заняття фізичною культурою і спортом.

Ключові слова: проблема здоров'я, зміцнення здоров'я, підготовка молоді, спорт, фізичне виховання, заклади освіти.

Компонентом всебічного гармонійного розвитку особистості є фізичне виховання. Фізичне виховання у педагогічних посібниках трактується, як система соціально-педагогічних заходів, які спрямовані на зміцнення здоров'я та загартовування організму, гармонійного розвитку форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок і вмінь [2, с. 23].

Фізична культура – частина загальної культури, сукупність спеціальних, духовних та матеріальних цінностей, способів їх виробництва та використання з метою оздоровлення людей та розвитку їх фізичних здібностей [1, с. 19-24].

Фізична культура людини у науковій літературі розглядається, як процес оволодіння знаннями, вміннями та навичками виховної, навчальної, оздоровчої, рекреаційної діяльності для наступного використання у процесі самовдосконалення, як результат фізичного здоров'я, який людина змогла зберегти та покращити завдяки своєму бажанню, знанням, здоровому способу життя та руховій активності [6, с. 51-54].

Метою фізичного виховання є задоволення потреб окремих людей і суспільства в цілому та формування всебічно розвинутої людини й сприяння підвищенню її життєдіяльності, як духовно, так і фізично.

Перша українська Програма з фізичної культури для загальноосвітніх шкіл була видана у 1992 році. Її авторами були В.Г. Арєф'єв, Л.М. Белоус, Г.В. Воробей, Е.Ю. Гельфанд та інші члени творчої групи з фізичного

виховання учнівської молоді Міністерства освіти України. У змісті програми були враховані найбільш сприятливі вікові й анатомо-фізіологічні періоди розвитку фізичних якостей учнів. Програма була побудована на принципах пріоритетного та варіативного використання засобів фізичної культури, що давало можливість учителям фізичної культури врахувати особливості контингенту учнів, умови проведення уроків, самостійно визначати кількість фізичних вправ, творчо планувати та доповнювати викладений навчальний матеріал. Спеціалісти виходили з того, що вчителі фізичної культури, за допомогою різних форм навчальної та позакласної роботи, мали закласти фундамент фізичної культури учнів, указати шляхи отримання необхідних знань, формування умінь і навичок рухової активності, розвитку фізичних якостей, необхідних для зміцнення організму, ведення здорового способу життя, підготовки до активної праці [1, с. 3-15; 2, с. 25-27].

Наступним новим етапом у реформуванні змісту освіти з фізичної культури та виховання були 1993-1994 роки. В цей період було підготовлено й прийнято Закон України «Про фізичну культуру і спорт». У даному законі були закладені основні вектори подальшого розвитку фізичної культури та фізичного виховання і масового спорту у загальноосвітніх закладах на майбутні роки. Фізичне виховання у даному документі трактується як головний напрям впровадження фізичної культури та становить органічну частину загального виховання, покликану забезпечувати розвиток фізичних, морально-вольових, розумових здібностей та професійно-прикладних навичок людини [3; 4].

Подальшим етапом реформування змісту галузі «Фізична культура» були у 1996-1998 роках, коли після прийняття Закону України «Про освіту» розпочалася активна робота над державними стандартами загальноосвітньої підготовки учнів.

Спорт – це засіб фізичного виховання. Він реалізує завдання зміцнення здоров'я, забезпечує розвиток фізичної сили та рухових функцій людини. Цінність спорту визначається прогресивним впливом на пропаганду фізичної культури серед соціуму. Проте спорт не зводиться лише до фізичного

виховання.

Спорт займає важливе місце не лише у фізичній, а й у духовній культурі суспільства. Він виник як соціальне явище, тому має особливі функції. До загальних функцій відносяться такі, що лише частково притаманні професійному спорту і більш повно реалізуються іншими галузями людської діяльності. Це такі функції як змагальна, оздоровча, виховна, соціалізація особистості, освітня, комунікативна тощо.

Спорт, як засіб виховання, можна використовувати різними напрямками.

Велике місце займають ігри-походи, подорожі. Підлітки люблять рухливі ігри, але такі, які містять в собі елемент змагання. Рухливі ігри можуть мати характер спортивних ігор (футбол, теніс, волейбол, військові ігри). В такому випадку учні будуть оволодівати спеціальними вміннями та навичками [7, с. 62-69; 7, с. 48].

Систематичне і цілеспрямоване застосування ігор допомагає формуванню в школярів свідомих переконань, розв'язанню оздоровчих, освітніх та виховних завдань, а також сприяє психологічній та фізичній підготовці учнівської молоді до майбутньої професійної діяльності.

Практика засвідчує, що уся ігрова діяльність носить творчий і пізнавальний характер. Під час підготовки та проведення ігор підлітки постають перед певними труднощами, вчать їх долати, набувають необхідних знань, умінь і навичок, досвід яких потім переноситься у життя.

Важливою особливістю спортивних ігор, як елементів спорту, є складні колективні дії, спрямовані на досягнення позитивного результату. Більшість видів спортивних ігор – командні й тому успіх у змаганнях здебільшого залежить від злагодженості дій усіх гравців команди. Ускладнює їхню взаємодію те, що під час гри немає заздалегідь обумовленої послідовності виконання ігрових комбінацій і постійного ритму. В кожній ситуації дії окремих гравців команди різні, проте вони мають бути взаємозалежними й спрямованими на розв'язання загального командного завдання. Від гравців вимагається максимум ініціативи, творчості й сміливості, щоб узгоджувати свої

дії з партнерами і добиватися успіху в грі. Також велике значення у колективній грі має взаємодопомога. Своєчасна й правильна допомога партнеру – важливий чинник для досягнення перемоги над суперником. Допомагаючи один одному як у нападі, так і в захисті, гравцям необхідно прагнути створювати постійну чисельну перевагу. Гравці мають не тільки визначити, який технічний чи тактичний прийом треба використати в дану мить, а й оцінити його з позицій правил колективної гри.

Рухові навички підготовлених гравців відрізняються великою рухливістю й динамічністю. Вони вміють правильно виконати точні передачі, удари по воротах, кидки м'яча у кошик різними способами її в самих різноманітних умовах. Важливою особливістю спортивних ігор є складні колективні дії. Це пов'язано з тим, що більшість видів спортивних ігор – командні, де успіх у змаганнях здебільшого залежить від злагодженості дій усіх членів команди. Ускладнює взаємодії те, що під час гри немає заздалегідь обумовленої послідовності виконання ігрових прийомів і постійного ритму. В кожній ситуації дії окремих гравців команди різні, проте вони мають бути взаємообумовлені й спрямовані на розв'язання загального завдання. Від гравців вимагається максимум ініціативи, сміливості й творчості, щоб узгоджувати свої ігрові дії з партнерами і домогтися успіху [7, с. 128-132].

Види спорту, до яких доцільно буде залучати підлітків: футбол, баскетбол, волейбол, настільний теніс тощо. Тобто такі види спорту, які б давали позитивний ефект на розвиток і формування підрастаючого організму.

Футбол, як командна гра допомагає не лише оволодіти фізичними вміннями і навичками, а й навчити особистість комунікувати. Це командна гра, відповідно в учнів розвивається уміння працювати у колективі, формуються навички планування, відповідальності за свої дії, виховується характер і лідерські якості. Завдяки спілкуванню у команді, розвиваються соціальні навички, завзятість, сила волі. У футболі необхідно вміти швидко оцінювати ситуацію та приймати рішення. Заняття футболом розвивають розумові здібності особистості, уважність, стратегічне й тактичне мислення.

Баскетбол – це ефективний засіб для всебічного фізичного розвитку. В іграх використовуються різні види рухової активності: біг, ходьба, стрибки. Баскетбол, завдяки різноманітності рухів сприяє зміцненню нервової системи, рухового апарату, поліпшенню обміну речовин і діяльності всіх систем організму займаються. Гра розвиває силу м'язів, спритність, швидкість і гнучкість. Розвиток цих якостей допомагає зміцнювати здоров'я і розширювати діапазон рухових навичок. Найбільш характерні риси баскетболу такі: колективність дій, змагальний характер ігрової діяльності, безперервність і раптовість зміни умов гри, більша самостійність дій, висока емоційність ігрової діяльності, трудність регулювання фізичного навантаження. Головним змістом занять баскетболом є руху, що вимагають прояви аеробної витривалості - ходьба, біг.

Волейбол, як командна гра, так само впливає на розвиток комунікативних навичок і позитивний фізичний розвиток. Зокрема, заняття з волейболу вимагають швидкої реакції і прийняття дій, скоординованості рухів (ударів м'яча, правильного кута подачі). Фізичні навантаження, пов'язані з грою у волейбол, покращають верхню частину тіла, руки та плечі, а також м'язи попереку. Також покращує роботу серцево-судинної та дихальної систем. Волейбол вимагає хорошої координації між рукою та очима. Під час подачі треба стежити за м'ячем очима і вдарити його в потрібну точку. В обороні потрібно зреагувати, підійти за м'ячем і рухатися в потрібну позицію, щоб грати. Під час гри волейболісти змушені подавати, передавати, атакувати, блокувати та передавати м'яч через сітку, щоб виграти очко. Ці навички вимагають гнучкості, гарного балансу, сили та швидкості тіла, щоб гра працювала ефективно. Волейболісти повинні мати міцні м'язи грудей і бути готовими до кожної гри. Під час удару по м'ячу слід використовувати руки, ноги та кисті, особливо стегна. Коли м'яч наближається до учасника, то доведеться напружити ноги і руки і штовхнути вгору. Тому треба мати міцні руки, щоб запобігти можливим травмам.

Настільний теніс є одним із видів спорту, що складається з різних

елементів, кожен з яких впливає на розвиток основних фізичних та психічних характеристик. Основними складовими елементами даного виду спорту є удари – зрізка (ліворуч або праворуч), поштовх, накат (ліворуч або праворуч), підрізка (ліворуч або праворуч), підставка (ліворуч і праворуч), свічка (ліворуч і праворуч) і топспін (ліворуч або праворуч). А також до елементів настільного тенісу належать подачі – це (віяло, маятник), пересування біля столу (переступи, приставні кроки), комбінації (тактики) гри. Велика різноманітність ударів та їх планомірне відпрацювання добре покращують загальну координацію рухів, розвивають навички зміни темпу, ритму, позиції, збагачує тактичне мислення. Складовим елементом під час навчання настільного тенісу є також розвиток таких якостей, як швидкість і спритність. Настільний теніс дозволяє кожному гравцеві вибрати та сформувати індивідуальний стиль, який відповідає темпераменту, особливостям особистості, фізичним можливостям, арсеналу освоєних технічних прийомів. Серед спортсменів зустрічаються гравці атакуючого, контратакуючого та комбінованого стилів, що відрізняються своїми психомоторними якостями, швидкістю та точністю реакцій, стабільністю дій.

Висновки. Отже, розв’язання проблеми фізичного виховання насамперед пов’язано з педагогікою, психологією, фізичною культурою. Фізичне виховання з позицій провідних фахівців розглядається як спеціалізований педагогічний процес цілеспрямованого систематичного впливу на особистість фізичними вправами, оздоровчими силами природи, гігієнічними факторами з метою зміцнення здоров’я, розвитку фізичних якостей, удосконалення морфологічних та функціональних можливостей, формування та покращення життєво важливих рухових навичок, вмінь та пов’язаних з ними знань, забезпечення готовності людини до активної участі у суспільному, виробничому та культурному житті. Фізичне виховання базується на принципах гуманістичної орієнтації, пріоритету потреб, всебічного розвитку особистості, оздоровчої спрямованості, індивідуалізації та принцип зв’язку.

В системі освіти України фізичне виховання реалізується в нормативних

документах. До таких належать перша українська Програма з фізичної культури для загальноосвітніх шкіл була видана у 1992 році, Закон України «Про фізичну культуру і спорт» 1993-1994 років, на основі закону України «Про освіту» чинні державні стандарти загальноосвітньої підготовки учнів.

Особливість процесу фізичного виховання полягає в застосуванні такого комплексу, який би відповідав психологічним та фізичним особливостям учнів різних вікових періодів. Учні даного середньої школи мають підлітковий вік. Даний вік характеризується підвищеною емоційною збудливістю, переважанням процесів збудження у нервовій системі над процесами гальмування, стрімким стрибком у рості, непропорціональності у фізичному розвитку, розвитку мускулатури, посилення роботи серцево-судинної та дихальної систем, статеве дозрівання тощо.

Спорт є засібом фізичного виховання, який зміцнює здоров'я людини, забезпечує розвиток фізичної сили і рухових функцій людини. Види спорту, до яких доцільно буде залучати підлітків: футбол, баскетбол, волейбол, настільний теніс тощо. Тобто такі види спорту, які б давали позитивний ефект на розвиток і формування підрастаючого організму. Дані види спорту будуть ефективно впливати на розвиток опорно-рухового апарату, серцево-судинної системи, дихальної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ареф'єв В.Г. Фізична культура в школі (молодому спеціалісту): [навчальний посібник для студентів навчальних закладів II-IV рівнів акредитації] / В.Г. Ареф'єв, Г.А. Єдинак. – 3-є вид. Перероб і доп. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2007. – 248 с.
2. Ареф'єв В.Г. Фізичне виховання в школі: навчальний посібник / В.Г. Ареф'єв, В.В. Столітенко. – К.: ІЗМН, 1997. – 152 с.
3. Закон України “Про освіту” // Освіта. – 1991. – 25 червня.
4. Закон України “Про фізичну культуру і спорт”. – К.: ВППДКНТ, 1994. 23 с.

5. Кон И.С. Психологія старшокласника / И.С. Кон. – М.: Просвіта, 1980. 192 с.

6. Круцевич Т. Ю. Теорія и методика фізичного виховання: підр. для вищ. навч. закладів фіз. виховання і спорту: в 2-х т. / Т. Ю. Круцевич. – К.: Олімп. літ., 2003. – Т. 1. – 814 с.;

7. Тимошенко О. В. Основи теорії та методики викладання спортивних і рухливих ігор: навчально-методичний посібник / О.В. Тимошенко, Р.М. Мішаровський. – К., 2008. – 259 с.

**ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ**

**Яременко Віталій Дмитрович,
Рахімова Марина Вікторівна,
Сич Ірина Анатоліївна**

к.фарм.н, доцент

Перехода Ліна Олексіївна

д.фарм.н., професор

Національний фармацевтичний університет
м. Харків, Україна

Анотація: з метою оптимізації підходів до організації педагогічного процесу виходячи з рефлексії конкретних поколінь, авторами наведено перелік сучасних поколінь за психологічними ознаками, перелічені їх недоліки і переваги, узагальнені найбільш вагомні методи і способи навчання.

Ключові слова: дистанційна освіта, дистанційне навчання, вища освіта, хмарні технології, покоління Z, William Strauss, Neil Howe. Generations.

Кожні 20 років відбувається зміна поколінь, і кожне покоління має свою назву, і володіє своєю специфічною рефлексією. Педагогічна наука повинна враховувати той контингент, з яким доводиться працювати. Виходячи з цього, педагогічні методи і способи навчання, які підходили для одного покоління, стають гальмом при навчанні для іншого.

Класифікацію і опис поколінь чудово наведено в книзі Вільяма Страусса та Нейла Хоува – "Покоління" (William Strauss, Neil Howe. Generations) [1, с. 8].

Для базисного розуміння психічного і емоційного станів найбільш близьких поколінь 20-го сторіччя і сучасності, зробимо невеличкий екскурс в часі і розглянемо найближчі покоління – покоління X, Y, Z.

Народжені в 1960-1980 роках люди відносяться до покоління – X. Під впливом політичних та економічних процесів, їх світогляд специфічний. Вони

росли в нелегкі роки розбудови. Поки їхні батьки важко працювали з ранку до пізнього вечора, вони вчилися бути самостійними та відповідальними. Основні цінності цього покоління – стабільність та комфорт. «Ікси» вірять, що в роботі потрібно покладатися тільки на себе, а досягти успіху можна завдяки завзятій праці.

Приблизно з 1980 по 2000 роки було народжено мільйони або покоління Y. Вони росли разом з появою світової інформаційної мережі — інтернету. Розвиток нових технологій істотно вплинув на формування їх поведінки. Це покоління не згодне наполегливо працювати з ранку до вечора, щоб відчувати фінансову стабільність. Для заробляння грошей їм досить легко мати телефон. Саме покоління Y вперше заговорило про вигорання, отримання задоволення від роботи, саморозвиток.

Мільйони "ігреків" більше стурбовані власним комфортом та емоційним станом. Вони поважають себе та мають високу самооцінку. Не поспішають заводити сім'ю, адже є волелюбними та не хочуть заганяти себе у рамки сімейного життя.

А тепер ми зупинимося на тих, кого доводиться навчати у стінах вищих навчальних закладів на сучасному етапі. Це покоління Z або мілленіали [1, с. 339-343].

Покоління Z починається з 2000 року. Це покоління майбутнього. «Зети» не уявляють життя без інтернету та соціальних мереж. Вони не дотримуються стереотипів, які нав'язує суспільство. Мають власну думку і не бояться висловлювати її, відмовляються від тютюну та алкоголю, ведуть здоровий спосіб життя. Мілленіали є більш консервативними.

Серед представників «зетів» найчастіше можна зустріти блогерів, які розповідають про правильне харчування, спорт, ментальне здоров'я. Вони дбають про довкілля. Покоління Z – це покоління екоактивістів та вегетаріанців. Вони мають власну соціальну позицію, виступають за рівність між жінками та чоловіками, відстоюють права ЛГБТ. Нове покоління більш толерантне. Також «зети» люблять навчатися, а багатозадачність для

них - норма.

Але це покоління має і свої мінуси. У «зетів» не було типового дитинства "на повітрі", з однолітками вони спілкувалися переважно у соціальних мережах. Тому їм складно взаємодіяти з іншими людьми у команді. Вони - індивідуалісти, котрі хочуть працювати самі на себе і ні від кого не залежати.

Представникам цього покоління важко визначитися зі своїм майбутнім. Найскладніше завдання для них – зрозуміти, чим займатися. Вони не з тих, хто обирає роботу раз і на все життя. Їхні інтереси можуть змінюватися щодня. Незважаючи на те, що "зети" не люблять, коли оточуючі щось нав'язують, вони часто потребують підтримки та порад.

Нове покоління Z – цифровий детокс, робота в інтернеті, саморозвиток, політичний активізм, креативність. Але з іншого боку – це відсутність навичок командної роботи, невизначеність із майбутнім та постійний пошук нових пригод.

Для того, щоб навчати це покоління авторитарна система навчання не підходить. Необхідно вводити нові педагогічні методи, а саме вводити інноваційні методи навчання.

В ситуації із захворюванням на Covid-19 та в умовах воєнного стану, коли практично усі заклади вищої та середньої освіти були переведені повністю, або частково, на дистанційну форму освіти, особливо важливою є розробка і впровадження не тільки самого методу дистанційної освіти, а й врахування особливостей контингенту, який ми навчаємо.

Тому ми далі зупинимося на різних інноваційних методах навчання, які можливо використовувати у дистанційній освіті (одному із методів як загальної, так і індивідуальної освіти). Метод дистанційного навчання використовується протягом достатнього часу (наказ Міністерства освіти і науки України від 21 січня 2004 року № 40 "Про затвердження Положення про дистанційне навчання"). Однак слід зазначити, що на той час ця інновація не мала великого значення враховуючи технічні складнощі в організації цього

виду навчання. Слабкі інформаційні мережі, відсутність спеціального програмного забезпечення, відсутність спеціалістів-педагогів, відсутність технічної бази у здобувачів освіти. Фактично іде "народження", якщо так можливо висловитись, цього методу навчання. В країнах західної Європи та Америки ці процеси почались у 70-80 роках минулого століття. Західна цивілізація в повній мірі використовувала інформаційну техніку, в більшості навчальних і наукових кампусів мали місто потужні внутрішні цифрові мережі, рівень комп'ютеризації знаходився на дуже високому рівні. В Україні тільки у 20-х роках теперішнього сторіччя, розповсюдження мереж з високою потужністю, низька вартість комп'ютерів і пристроїв зберігання даних, а також широке впровадження віртуалізації, сервіс-орієнтованої архітектури призвели до вибухоподібного зростання та впровадження хмарних технологій.

Основні переваги, які можуть дати хмарні технології вищим навчальним закладам, очевидні: економія засобів на придбання програмного забезпечення (використання технології Office Web Apps (Office онлайн)); зниження потреби в спеціалізованих приміщеннях; виконання багатьох видів навчальної і практичної роботи, прозорого контролю і оцінки online; економія дискового простору; антивірусна, безрекламна безпека та відкритість освітнього середовища для навчально-педагогічного складу і для здобувачів освіти.

Приклади використання хмарних технологій у дистанційній освіті: використання Office Web Apps-додатків. (Office 365); електронні журнали; online сервіси для навчального процесу для спілкування і тестування; різні системи дистанційного навчання, електронні бібліотеки і медіатеки; сховища файлів для спільного доступу (Dropbox, SkyDrive); відеоконференції; електронна пошта з доменом навчального закладу; сервіси Google Apps.

Наразі цифрова мережа Google надає безліч додатків і сервісів, що допомагають у педагогічній діяльності та для саморозвитку. А саме: Google ArtProject - інтерактивно-представлені популярні музеї світу; Google Docs - онлайнвий офіс; Google Maps - набір карт, де можливо знайти і одержати інформацію про кожен об'єкт світу; Google Sites - безкоштовний

хостинг, який використовує вікі-технологію; Google Translate - різні online перекладачі; YouTube - відеохостинг; Google Диск - єдиний простір для зберігання файлів і роботи з ними.

Фактично, ми стаємо живими свідками народження і бурхливого розвитку нового світу, інформаційного простору, світу неймовірних можливостей, світу колективної ментальної свідомості. Хмарні технології – це одна велика концепція, що включає в себе багато різних понять. Це програмне забезпечення, інфраструктура, платформа, дані, робоче місце, яке кожний бажаючий може одержати після покупки специфічних цифрових пристроїв. Раніш це були тільки комп'ютерні системи, а наразі це може бути і телефон із специфічними можливостями і інші цифрові гаджети, призначені для навчання, розваг, бізнесу, туризму тощо.

Головною перевагою застосування хмарних технологій у освітньому процесі є можливість заощадити кошти на дорогому програмному забезпеченні. Не має потреби встановлювати на кожний комп'ютер дорогі офісні пакети та програми обчислення даних. Хмарні технології можуть забезпечити можливість викладацькому складу ЗВО та здобувачам вищої освіти користування лише однією операційною системою, при цьому доступ до їхніх робочих місць відбуватиметься за допомогою значно дешевших терміналів.

Сьогодні склалося таким чином, що такі всім відомі цифрові гіганти як Microsoft, Apple і Google, при різній своїй ідеології, практично одночасно почали впроваджувати хмарні технології у свої розробки, щоб завоювати майбутній цифровий простір. За прогнозом аналітиків Гартнер груп (Gartner Group) - хмарні обчислення вважаються найбільш перспективною стратегічною технологією майбутнього, прогнозується міграція більшої частини інформаційних технологій в хмари протягом найближчого майбутнього [2, с. 3].

При правильному використанні «хмарних технологій» можливо напрацювання не тільки теоретичних, а й практичних аспектів компетентностей. В умовах воєнного стану використання «хмарних технологій» набуло для України особливого значення і привело до наступних

результатів: спрощенню процесів створення, накопичення та обміну інформації між всіма учасниками освітнього процесу; можливість навчання в різних умовах, а не тільки у навчальному закладі.

Досвід іноземних країн підтверджує, що впровадження «хмарних технологій» підвищує мотивацію, когнітивні здібності і відповідальність здобувачів освіти до навчальних процесів, призводить до збільшення часу для відпрацювання навичок, що взагалі підвищує загальну ефективність навчального процесу.

В якості узагальнення, використання «хмарних технологій» у вищих навчальних закладах України виступає ефективним інструментом в освіті, що відкриває нові можливості та перспективи розвитку як для індивідууму, так і для всього соціуму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. William Strauss, Neil Howe. Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069 / New York: William Mirrow and Company, 1991. – Pp. 538.
2. Cloud Computing Confusion Leads to Opportunity / Daryl C. Plummer, David W. Cearley, David Mitchell Smith // Gartner research, Report № G00159034. Gartner Group, 2008. – Pp. 4. – Access mode: http://www.gartner.com/it/content/868800/868812/cloud_computing_confusion.pdf.

SOCIOLOGICAL SCIENCES

РОЛЬ HARD SKILLS У ПРОФЕСІЇ ЮРИСТА

Ядловська Ольга Степанівна,

доцентка кафедри міжнародних відносин та
соціально-гуманітарних дисциплін, доцент,
к. іст. н.,

Гапотій Віола Михайлівна,

здобувачка освіти 2 курсу
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна

У статті розглядаються аспекти hard skills і soft skills в юридичній професії. Підкреслюється, що базові навички-це тверді навички: знання законів, вміння застосовувати їх на практиці і т.д. відзначається, що основними необхідними навичками для юристів є знання законів і правових норм; вміння складати різні юридичні документи; глибокі знання в області судового адміністрування; володіння так званою юридичною мовою; Публічні виступи; навички ділового листування і складання і ведення документації; наявність судової практики, юридичних досліджень.

Ключові слова: юрист, hard skills, soft skills, навички, компетенції.

Різноманітні навички та компетентності, що набуваються під час опанування певною спеціальністю, формують фундамент подальшої професійної діяльності. Сучасні вимоги працедавців фокусують увагу на навичках soft skills, що спрямовані на комунікацію, лідерство, роботу в командах, креативність та под. А навички, що забезпечують реалізацію знань теоретичних аспектів та подальшого їх застосування, розглядаються при наданні вакансії як такі, якими володіють усі спеціалісти даної спеціальності,

хоча, зазвичай, на кожному робочому місці необхідно враховувати специфіку та поглиблювати знання. Однак базовими для здійснення професійної діяльності вважаємо hard skills. Для професій юридичної спеціальності саме hard skills – знання законів та їх застосування – є визначальними, базовими та відносяться до професійних навичок та компетентностей.

Вимоги до hard skills залишаються незмінними незалежно від компанії та корпоративної культури. Soft skills, навпаки, мінливі і ситуативні. Наприклад, програмування відноситься до професійних навичок (hard skills): правила створення гарного програмного коду будуть однакові для будь-якого програміста в будь-якій компанії. Комунікативні навички відносяться до універсальних компетенцій (soft skills): правила побудови ефектного мовлення будуть залежати від аудиторії, до якої звертаються, від мовної ситуації (розмова в метро або виступ на конференції). Оволодіти hard skills можна в різних навчальних закладах (школи, інститут, додаткові курси). Зазвичай для них виділяються певні рівні складності, за якими можна поступово підніматися, як по сходах. Наприклад, володіння англійською мовою ділиться на рівні. Для hard skills існують підтверджують сертифікати та дипломи про те, що співробітник має необхідні професійні навички. Soft skills не мають сертифікації і довести їх наявність набагато важче. Професії, в яких необхідні в рівній мірі обидва види навичок: наприклад, юристи, бухгалтери, митники. Цим фахівцям потрібно набір професійних навичок, а також комунікабельність, організованість, терплячість, доброзичливість, так як вони працюють з людьми [3].

Hard skills («жорсткі навички») – це ті навички, які можна виміряти та яким можна навчитися. У вакансіях на роботу вони звучать як «професійні навички», зокрема, це знання законодавства, уміння застосовувати його на практиці. У професії юриста hard skills передбачає міцну теоретичну базу, роботу зі специфічними документами, програмами та володіння навичками комунікації; «гнучкі» або «м'які» навички впливають на соціальні та управлінські здібності, такі як швидкість адаптації, уміння працювати в команді, критичне мислення, емоційний інтелект, креативність та ін. [5].

Для успіху в освоєнні hard-skills юристу необхідний інтелект (ліва півкуля мозку, IQ, логіка); вимоги до hard-skills залишаються незмінними незалежно від компанії, в якій працює правник; опанувати hard-skills можна у різних закладах освіти; для hard-skills існують сертифікати та дипломи, що підтверджують, що юрист має необхідні професійні навички [2].

Отже, наведемо спектр hard skills для юристів: знання законів та правових норм; вміння складати різноманітні правові документи; глибокі знання у сфері судового діловодства; володіння так званою юридичною мовою; ораторське мистецтво; навички ділового листування та складання і ведення документації; наявність судової практики, правове дослідження; знання правових процедур. До цієї категорії навичок, на наш погляд, необхідно віднести також знання іноземної мови.

Зазначимо, що наведені компетентності щодо культури мовлення юриста є важливими для реалізації у багатьох інших професіях, представники яких у своїй діяльності співпрацюють з соціумом та людьми взагалі. Однак для юристів дотримання культури професійного мовлення є однією з вирішальних якостей, адже саме правники мають вплив на прийняття певних висновків та дій щодо вирішення проблемних питань на законодавчі основі, і саме мистецтво переконання та володіння мовленням може стати вирішальним для особи [4, с. 213].

При розгляді навичок («скілів») доцільно звернутися до поняття професійних компетенцій як поняття, що уособлює комплекс умінь знань та навичок. У структурі професійної компетентності юриста виділяють А. Мудрик та О. Кихтюк такі основні складові частини: загальнокультурна компетентність, особистісно-мотиваційна компетентність, практично-діяльнісна компетентність; спеціальна компетентність, професійно-правова компетентність, персональна (особистісна) компетентність; комунікативна компетентність, психологічна компетентність, соціально-психологічна компетентність, соціальна-перцептивна компетентність, аутокомпетентність. Серед наведених авторами компетентностей виділимо: практично-діяльнісна

компетентність - знання, уміння та навички із виконання професійної та самоосвітньої діяльності; уміння мотивувати й планувати роботу, формулювати її зміст; проводити дослідну діяльність за фахом; спеціальна компетентність - підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, рішення типових професійних завдань, спроможність адекватно оцінювати результат своєї праці та самостійно отримувати нові знання й навички за спеціальністю, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток; професійно-правова компетентність - знання законодавства, нормативних актів, розпорядчих документів на всіх рівнях, методичних матеріалів із професійного консультування [1, с. 93-95]. На наш погляд, останні три групи компетентностей тяжіють до hard skills.

У цілому, hard skills юриста формують фундамент професійної діяльності та спеціальні й професійно-правові компетентності. Знання та практична реалізація законодавства є визначальним фактором для забезпечення розвитку суспільства у всіх сферах діяльності, тому саме hard skills для професії юриста відіграють провідну роль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мудрик А., Кихтюк О. До питання професійної компетентності юриста. *Психологічні перспективи*. Вип. 35. 2020. С. 83–100.
2. Попадич Б. Т. Відмінності hard-skills та soft-skills компетенцій майбутніх юристів. «Світ наукових досліджень. Випуск 14»: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна. м. Переворськ, Польща, 24-25 листопада 2022 р.) / [редкол. : О. Патряк та ін.] ; ГО «Наукова спільнота»; WSSG w Przeworsku. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б. С. 123-126. URL: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/4084/>
3. Що таке hard і soft skills? В чому різниця? Що важливіше? *Державні інформаційні ресурси. Житомирський центр зайнятості*. URL: <https://zhy.dcz.gov.ua/publikaciya/shcho-take-hard-i-soft-skills-v-chomu-riznytsya->

shcho-vazhlyvishe

4. Ядловська О. С., Перцова А. Д. Комунікативні здібності юристів як основа ефективної професійної діяльності. *Modern directions of scientific research development. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference*. BoScience Publisher. Chicago, USA. 2022. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyamodern-directions-of-scientific-research-development-23-25-marta-2022-godachikago-ssh-arhiv/>.

5. Hard skills та soft skills у професії юриста. URL: <https://eduhub.in.ua/news/shcho-take-hard-skills-i-soft-skills-yak-nas-ocinyuye-robotodavec>

HISTORICAL SCIENCES

THE ROLE OF THE DOCUMENTS ON RUSSIAN EMIGRATION IN BULGARIA KEPT IN THE CENTRAL STATE ARCHIVE

Postompirova Yoanna

PhD Student

Faculty of History

Veliko Tarnovo University "St. Sv. Cyril and Methodius, Bulgaria

Abstract: The multifaceted and wide-ranging topic of Russian emigration has left a large documentary trace in the Central State Archives (CSA) of Bulgaria, which is the largest archival repository in our country. It holds and preserves documents on Bulgaria's domestic and foreign policy from the period of liberation from Ottoman rule in 1878 to our present day. Reportedly, in the early 1990s, the Central Archive of the Communist Party of Bulgaria, which was closed after the democratic changes, was added to this archive. We can rightly say that the documentation related to the topic of Russian emigration and, subsequently, diaspora, kept in the archive of the CDA is huge in volume and extremely rich in documentary materials.

Keywords: Central State Archives, emigration, documents, historical records, diaspora

Our research concluded that the overwhelming majority of the documents are kept in the funds of Bulgarian state organizations and in the personal archives of Russian emigrants and their heirs. The CDA receives documents and photographs almost continuously that form separate collections - these are the so-called partial acquisitions. In this way, three large groups of documents have emerged, depending on the creator of the collection:

- Institutional archives,

- personal archives,
- individual documents and photographs.

Tracing the history of the receipt of archival documents, we find that they contain an extraordinary wealth of information. Most of the documents were received by the institutions' archives in the usual way (i.e. by transfer according to established requirements), but there are also many curious cases. In this connection, the history shared with us of the arrival in the archives of the holdings of the Ministry of Foreign Affairs and Confessions, the documentation of the Russian Society, the Red Cross and the People's Council is interesting.

According to historical records, in July 1923 the Soviet government ordered the Soviet mission to leave Bulgaria. The then Chairman of the Central Bureau of the People's Council, in an instruction marked "secret" dated June 27, 1923, wrote: "The C.B. directs you and through you all the groups in the districts to destroy the archives and correspondence of an important nature - to keep the lists with special care, leaving at hand what is most necessary for work. At the bottom is handwritten, "Archives of historical importance, send to Central Bank through someone (not by mail)."

However, the course of events prevents the destruction of these valuable archives. For example, on 14 July 1923, the Bulgarian Minister of the Interior and National Health, General Ivan Rusev, personally sent an order to arrest "all Bolshevik agents" on the attached list. The order directed that "all documents found should be kept in the strictest custody and an inventory made of them". Mass searches and arrests were carried out in execution of this order. The premises and archives of the Russian Red Cross Society and the People's Council were sealed. On orders, a special committee opened the rooms and made an inventory of all documents found, trying to find in them evidence of the political activities of the two organizations. The committee concluded by accusing the Russian Red Cross Society of disloyal activities. The Ministry of the Interior and Public Health informs the Ministry of Foreign Affairs and Religious Affairs that it is sending all the documents found, 23 cases in all, to the archives of that ministry by inventory.

In the period 2000 - 2020, many of the descendants of Russian emigrants actively participate in filling the archival database of emigration, and also help in the processing of documents, especially photos. A telling example in this aspect is with Prince Leonid Ratiev, who for many years helped the TSA team in the scientific processing not only of the rich personal archive of his father Alexander Ratiev, but also in the clarification of many personalities and events in various archives.

Several exhibitions collected during the work, some original documents and photographs, as well as their copies, form the basis of the scientific collection under the title "White Emigration in Bulgaria". In the process of work, the chronological boundaries of emigration are expanded (the archive contains documents of Russian emigrants who remained in Bulgaria after the Liberation from Ottoman slavery and after the First World War, as well as documents of modern Russian emigrant organizations).

After personal conversations with the specialists from the archive, we understand that they have the task of forming a comprehensive collection on the topic of "Russian emigration to Bulgaria". Individual documents that are more important and with more complete information are recorded as a separate partial receipt. For example, with the assistance of Tatyana Pchlintseva and Sergey Rozhkov, two photo albums with memories and researches on the history of Russian schools in Bulgaria were donated to the CDA.

The exhibitions and publications in "Russkaya Gazeta", organized by the State Agency "Archives" together with the Russian Academic Union in Bulgaria, also play a significant role in the arrival of new documents in the Central Archives. Thanks to the participation of archivists in international conferences in Russia, their contacts with Russian scientists, the archival collections in the CDA are replenished with new copies of documents stored in Russian archives and in private collections in Russia.

It is the documents stored in the National Archives that allow tracing all aspects of the life of Russian emigrants in Bulgaria - their arrival and accommodation, re-emigration and repatriation, civil status, labor adaptation, their contribution to the social and cultural life of Bulgaria. Chronologically, the majority

of the documents refer to the period up to October 9, 1944.

The main source of information in the CDA is the fund of the Ministry of Foreign Affairs and Confessions (MFA). This institution is charged with the task of implementing the state policy for the reception and adaptation of emigrants in Bulgaria. The archives of the Bulgarian embassies in Belgrade, Berlin, Bern, Moscow, Prague, Constantinople and other capitals are stored in the Central Archives, whose tasks include negotiating the conditions for the deployment of Russian refugees and units of the army of General P.N. Wrangel in Bulgaria.

The emigration policy of the Bulgarian state in relation to Russian refugees can also be traced from the documents of other central state institutions located in the CDA. The archive of the National Assembly contains all laws concerning Russian refugees, mainly related to the labor adaptation of emigrants, including nominal permits for appointment to the civil service in various ministries, at the University of Sofia, as well as laws on the provision of assistance and maintenance Russian children and refugees. Among the recipients of aid are 50 veterans of the Russo-Turkish War of Liberation or members of their families. Numerous documents of the Ministry of Justice make it possible to trace the emergence of problems related to the civil status of Russian refugees in Bulgaria, to determine the role of Bulgarian state and public organizations in solving these problems, as well as relationships with international organizations and institutions. related to this. Of great interest are the samples of identity cards of Russian refugees preserved in the archive, documentation for the acquisition of Bulgarian citizenship by Russian refugees:

- reports of the Minister of Justice to Tsar Boris III,
- originals of royal decrees granting Bulgarian citizenship.

In general, the number of those who accepted Bulgarian citizenship is small. Various organizations are registered in the "Society" department of the Ministry of Internal Affairs and Health, including all organizations of Russian emigrants. Thus, the archives of the ministry contain valuable information about the establishment, statutes and founders of cultural, professional, political, military and other organizations. Numerous documents testifying to the efforts of the Bulgarian state in

the integration of Russian refugees, as well as in ensuring the rights of refugees regarding national and cultural autonomy can be found in the archives of the Monarchical Institute, the Council of Ministers, the Ministry of Education, Trade, Industry and Labor , the Directorate of State Taxes, the Directorate of Communities and Social Patronage, the Commissariat of the Society of Peoples in Sofia, the Directorate of Police, in the archives of other institutions.

Some issues related to Russian emigration to Bulgaria can be developed on the basis of personal archival funds of some Bulgarian politicians and public figures (Alexander Stamboliyski, Andrey Lyapchev, Raiko Daskalov, Hristo Kalfov, Stiliyan Chilingirov, etc.), connected personally or by the strength of state and social obligations with Russian emigrants.

A great contribution to the cultural and social life of Bulgaria is made by the Russian refugees, among whom there are not only military personnel, but also representatives of the Russian intelligentsia - scientists, doctors, teachers, lawyers. In this regard, significant information in terms of volume and content is stored in the personal funds of famous Russian emigrants: Prince Alexander Ratiev (member of the White Army Militia, owner of a furniture company in Bulgaria, member of the committee of the Russian Patriotic Front in Bulgaria); Ekaterina Krasnopol'skaya (actress of the Moscow Art Theater, teacher at the theater school of the National Theater in Sofia in the 20s-30s of the 20th century); Dr. R. Yu. Berzin (Chief Surgeon of the Russian Red Cross Hospital in Sofia since 1920); Dr. Al. Mankovski (Professor of Pathology and Anatomy, Faculty of Medicine, Sofia University and Institute of Histology and Embryology); BUT. Masalitinova (theatrical figure, actor of the Moscow Art Theater, director of the National Theater in Sofia, professor at the Higher Institute of Theater Arts in Sofia), Nikolay Rostovtsev (artist, author of murals in over 20 Bulgarian churches), Mihail Maletsky (icon painter and restorer, restored frescoes in the Russian church in Sofia, bombed during World War II); Anna Vorobieva (prima ballerina of the National Opera in Sofia in the 20s-30s of the 20th century, the Stara Zagora Opera (1946-1952), choreographer of the Plovdiv National Opera (1958-1960), N. Glubokovski (Master's and Doctor's degree) theologian,

professor at the Faculty of Theology of Sofia University "St. memoirs, recently published in Sofia, as well as a number of documents related to the life of Russians in Bulgaria from their arrival to the end of the 1940s. Russian artists, exposed to several exhibitions.

The CDA provides extensive information on the attitude of the Bulgarian public towards Russian emigrants. This information is found in the funds of the Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church, the Red Cross, the Union for the Protection of Children in Bulgaria, the National Committee of the Fatherland Front, the Central Committee, the Politburo and the Secretariat of the Central Committee of the BKP, the Slavic Committee in Bulgaria, the Union of Bulgarian Soviet companies, etc.

The mission of the State Agency "Archives" is expressed in the future work, that the archive base of the CDA, related to the extensive topic of Russian emigration, will continue to be replenished with new documents, memories and photos both from Bulgaria and from other countries. This will give a much greater opportunity to describe scientifically a multifaceted picture of the life of Russian emigrants in Bulgaria from all periods, to evaluate their merits in preserving and improving the achievements of Russian culture, their contribution to the spiritual development of Bulgaria.

BIBLIOGRAPHY

1. Tachev, 2019 Tachev S. Who are the White Guards and how did they end up in Bulgaria. URL: <https://bulgarianhistory.org/belogvardeici-bulgaria/> (access date: 31.07.2023).
2. Krasteva, 2010 Krasteva A. Russian Identities in Bulgaria. URL: https://annakrasteva.wordpress.com/2010/01/03/russian_identities_in_bg/ (access date: 29.07.2023).
3. Georgieva, 2017 Georgieva V. White emigration: why thousands of Russians choose Bulgaria? URL: <https://bg.rbth.com/history/325528-white-emigration-why-thousands-of-Russians-choose-Bulgaria> (date of appeal: 30.07.2023).

6. IAEA Archives, Russia-Europe Series, d. 596, League of Nations, 17 August 1921, memorandum by the Secretary-General, p. 290 on the situation of the Russian refugees.
7. MAE, Russia-Europe series, d. 598, page 234.
8. M. Marrus, *The Excluded. European Refugees in the Twentieth Century*, Paris, Calman-Levy, 1986, pp. 115-117.

POLITICAL SCIENCES

УДК: 316.774:355. 4 5(477)

АНТИУКРАЇНСЬКА ПРОПАГАНДА: ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ ЯВИЩА

Шестаковська Тетяна Леонідівна,
доктор наук з державного управління, доцент
Богословська Альона Валеріївна,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
Міжнародний науково-технічний університет ім. академіка Юрія Бугая
м. Київ, Україна

Анотація: Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України 14 вересня 2020 року, визнає деструктивну пропаганду як серйозну загрозу для суспільства. Пропаганда, яка існує як в Україні, так і за її межами, використовує суспільні протиріччя для розпалювання ворожнечі, провокацій та розриву єдності народу. Щоб протистояти цьому явищу, необхідна цілісна інформаційна політика та ефективна система стратегічних комунікацій. Окрім того, Стратегія акцентує увагу на захисті суверенітету, територіальної цілісності та інших національних інтересів України від невоєнних загроз, зокрема від Російської Федерації. Тим не менше, відсутність чіткого визначення поняття "пропаганда" у законодавчих актах створює труднощі для втілення Стратегії в життя.

Ключові слова: Стратегія національної безпеки України, стратегічні комунікації, антиукраїнська пропаганда, інформаційна політика, деструктивна пропаганда.

Згідно Стратегії національної безпеки України, яка була затверджена Указом Президента України 14 вересня 2020 року під номером 392/2020,

деструктивна пропаганда, існуючи як в середині країни, так и за її межами, є явищем, яке використовує суспільні протиріччя за для: розпалювання ворожнечу серед різних верств населення; провокації конфліктів; розриву єдності суспільства.

Всі ці чинники підтверджують деструктивність такого явища, як антиукраїнська пропаганда, а сам факт підписання нормативно-правового акту фактично визнає її існування в сучасному українському суспільстві. Нейтралізувати вплив антиукраїнської пропаганди можливо завдяки наявності в державі цілісної інформаційної політики, але остання на даний час розвинена досить слабо. В той самий час система стратегічних комунікацій також не має достатніх сил за для «роботи в повну силу».

Розглядаючи пункт 45 Стратегії національної безпеки України (далі - Стратегія), варто відмітити, що суверенітет держави, територіальна цілісність країн, наявний в ній демократичний конституційний лад, а також інші інтереси України, що є життєво важливим за для національних інтересів, потребують захисту від невоєнних загроз з боку східного сусіда – Російської Федерації. А отже, пріоритетними завданнями різних державних органів, як то: правоохоронні, розвідувальні, спеціальні та інші, є “активна та ефективна протидія розвідувально-підривній діяльності, спеціальним інформаційним операціям та кібератакам, російській та іншій підривній пропаганді” [1]. Та наведені норми не вміщують визначення самого поняття пропаганди, а це створює найбільшу проблему при втіленні самої Стратегії у життя.

Розглядаючи Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», можна знайти тлумачення терміну «пропаганда» в контексті пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів [2]. Але воно має дуже мало спільних рис з сучасною антиукраїнською пропагандою, тому не може бути взято за «ідеальний» зразок явища, присутнього в українському суспільстві в останні роки. Нажаль, в інших законодавчих актах, тлумачення

явища «пропаганди» взагалі відсутні.

При зверненні до лексикографічних джерел, можна знайти тлумачення пропаганди, визначене ще академіком І. Білодідом за радянських часів. Це визначення викладене в Словнику української мови, звучить, як “поширення і постійне, глибоке та детальне роз’яснення яких-небудь ідей, поглядів, знань; ідейний вплив на широкі маси або певні групи людей, що носить політичний або релігійний характер; система засобів масового поширення ідей, поглядів і т. ін.; складова частина назви певних відділів державних і громадських установ” [3]. При більш детальному вивченні процедурних етапів цього терміну та його характерних рис, стає зрозуміло, що воно має дуже мало спільного з сучасною антиукраїнською пропагандою. Воно не може бути використано як повноцінний термін цього явища, бо в повній мірі не розкриває основні ролі пропаганди, її місце в суспільстві, методи впливу та різновиди. З цього випливає ще одна проблема – відсутність лексикографічного терміну пропаганди.

Поняття «пропаганди» в загальному розумінні присутнє в роботах В. Петрика, А. Кузьменко, В. Остроухова, О. Штоквиша, В. Полевого, М. Дзюби, М. Галамби, І. Слюсарчука. Всі вони сходяться на думці, що пропаганда – це “поширення різних політичних, філософських, наукових, художніх, інших мистецьких ідей з метою їх упровадження у громадську думку та активізацію, тим самим використання цих ідей у масовій практичній діяльності населення” [4]. Але всі вони визначають лише процедурні особливості явища, характерні для нього в цілому, притаманні його загальній меті. В усіх їхніх тлумаченнях відсутній прикладний аспект, пов’язаність із сучасними реаліями нашої держави.

Розглядаючи роботи цих авторів, слід приділити більше уваги тлумаченню В. Остроухова. Саме він розглядає явище пропаганди в одній площині з: методами спеціальних інформаційних операцій; актами зовнішньої інформаційної агресії; дезінформуванням; зміною громадської думки; психологічним тиском; поширенням чуток та фейків.

Саме таке локалізоване тлумачення визначає видову належність пропаганди. Крім того, цей вчений розподіляє спеціальні інформаційні операції на декілька видів. Вони спрямовані; проти суб'єктів, ухвалюючих рішення; на завдання шкоди опонентам; на дестабілізацію політичної та/або економічної та/або релігійної політики.

В. Остроухов надає пропаганді конкретної мети і робить наголос на її маніпулятивному характері. Адже саме завдяки пропаганді відбувається широкий вплив на громадську думку, відбувається провокування запрограмованих емоцій, змінюється ставлення до конкретної ситуації. При цьому подібні зміни можуть відбуватися як з якоюсь конкретною людиною, так і з групами людей, і відбуваються вони в напрямку, безпосередньо чи опосередковано вигідному організатору.

Якщо прийняти цей контекст за істину, і, більш того, розглянути події, що відбуваються в Україні впродовж останнього десятиліття, стає зрозуміло, що існує велика загроза національній безпеці України саме в інформаційній сфері. Бо саме на неї завдає величезний вплив пропаганда, що поширюється іноземними державами серед українців. Окрім інформаційної, впливу ворожої пропаганди зазнають політика, релігія, економіка.

Такий широкий вплив розширює і визначенні самих спеціальних інформаційних операцій. Це “проведення спецслужбами іноземних держав таємних операцій та акцій негативного чи навіть деструктивного ідеологічного, ідейно-політичного та соціального впливу на особу, групу осіб або суспільство в цілому з метою їх переорієнтації на інші цінності та ідеали, підштовхування до вчинення протиправних дій підризу й послаблення державного та суспільно-політичного устрою” [4, с. 17]. Такий вплив стає можливим завдяки поширенню фейкової інформації різноманітними шляхами, найчастіше – із допомогою комунікативних технологій, що здатні впливати на масову свідомість. Отже, реалізація пропаганди та спеціальних інформаційних операцій проводиться однаково – із використанням інструментарію соціальних комунікацій.

Згідно думки кандидата філологічних наук Гребенюка А.В., “до актуальних проблем визначення поняття антиукраїнської пропаганди належить його законодавча, лексикографічна й наукова нерозробленість” [5, с. 24-26]. Він вважає, що термін «пропаганда» має набути сучасних реалій, які будуть враховувати риси, характерні для сьогодення:

- невід’ємність від спеціальних інформаційних операцій та актів зовнішньої агресії проти держави;

- належність до основних методів інформаційних операцій, актів зовнішньої агресії, дезінформування, змінення думки громадськості, психологічного тиску, поширенню чуток;

- спроможність втілитися у життя завдяки соціальним комунікаціям;

- наявність маніпулятивного характеру;

- спрямованість на дестабілізацію усіх основних сфер життя: політики, економіки, релігії, соціальної та інформаційної сфери.

Існує потреба і в розробці дієвого механізму, що зможе ефективно нейтралізувати пропаганду західних держав. А це можливо лише при появі Україні цілісної інформаційної політики та системи стратегічних комунікацій.

Враховуючи вищесказане, я вважаю, що Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України № 392/2020 14 вересня 2020 року, не зможе бути в повній мірі реалізовано до того часу, поки один з його основних термінів – пропаганда, не отримає сучасного і повного тлумачення. Тільки після врахування в понятті всіх рис, характерних для реалій сьогодення, можна буде розробити ефективні методи боротьби з пропагандою та зміцнення українського суспільства. Зважаючи на події 2022 року, це питання повинно увійти в перелік «невідкладних» та бути розглянуте у найближчі місяці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України № 392/2020 14 вересня 2020 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

2. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.

3. Пропаганда. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 7. С. 246.

4. Петрик В.М., Кузьменко А.М., Остроухов В.В. та ін. Соціально-правові основи інформаційної безпеки: навч. посіб./За ред. В.В. Остроухова. К.: Росава, 2007. 496 с.

5. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: Збірник тез наукових доповідей: наукове видання. Авторська редакція. Київ, 2021. URL: https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_53218641.pdf

УДК: 341.234:342.724.037(477)

**ПРАВА ТА ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН:
ІНФОРМАЦІЙНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ ТА ОСВІТНІЙ АСПЕКТ**

Шестаковська Тетяна Леонідівна,
доктор наук з державного управління, доцент
Станкова Марина Володимирівна,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
Міжнародний науково-технічний університет ім. академіка Юрія Бугая
м. Київ, Україна

Анотація: стаття розглядає питання захисту прав національних меншин в Україні на законодавчому рівні. Акцентується увага на тому, що Україна, як держава, гарантує рівні права всім своїм громадянам незалежно від національної приналежності. Зокрема, згадується Закон "Про національні меншини в Україні", прийнятий у 1992 році. Стаття також акцентує увагу на важливості толерантності та міжкультурного діалогу в сучасному українському суспільстві. Зокрема, розглядаються різноманітні культурно-мистецькі заходи, які проводяться в Україні з метою зміцнення дружби та єдності між народами. Закінчується стаття розглядом новітніх законодавчих ініціатив у сфері захисту прав національних меншин.

Ключові слова: національні меншини, толерантність, державна політика, дискримінація, суспільство.

Україна як держава через Конституцію та закони гарантує всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права. Дискримінація за національною ознакою заборонена і карається відповідно до закону.

Україна поставши незалежною державою в 1991 році, змогла уникнути внутрішніх конфліктів на національному ґрунті. Але ж будь-яке людське суспільство має сформовані стереотипи по відношенню до інших

соціокультурних спільнот. На жаль далеко не всі з них несуть в собі позитивне забарвлення.

З метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток в 1992 році Верховною Радою України було прийнято Закон «Про національні меншини в Україні» [1]. Але ж Закон лише гарантує права та підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення.

Великим недоліком є те, що мало у яких медіа-джерелах висвітлюється проблема національних меншин, в свою чергу і національні меншини не достатньо залучені до суспільно-політичного життя. Тому питання щодо поширення толерантності та культурного діалогу й досі залишається відкритим.

У повсякденному житті толерантність – це не бездіяльність, а активна життєва позиція, суть якої полягає не стільки в тому, щоб терпіти чужий спосіб життя, поведінку, звичаї, почуття, думки, ідеї або вірування, але охоче визнавати та приймати поведінку, переконання і погляди інших людей, які відрізняються від своїх власних.

В Україні зареєстровано приблизно 800 громадських об'єднань національних меншин. Держава організаційно й фінансово сприяє відзначенню днів культури національних меншин, пам'ятних дат, релігійних та обрядових свят.

З метою демонстрації єдності та проукраїнської позиції громадськими організаціями нацменшин, на прикладі Донецької області, було вживано низку заходів із залучення відповідних інститутів громадянського суспільства до обласних заходів з нагоди відзначення державних свят і пам'ятних дат.

Одним з масштабних заходів із залученням представників етнонаціональних спільнот Донецької області було відзначення Дня Європи, яке на надало можливість продемонструвати власну самобутню культуру, пісні і танці своїх народів.

Найрізноманітніші заходи: Всеукраїнські фестивалі грецької культури «Мега Йорти», Міжнародні фестивалі народної творчості «Жар-Птиця Приазов'я», I та II відкритий фестиваль національних меншин «Перехрестя

культур», XV Міжнародний фестиваль народної творчості «Зимові візерунки», фестиваль ретро-культури «Ретро хіт-парад» тощо, які було проведено за ініціативи громадських організацій, завжди спрямовані на зміцнення дружби та єдності між народами, відродження та популяризації духовної спадщини етнонаціональних спільнот Донецького краю, збереження традицій та пропаганді ідей толерантності всередині громадянського суспільства області.

Це лише приклад однієї області. Щороку у нашій державі проводиться багато культурно-мистецькі акцій. Адже це один з найважливіших елементів об'єднання та розвитку всіх національних мов та культур.

Відомо, що одним із елементів російської гібридної агресії є інформаційна війна, а головною нашою зброєю у ній – правда. Саме тому вкрай важливо надавати широким верствам громадськості правдиву інформацію про сучасні події та не допускати перекручування фактів нашої спільної історії, адже історія України, це не лише історія українського народу, а національна пам'ять всіх народів що населяли цю землю протягом багатьох століть.

Після закінчення Першої світової війни перед західною цивілізацією гостро постало питання захисту національних меншин. На початку 90-х це «болісне» питання суттєво актуалізувалось на європейському рівні, що посприяло прийняттю низки документів. Опираючись на приклади Європи, в Україні продовжують сприяти покращенню роботи у даному напрямку.

Так у грудні 2022 року було ухвалено Верховною радою України Законопроект про національні меншини (спільноти), що також є однією з вимог Європейської комісії для підтвердження руху України до Європейського Союзу [2].

Така державна політика у сфері національних меншин успішно сприяє міжетнічній взаємодії та консолідації українського суспільства, ще більше забезпечує рівність їх прав і свобод, можливість вільного користування своїми національними надбаннями в усіх галузях суспільних відносин. Спільно з українцями національні меншини будують незалежну та демократичну державу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про національні меншини України. [Електронний ресурс] : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12/print1395352190906458#Text>

2. Проект Закону про національні меншини (спільноти) України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40892>

PHILOLOGICAL SCIENCES

UDK 378.147.227

NEW TRENDS IN FOREIGN LINGUISTIC COMPETENCE IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Sazanova Larysa Serhiivna,

senior lecturer of the department of
foreign languages of faculty No.4

Lisovol Volodymyr Stanislavovych,

a second- year cadet of faculty No.4

Kharkiv National University of Internal Affairs

Kharkiv, Ukraine

Abstract: The article is devoted to the growing role of teaching foreign languages in institutions of higher education. An important task is training competitive professionals and competent specialists who know one or several foreign languages. The concepts ‘linguistic competence’ and ‘linguistic performance’ that should ensure the mastery of the system of information about the language, its levels, knowledge of the basic concepts of linguistics are considered. Close connection and interaction of linguistic and intercultural competences has been revealed. It is emphasized that the student’s ability and willingness to communicate in a foreign language is linguistic competence which is based on a complex of foreign language-specific grammatical, lexical, orthographic, and speaking knowledge, abilities and skills of mastering language means of communicative interaction.

Key words: linguistics, linguistic competence, linguist performance, communicative competence, competence approach, native language, second language

The main goal of the Ukrainian education system in the 21st century is to create conditions for a person’s development and self-realization, to ensure

high-quality education for graduates of higher educational establishments. Training specialists in any field should be carried out on a new conceptual basis within the framework of the competence approach. “The aims of the of the language teaching courses are very often defined with reference to the four language skills: understanding, speech, speaking, reading, and writing” [1, p. 1].

Linguistics is a scientific study of language and its structure, the study of grammar, syntax, and phonetics. Specific branches of linguistics include sociolinguistics, dialectology, psycholinguistics, computational linguistics, comparative linguistics, and structural linguistics.

An American Professor of Linguistics at Massachusetts Institute of Technology Noam Chomsky first introduced the concept ‘linguist competence’ and ‘linguist performance’ as part of the foundations for his Generative grammar. Chomsky defines ‘competence’ as the “ability of the idealised speaker-hearer to associate sounds and meanings strictly following the rules of his language” [2, p. 103].

The term ‘competence’ has been interpreted by linguists differently. Chomsky’s original term of the concept has been changed by various researchers creating a deeper state of confusion.

The concept ‘communicative competence’ is commonly recognized as the foundation for assessing both oral and written communication proficiency [3, p. 13].

According to Chomsky the term ‘competence’ is person’s knowledge of his language, the set of grammatical rules that are internalized and a language user has mastered the system rules. Competence is the ideal language system that enables speakers to produce and understand an infinite number of sentences in their language, and to distinguish grammatical sentences from ungrammatical sentences. This is unaffected by ‘grammatically irrelevant conditions’ such as speech errors.

Linguistic competence means student’s ability and readiness to communicate in a foreign language. It is based on foreign language knowledge of grammar, vocabulary, writing skills, speaking abilities, and mastering language means of communicative interaction. Linguistic competence is the system of unconscious knowledge that a person knows a language.

The term 'performance' is used in the linguistic theory of transformational generative grammar. It is the production of utterances. "The speaker's utterances are small, finite and fortuitous from the linguistic point of view and therefore a theory of the corpus would be arbitrarily related to a theory of the language" [4, p. 1].

Linguistic performance includes the factors that allow a person to use his/her language in practice. "In normal circumstances, linguistic performance involves the simultaneous manifestation of the language system as usage and its realisation as use" [3, p. 4].

Competence and performance are usually studied independently. It is not used in other approaches including functional linguistics and cognitive linguistics, and it has been criticized in particular for turning performance into a wastebasket for hard-to-handle phenomena. 'Competence' is an idealized capacity while 'performance' is actual utterance. "Communicative competence implies an underlying knowledge and a potential to communicate well, its definition is usually associated with actual performance in a social situation" [4, p. 4].

Communicative competence is the ability to communicate truly to the people in a society. "The idea 'communicative competence' suggests that people not only need linguistic repertoires, but also specific cultural knowledge to communicate effectively" [5, p. 14].

How do we know that students have learned a language? We can assess students using formative and summative assessments but how do we know that students will be able to use their language in real-life, authentic situations?

How do we know that the students are competent in the target language? One way to judge this competence is through students' performance but how do we know that this performance is an accurate measure of what students know?

What is the difference between competence and performance? Chomsky separates competence and performance. He describes 'competence' as an idealized capacity that is located as a psychological or mental property or function and 'performance' as the production of actual utterances. Competence involves 'knowing' the language and performance involves 'doing' something with the language. It is

very difficult to assess competence without assessing performance.

Why is it important to make a distinction between competence and performance?

To note the distinction between competence and performance is useful because it allows those who study a language to differentiate between a speech error and not to know something about the language. If a native speaker of English says: “We swam in the ocean this weekend”, is it an error due to competence or performance? It is most likely that as a native speaker is aware how to conjugate irregular verbs in the past, but his performance has let him down this time.

Linguists use the distinction between competence and performance to illustrate the intuitive difference between accidentally saying ‘swam’ and the fact that a child or non-proficient speaker of English may not know that the past tense of ‘swim’ is ‘swam’ and say ‘swam’ consistently.

Competence and performance involve ‘knowing’ and ‘doing’. In the recent past, many language instruction programs have focused more on ‘knowing’ (‘competence’) as part of learning a language where words and sentences are presented and practiced in a way to best help learners internalize the forms.

How do competence and performance apply to the language classroom? The assumption here is that once the learners have learned the information, they will be able to use it through reading, writing, listening, and speaking. The disadvantage of this approach is that the learners are unable to use the language in a natural way.

Having been trained to learn the language through ‘knowing’, learners have difficulty reversing this training and ‘doing’ something with the language. It is difficult to assess whether the learners’ insufficient proficiency is due to limitations of competency or a lack of performance.

To focus learners more on the ‘doing’ part of learning, which allows a more accurate measure of learners’ language proficiency, a more communicative approach to teaching can be used. This type of approach concentrates on getting learners to do things with the language.

Some teachers might understand the nature of some mistakes in terms of

interference from the native language (L1). Others might interpret mistakes as the lack of cultural and social knowledge of the target language. The important point is that teachers might be able to understand better the nature of the learning process and apply certain orientations towards the syllabus design which is concerned with the selection and grading of content, and classroom activities.

REFERENCES

1. H.G. Widdowson Teaching language as communication Oxford University Press, 1978 <https://books.google.com.ua/books?id=QZCw9lhPQUMC@printsec=frontcover>
2. Noam Chomsky Language and Mind. Third Edition Massachusetts Institute of Technology, Cambridge University Press, New York, 2006
3. Daniela Popovici The pragmatic competence in the process of learning English as a foreign language URL: https://www.academia.edu/43057820/The_pragmatic_competence__the_process_of_learning_English_as_a_foreign_language
4. Yasmina NOUAR Linguistic competence, communicative competence, pragmatic competence and their implications for foreign language teaching and testing URL: https://www.academia.edu/39395448/Linguistic_competence_communicative_competence_pragmatic_competence_and_their_implications_for_foreign_language_teaching_and_testing_Yasmina_NOUAR
5. Samuel Nfor Improving Communicative Competence through Mime: Bringing Students' 'Out-of-School' Literacy Practices into Japanese University EFL Oral Communication Classes. Scenario A journal for performative teaching learning research Volume XII, Issue 2 (2018)

THE ROLE OF GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION OF MEDICAL TEXTS

Shevchenko Olena,

Candidate of pedagogical sciences

Associated professor

Donetsk national medical university

Khomchenko Mychailo,

Student, medical department

Donetsk national medical university

Kropyvnytskyi, Ukraine

Abstract. Translation of medical texts is considered to be one of the most difficult types of translation. Its structure contains various grammatical, lexical, stylistic and syntactic features. The present article studies the peculiarities of the translation of medical texts from the point of view of grammar. Peculiarities of different grammatical structures of English language are highlighted. The term “grammatical transformation” has been characterized. Types of grammatical transformations and techniques used in translation are described.

Keywords. Grammatical transformations, medical terminology, medical text, transformational approach, transformation techniques, original/translation language.

In the modern world, medicine is a very important field of science that provides treatment of diseases and maintenance of people's health. Medicine is in close interaction with other fields of scientific activity and therefore it is increasingly developing and improving. Due to such a rapid development of the medical field, there is a need for a more detailed and in-depth study of the linguistic aspects of different languages in order to ensure the appropriate translation of texts, containing special medical terminology. Medical terminology is a system of concepts, denoting states and processes that take place in the human body; diseases and their manifestations, methods of diagnosis, prevention and treatment of diseases. It has its own specific properties, which consist in the complete absence of stylization and any

emotional coloring.

The aim of the present article is to study grammatical transformations, which can be found in original English medical texts, as well as to clarify their role in the translation.

Medical texts play a significant role in the field of medicine. First of all, they help doctors all over the world to interact with each other. But insufficient knowledge of different languages becomes an obstacle for this interaction. Thanks to the translation of texts, the exchange of experience between specialists from different parts of the world became possible. Obligatory tasks, which are the basis of high-quality translation of medical texts, include a detailed analysis of the grammatical structure of sentences and the ability to construct sentences as it is required according to the norms of the language to be translated. When translating medical terms, it is necessary to take into account the existing difficulties caused by the difference in the grammatical structure of sentences of different languages, the developed system of abbreviations and the tendency to shorten terms. Along with the standard abbreviations in medical texts, there are abbreviations that are not widely used and arise for the purpose of shortening long names. The very fact that these abbreviations are not used often causes the greatest difficulty in translation. Moreover, every year the medical vocabulary is replenished with many new names, words and expressions that were used earlier, and which can acquire a new meaning nowadays. A particularly large number of names appear to designate new methods of diagnosis and treatment of patients. Understanding English text is directly related to the knowledge of the peculiarities of the grammatical structure of the English language and it should be compared with the language into which the translation is carried out. Such features are the following:

- the analytical character of the English language, due to the absence of case endings for adjectives, numerals and verbs;
- the presence of only three synthetic forms of the verb and the formation of other forms with auxiliary verbs;
- extensive use of official words;

- stable word order;
- frequent use of inflections with impersonal forms of verbs.

All features of the grammatical structure of the English language determine the techniques used when translating texts, including medical ones. When comparing the English and Ukrainian languages, the following phenomena are most often encountered: the absence of any category in the original language or the language of translation; partial match; complete match. Transformations, which can be used to make a transition from language units of the original to translation units, are called translation transformations. When translating, they are considered as translation methods that can be used to translate various texts when the dictionary relation is absent or cannot be used in the given context.

The transformational approach defines translation as the transformation of objects and structures of one language into objects and structures of another according to certain rules. This means that words and phrases of the source language are replaced by similar ones from the translation language according to certain rules and lists of correspondences recorded in dictionaries and grammar. Translational transformations, in turn, are divided into the following types: lexical, grammatical and complex lexical-grammatical. Lexical transformations, which are most often used in the translation of medical texts, include tracing and lexical-semantic substitutions (concretization, generalization, modulation); translation transcription and transliteration.

Grammatical transformations are those ones, which structure of the utterance in accordance with the norms of the target language with an unchanged set of sems that make up its composition. Grammatical transformations consist of syntactic similes, clauses, sentence combinations, grammatical substitutions (parts of speech, clauses, word forms). The main types of lexical-grammatical transformations include antonymic translation, compensation, and explication (descriptive translation). For the most part, different types of transformations are used simultaneously - grammatical transformation is accompanied by lexical transformation, permutation alternates with replacement. It is this complex nature of

translation transformations that makes translation to be a difficult task. Grammatical transformations are determined by the contextual environment, lexical content, content structure of the sentence, syntactic function of the sentence, expressive function of the sentence. The contextual environment affects the transformation because different stylistic norms exist in different languages. In addition, verb prefixes have a wide range of meanings in English. Among the methods of grammatical transformations, it is advisable to single out zero translation, partial translation, full translation, functional replacement (if the functions of the original grammatical forms do not match), assimilation, conversion, antonymic translation, expansion and splitting, descriptive translation or commentary. Other common techniques are rearranging parts of a sentence, adding or omitting information. The translation of medical texts by means of grammatical transformations is based on the transformation of the sentence structure in accordance with the norms of the translation language. Depending on the changes of the sentence structure during the translation, a full or partial grammatical transformation is distinguished. Complete transformation takes place when the main members of the sentence are replaced. When secondary members are subject to replacement, then such a transformation is called partial.

As it has already been mentioned above, grammatical transformations are divided into different types, so we will consider those that are most often used in medical texts. Syntactic assimilation or literal translation is a type of grammatical transformation, which consists in transforming the syntactic structure of the original into a similar structure of the translated language. This type of transformation is applied when the same syntactic structures exist in the source language and the translation language. For example: acute myocardial infarction. It is also necessary to take into account that syntactic assimilation can lead to complete consistency between the number of language units and the order of their location in the original text and the translation. Grammatical substitution is a type of transformation, in which the original grammatical unit is transformed into a unit of the target language, which has a completely different grammatical meaning. Moreover, the grammatical

unit of the original can simultaneously be a word, a part of speech, and a member of a sentence. Grammatical substitution offers not just the application in translation of the forms of the target language, but their replacement with distinctive forms that differ in terms of content or grammatical meaning. Very common is the replacement of parts of speech, in which a noun is changed to a verb, and an adjective to a noun. Example: *to supervise* - *under supervision*; *reduction* - *to reduce*. It is typical to replace a noun with a verb in translation under the following conditions:

- when there is no direct analogue for the noun;
- in the Ukrainian language, prefixed verbs are widespread, which convey shades of the meaning of the word in the English language.

When grammatical parts of speech are replaced, the syntactic structure of the sentence is rearranged. For example, when replacing a noun with a verb, the adjective is replaced with a circumstance.

The use of such substitutions in the English-Ukrainian translation confirms the fact that the subject performs other functions besides the function of indicating the subject of the action in the English language. The translation of syntactic constructions requires special attention. For example, gerundial inversion - the agreement of the gerund with the possessive pronoun is translated by the subordinate clause according to the syntactic role of the gerund in the sentence. Infinitive constructions also have no analogues in the Ukrainian language. In origin and use, the infinitive is close to the gerund. The simple form of the infinitive does not cause difficulties. But the turn nominative + infinitive is widespread in the English language and is difficult to translate, because there is no such thing in the Ukrainian language. In English, sentences with such turns are simple, and they are translated into Ukrainian as complex-subordinate sentences. Grammatical transformations are often necessary due to differences in meaning and usage. For example, in the number category. This applies to both countable and uncountable nouns. Uncountable nouns, especially those denoting abstract concepts, exist in large numbers. The number of disagreements is large, many of them are paradigmatic.

Differences in linguistic aspects of different countries are reflected in the

description of specific situations. A situation that in one language is described with the help of one feature, in another language needs several characteristics for its description. To solve this problem, there is a transformation of sentence structure. Sentence structure is a grammatical transformation in which the syntactic structure of a sentence in the original is transformed into two or more grammatical structures of the target language. This leads to the emergence of a complex sentence in the translated language, in which complex syntactic constructions are replaced by the simple ones. At the same time, it is formed from a simple sentence of the original language.

Combination of sentences is a transformation, which, unlike division, consists in replacing a complex sentence of the original language with a simple sentence of the target language or changing the syntactic structure in the original by joining two or more simple sentences. Thus, in the process of translation, it is necessary to apply various transformations that will help make the translation of the medical text more accurate and adequate. But for the effective application of grammatical transformations, the translator's ability to work with medical terminology, both in the original language and in the translation language, is quite important.

**РОЗВИТОК ЛАТЕРАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ
ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

Зайцева Олександра Станіславівна,
асистент кафедри іноземної філології та перекладу
Національний транспортний університет
м. Київ, Україна

Анотація: Здійснено теоретичний аналіз науково-методичної літератури з питань розвитку творчих здібностей здобувачів освіти. Проаналізовано сутність поняття «латеральне мислення» та акцентовано увагу на необхідності його розвитку в студентів-філологів. Подано прийоми латерального мислення, обґрунтовано принципи, етапи та умови розвитку латерального мислення у студентів-філологів з метою підвищення якості навчання іноземних мов.

Ключові слова: творчість, креативність, прийоми, методи, тактики, латеральне мислення.

Аналіз наукової літератури з питання креативності особистості показує, що наразі не сформульовано чіткої позиції стосовно проблеми розуміння сутності творчості, її особливостей прояву, взаємозв'язку інтелекту і творчих здібностей. Деякі психологи прирівнюють поняття «творчі здібності» та «креативність», стверджуючи про самостійність існування креативності не залежно від інтелекту (Дж. Гілфорд [1], [2], Т. Грубер [3], Е.Торренс [4]). Інші ж дослідники вважають, що інтелект та творчі здібності є взаємопов'язаними (Г. Айзенк [5], Л. Термен [6], П. Саловей [7], Р. Стенберг [8], [9]). Існують і думки стосовно відсутності творчих здібностей як таких, підкреслюючи важливість мотивації особистості, її цінностей (А. Танненбаум [10], А. Маслоу [11] та інші).

Латеральне мислення є особливим процесом опрацювання інформації, що дозволяє знайти альтернативні варіанти вирішення проблеми, спонукає мозок

створювати нові ідеї в результаті непослідовного процесу мислення, розгляду ситуації під іншим кутом [12]. Термін було введено в науковий обіг у 1973 році. Ідеї навчатися за допомогою прийомів латерального мислення поширилися в освітньому середовищі після публікацій книг британського психолога, лікаря і письменника Едварда де Боно «Використання латерального мислення» (1967) [12], «Механізм розуму» (1969) [13], «Латеральне мислення: творчість крок за кроком» (1970) [14].

У праці «Використання латерального мислення» Е. де Боно [12] пропонує визначення терміна «латеральне мислення», під яким розуміє навичку, яку кожна людина може розвивати в собі так само, як, наприклад, вміння їздити верхи. При цьому, нестандартне мислення не є певною магічною формулою, яку, завчивши одного разу, можна з успіхом застосовувати надалі; воно є лише звичкою, складовою розуму. Основними цілями нестандартного (нешаблонного) мислення є простота ідеї та її ефективність (практична значущість, цінність). Навіть у побудові своєї книги «Використання латерального мислення» автор керувався використанням нешаблонного методу, адже замість поступового аналізу, заснованого на логіці, Е. де Боно застосував метод поступової зміни образів та підходів до розуміння проблеми.

Після перших публікацій Едварда де Боно сутність поняття «латеральне мислення» стала предметом аналізу багатьох науковців. Зокрема, Дж. Гілфорд [1], [2], Е. Торренс [4] розглянули проблему діагностики творчих можливостей, а також виділили категорії дивергентного та конвергентного мислення; П. Слоун [15] дослідив латеральне мислення та методи його розвитку для досягнення успіху в бізнесі і кар'єрному зростанні; Ф. Котлер [16], Ф. Тріас де Бес [16] засвідчили доцільність використання латерального мислення в сучасному маркетингу.

Едвард де Боно [12] вважає, що більшість людей мислять неефективно через відсутність умінь і навичок упорядкування власних думок, непристосованість мозку сприймати нові незвичні ідеї. Тому варто зауважити, що у сучасному інформаційному суспільстві, частиною якого є заклади вищої

освіти, не завжди будуть доцільними стандартні думки і способи розв'язання проблем. Отже, здатність студентів мислити латерально, тобто застосовувати широке коло знань і вмінь, міждисциплінарних зв'язків для продукування думки в освітньому процесі стає метою інновацій та перегляду усталених моделей освіти.

Предметом латерального мислення повинна бути певна проблема. Людина потрапляє в ситуацію, як зазначає Е. де Боно, в якій їй потрібно здійснити якийсь пошук, поміркувати. Автор зазначає, що іноді будь-яка ситуація може вважатися проблемою лише тому, що на неї люди дивляться з різних кутів зору. Якщо ж змінити цей кут, то розв'язання проблеми може бути настільки очевидним, що проблемність ситуації взагалі може втратити будь-який сенс. Не випадково гаслом латерального мислення є фраза: «Будь-який погляд – лише один із можливих» [14].

До принципів латерального мислення науковець відніс: усвідомлення стереотипних ідей; пошук нових підходів до проблеми; звільнення від жорсткого слідування принципам логічного мислення та використання випадку; усвідомлення наявності багатьох точок зору на одну проблему; оцінку, судження та генерування нових підходів [12], [13], [14].

Досліджуючи маркетингові механізми в межах сучасної ринкової системи, Ф. Котлер та Ф. Тріас де Без виокремили у процесі розвитку латерального мислення кілька етапів [16]. Зокрема, початковий етап стосується фокусування, концентрації на певному об'єкті, його аналізу та виокремлення основних складових. Після відбувається вибір напряму мислення та генерування латерального розриву, що полягає у відході від існуючих усталених способів вирішення проблеми або погляді на об'єкт під іншим кутом зору. Результатом є видозмінене судження. Останній етап передбачає об'єднання розриву шляхом встановлення логічних зв'язків, створення нових ідей та концепцій.

В галузі навчання англійської мови сьогодні частіше, ніж в українській лінгводидактиці, застосовують поняття «латеральні тактики» [17]. Цим

тактикам послідовно присвячують увагу О.В. Любашенко, зокрема, в кейсі дослідження ефективності використання технік латерального мислення в процесі формування прагматичної компетентності в навчанні англійської мови [18], І. А. Морозова, зокрема, у викладанні англійської мови в українському контексті [19]. В усіх цих працях латеральні інструменти називають **тактиками стратегій** (О.В. Любашенко) [20] за стратегічно-діяльнісним підходом лінгводидактики, **методом** (О.В. Пивоварова) [21] **чи прийомом** за компетентнісним підходом до навчання.

Е. де Боно переконаний, що нові ідеї в більшості випадків здатні продукувати люди, які можуть звільнитися від «жорсткості слів» та усталених класифікацій. Тому, для розвитку латерального мислення людини він пропонує такі прийоми (тактики):

- альтернативний фокус;
- встановлення аналогій;
- неочікуваний вибір;
- провокативне запитання;
- маніпулятивна інформація;
- штучний конфлікт суджень;
- гіперболізація;
- вербалізація гіпотетичної моделі;
- ситуація припущення;
- ситуація конфлікту;
- ситуація несподіванки;
- ситуація спростування;
- зняття штучних обмежень;
- незвичайна метафора;
- випадкова стимуляція;
- розвиток асоціацій;
- візуалізація та узагальнення;
- перебудова й реконструкція [12], [13], [14].

Перелічені прийоми, на нашу думку, кидають виклик звичній роботі самоорганізації мозку студентів та дають їм змогу уникати стереотипів освітньої діяльності.

Можемо виокремити такі необхідні умови розвитку латерального мислення студентів-філологів:

1) розуміння викладачем індивідуальності кожного студента, проєктування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів освіти [22]; сприйняття педагогом нових нестандартних ідей, пропозицій та рішень; підтримка активності студентів і віра в них.

2) здатність здобувачів освіти бути відкритими перед викладачем,

довіряти йому; усвідомлювати цінність власних нестандартних ідей та рішень; поважати думки своїх одногрупників; бути активними учасниками освітнього процесу.

З огляду на специфіку дисципліни «Практичний курс основної іноземної мови», де навчання має практичний характер та комунікативну спрямованість, на заняттях необхідно створити умови для розширення та закріплення запасу розмовних формул та мовленнєвих зразків з урахуванням конкретної мовленнєвої ситуації; розвитку навичок поглибленого читання з метою розкриття авторського задуму та аналізу художніх особливостей тексту; збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних фактів; критичного реферування і анотування іноземною мовою текстів різних стилів. Таким чином, перед викладачем постає завдання створити сприятливі умови для самореалізації кожного студента у процесі мовленнєвої діяльності. Зважаючи на це, доцільно буде застосовувати прийоми латерального мислення, адже майбутні філологи мають мислити різносторонньо, творчо та критично. Наприклад, тактику перекладацьких інваріантів, що виконуватиме роль текстотвірного стимула в англійському мовленні. У процесі розвитку латерального мислення викладач іноземної мови може використати надбання лінгвометодики англійської мови.

Вважаємо, що застосування прийомів латерального мислення, зокрема, на заняттях з іноземної мови, дасть змогу студентам-філологам генерувати нові нестандартні ідеї, мислити різнобічно, удосконалювати мовне чуття і здатність спиратися на нього у процесі мовного аналізу, вільно реалізовувати міжмовну та міжкультурну комунікацію, розвивати вміння добору влучних слів і виразів у процесі послідовного та синхронного перекладів, критично осмислювати тексти різних стилів, вдосконалювати культуру мови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Guilford J. P. Creativity. *American Psychologist*. 1950. Vol. 5, no. 9. P. 444-454.

2. Guilford J. P. The structure of intellect. *Psychological Bulletin*. 1956. Vol. 53, no. 4. P. 267–293.
3. Gruber T. R. Automated knowledge acquisition for strategic knowledge. *Machine Learning*. 1989. Vol. 4, no. 3-4. P. 293-336.
4. Torrance E.P. The nature of creativity as manifest in the testing // R. Sternberg, T. Tardif (eds.). *The nature of creativity*. Cambridge: Cambr. Press. 1988.
5. Eysenck H. J. *Intelligence: the battle for the mind*. London: Macmillan, 1981. 192 p.
6. Terman L. M. Intelligence and its measurement: A symposium-II. *Journal of Educational Psychology*. 1921. Vol. 12, no. 3. P. 127-133.
7. Mayer J. D., Caruso D. R., Salovey P. Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*. 1999. Vol. 27, no. 4. P. 267-298.
8. Sternberg R. J. *The triarchic mind: A new theory of human intelligence*. New York: Penguin Books, 1989. 354 p.
9. Sternberg R. J., Wagner R. K., Okagaki L. *Practical Intelligence: The Nature and Role of Tacit Knowledge in Work and at School. Mechanisms of Everyday Cognition*. 2018. P. 205–227.
10. Tannenbaum A. J. *Gifted children: Psychological and educational perspectives*. New York: Macmillan, 1983. 527 p.
11. Maslow A. H. *Motivation and personality*. 2nd ed. New York: Harper & Row, 1970. 369 p.
12. Bono E. D. *The Use of Lateral Thinking*. London: Cape, 1967.
13. Bono E. D. *Mechanism of Mind*. New York: Simon and Schuster, 1969.
14. Bono E. D. *Lateral thinking: creativity step by step*. New York : Harper & Row, 1970. 300 p.
15. Sloane P. *Leader's Guide to Lateral Thinking Skills: Powerful Problem-solving Techniques to Ignite Your Team's Potential*. London: Kogan Page Publishers, 2007.

16. Bes F. T. D., Kotler P. Lateral Marketing: New Techniques for Finding Breakthrough Ideas. Wiley & Sons, Incorporated, John, 2007. 224 p.
17. Bradford H., Wyse D., Jones R. Teaching English, Language and Literacy. Taylor & Francis Group, 2018. 314 p.
18. Любашенко О. В. Лінгводидактичні стратегії: проектування процесу навчання української мови у вищій школі: Монографія / О. В. Любашенко. Ніжин: Аспект-Поліграф. 2007. 296 с.
19. Morozova, I.A. Using lateral thinking in teaching English. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів, м. Суми, 23-24 квітня 2015 року. Суми: СумДУ, 2015. С. 117-118.
20. Любашенко О. В. Психолінгвістичні та лінгводидактичні підходи до визначення навчальної стратегії. Освіта Донбасу. 2007. Вип. 4. С.48-53.
21. Пивоварова О. В. Латеральне мислення та методи його розвитку. Філософія освіти : науковий часопис. Інститут вищої освіти АПН України; НПУ імені М. П. Драгоманова; Українська академія політичних наук. Київ: Майстер-клас, 2005-2006. № 1. С. 24-34.
22. Про освіту: Закон України: Постанова Верховної Ради України від 05.09.2017 р. №2145-VIII, Указ Президента України від 25.09. 2017 р.

**БІЛІНГВІЗМ ТА ЛІНГВІСТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ В
КАНАДІ: ЛЕКСИЧНА Й ГРАМАТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ
АНГЛІЙСЬКОЇ В МОВЛЕННІ ПРЕДСТАВНИКІВ ДІАСПОРИ**

Островська Мар'яна Володимирівна

Студенка

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

м. Київ, Україна

Анотація: У статті розглянуто особливості такого лінгвістичного явища як інтерференція англійської мови в мовленні представників української діаспори в Канаді, що проявляється насамперед на лексичному та синтаксичному рівнях як наслідок білінгвізму. Стаття аналізує вплив англійської мови на українську лінгвістичну ідентичність та зміни, що відбуваються в мовленні білінгвів.

Ключові слова: інтерференція, білінгви, англійська мова, українська мова, українська культура, діаспора.

Українська діаспора в Канаді є активною спільнотою з багатою мовною та культурною спадщиною. У зв'язку з міграцією та інтеграцією в канадське суспільство значна частина членів діаспори є білінгвами, отже володіють як українською, так і англійською мовами на високому рівні. Відповідно наслідком двомовності й цієї культурної адаптації стала поява такого лінгвістичного явища, як інтерференція - "всі зміни в структурі мови, а також у значеннях, властивостях, що виникають внаслідок взаємодії з мовою, що знаходиться з нею в контакті міжмовного зв'язку" [2, с. 61] або ж «неконтрольовані зміни, що виникають при переключенні з однієї мови на іншу» [3, с. 90]. Манакін вважає, що це «несвідоме включення елементів однієї мови у мовлення іншої... Це явище відрізняється від запозичення, що зачіпає собою лексичні системи мов.» [5, с. 38].

Інтерференція є прямим виявом наслідків білінгвізму або ж культурної адаптації мовців, адже причинами її появи є тісний міжмовний зв'язок й суттєва відмінність контактуючих мов як лінгвістичних одиниць. За лінгвістичною природою мовознавці виділяють такі різновиди цього явища, як фонетична, лексична, семантична, граматична інтерференції. Однак В. В. Алімов пропонує поділ на «звукову, орфографічну, граматичну, лексичну, семантичну, стилістичну й внутрішньомовну...» [1, с. 301]. У мовленні білінгвів, зокрема представників української діаспори в Канаді, це лінгвістичне явище найчастіше виявляється в саме на лексичному та синтаксичному рівнях.

Так, говорячи про лексичну інтерференцію, можна стверджувати, що найпоширенішими її прикладами є заміщення питомих українських лексем чужорідними й постійне введення нових одиниць з мови-донора у лексичний фонд мови-реципієнта.

Так, значну кількість прикладів цього лінгвістичного явища можна знайти у мовленні відомого блогера, представника української діаспори Канадського Марка. У своїй відео він часто вживає такі слова: «знайти ці condo», «канадський degree», «власники townhouse», «будете мати такі вже benefits», «сходити в бейсмент», "як по годиннику" - (від англ. "like clockwork"). У мовленні представників діаспори можуть проникати не лише окремі слова, а й цілі фрази, так, наприклад: "Він має високі шанси" - (від англ. "he has high chances"), "Багато людей залишаються позаду вас" - (від англ. "Many people are left behind you"), «зробити мені маленьку приємність" - (від англ. "do me a little favor"), "Створив вам додаткові проблеми" - (від англ. "caused you problems"), "Заправка коштувала мені 86 доларів" - (від англ. "it costed me..."), також мовець вжив «аби вони дали добре слово» замість типового для англомовних виразу «to give a good word/ put in a good word».

Або, наприклад, у мовленні представників білінгвів можна почути «цей будинок сидить на маркеті допоки...» - «this house sits on the market until...». В українській мові стилістично й граматично правильним є вираз "залишатися на ринку", його вживають його для того, щоб повідомити, що продукт чи

нерухомість доступні для покупки. Словосполучення "сидить на маркеті" є калькованим перекладом англійського виразу "sits on the market," і воно не є коректним та прийнятним для української граматики.

Не менш часто вживаною є і синтаксична інтерференція виявляється в структурі речень та модифікованих граматичних конструкціях. Представники української діаспори в Канаді схильні використовувати синтаксичні шаблони англійської мови в українському мовленні, що призводить до появи нетипових та некоректних для української граматики речень.

За словами В. Миськів, синтаксична інтерференція - це «явище, пов'язане з порушенням синтаксичних зв'язків між словами, неправильним використанням синтаксичних конструкцій під впливом синтаксичних зв'язків з мовою безпосереднього контакту» [6, с. 68]. Так, наприклад, при аналізі мовлення відомого блогера, представника української діаспори «Канадського Марка» були помічені такі модифікації на синтаксичному рівні: «мені це зовсім не є проблема», що є калькою з англійського «it's not a problem for me at all » замість більш природного й граматично правильного варіанту «для мене це не проблема». Українська мова має іншу структуру, де зазвичай об'єкт виражається за допомогою прийменника "для" (для мене). За словами Новікової А, цей тип інтерференції впливає насамперед на «порядок слів у реченні, оскільки в англійській мові він є чітко визначеним – підмет, присудок, додаток та обставина, а в українській – відносно вільним» [7, с. 35].

Також, наприклад, було виявлено такі приклади синтаксичної інтерференції: «нам розказали таку річ, що» - українська граMATика передбачає використання слова "сказали" для вираження того, що хтось повідомив або розповів якусь інформацію, адже «розказали» вживається без додатка. Автор несвідомо використав англійський шаблон "they told us such a thing that", що є нетиповим для української мови.

Відбулося перенесення англійських мовленнєвих конструкцій в українську й у наступних прикладах: «як я радий, що ви тут!» (від англ. "I am so happy you are here today!") й "Хтось, хто не буде підходити до мого життя" - (від

англ. "someone who will not fit into my life"), а також "Це не є правильно" - (від англ. "this is not right"). Такі регулярні прояви міжмовної інтерференції у мовленні білінгвів на синтаксичному рівні є ознакою ненормованого білінгвізму – це «користування другою мовою з порушенням її норми частково або повністю» [2, с. 275].

Такі лексичні та синтаксичні модифікації й мовленнєві нововведення, утворені під впливом мови-донора мають прямий зв'язок зі збереженням лінгвістичної ідентичності українців, які є представниками діаспори. Н.Н. Рогозіна навіть зазначає про «утворення «інтермови», нової лінгвістичної системи, що виникає внаслідок мовленнєвої діяльності білінгвів» [8, с. 4- 6]. Збереження лінгвістичної ідентичності українців в Канаді вимагає уважного балансу між адаптацією до англійського середовища та збереженням української мовної спадщини. Лексична і синтаксична інтерференція є лише однією зі складових цього процесу і важливою темою для подальших досліджень лінгвістичної діаспори в Канаді.

Отже, інтерференція – це популярне й часто фіксоване лінгвістичне явище, особливо притаманне мовленню представників української діаспори й є досить контроверсійним, адже, з одного боку, зміцнює зв'язок з англійською культурою та сприяє інтеграції в канадське суспільство, однак з іншого, є свідченням порушення граматичних норм рідної мови регулярно, а інколи може спричинити амбівалентність у ставленні до рідної мови та спадкової ідентичності. Дослідження показало, що лексична інтерференція трапляється значно частіше, ніж синтаксична. Дослідження цього феномену має важливе значення для розуміння впливу мовного середовища на формування лінгвістичних практик та ідентичності української діаспори в Канаді

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. А Алімов В.В. Інтерференція в перекладі (на матеріалі професійно орієнтованої міжкультурної комунікації та перекладу в сфері професійної комунікації): Учеб. пособие / Вячеслав Вячеславович Алімов. – М.: КомКнига, 2005. – 323 с

2. Бертагаев Т. А. Билингвизм и его разновидности в системе употребления / Т. А. Бертагаев // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 82-88
3. Дудоладова, А. В., and О. В. Дудоладова. "Прояви лексичної інтерференції у підготовці майбутніх викладачів іноземної мови (на матеріалі англійської та французької мов)." (2016).
4. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. Київ: Вид-во Київськ. ун-ту. 1966. С. 110–124
5. Манакін В. Зміст та принципи контрастивної лексикології близькоспоріднених мов [Рукопис] : автореферат дис. – К., 1994. – с. 38
6. Миськів, Валентина. "Синтаксична інтерференція як лінгвістична проблема." (2016).
7. Олександрівни, Новікової Алли, and Уляна Богданівна Добосевич. "Особливості української мови у періодиці Канади: правопис, лексика, стилістика."
8. Рогозина Н. Н. Типология лингвистической интерференции в русской речи иностранцев: на материале разноструктурных языков: дис. ... д-ра філол. наук / Н. Н. Рогозина. – 2003, 381с.

**МОТИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЛАСНИХ
НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК**

Торчинський Михайло Миколайович,
д. філол. н., професор
Торчинська Наталія Миколаївна,
к. філол. н., доцент
Андрухович Іванна Дмитрівна,
магістрант
Хмельницький національний університет
м. Хмельницький, Україна

Анотація. У статті проаналізовано мотиваційні особливості власних назв українських народних казок. Встановлено, що домінантними мотиваційними найменуваннями казок є сутнісні, зокрема власне сутнісні, сутнісно-квалітативні, сутнісно-локативні і сутнісно-символічні, та асоціативно-персонажні, такі як власне асоціативно-персонажні, квалітативно-асоціативно-персонажні, локативно-асоціативно-персонажні та символічно-асоціативно-персонажні.

Ключові слова: асоціативно-персонажна назва, бібліонім, казка, мотивація, сутнісна назва.

Серед багатьох зразків української усної народної творчості чільне місце посідає *казка* – «народно-поетичний або писемно-літературний твір про передбачувано вигадані події чи осіб, іноді за участю фантастичних сил, який має повчальну мету» [1]. Подібними є визначення казки і в словникових працях: «Розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил» [2, IV, с. 72]; «Розповідний народнопоетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю персоніфікованих чи фантастичних сил» [3, с. 284],

Звичайно, мова йде про народні, а не літературні казки, основні відмінності між якими полягають у тому, що перші побутують у народі, не мають достеменно відомого автора і переважно передаються усно. Саме тому найменування літературних казок ми не аналізуємо, оскільки це продукт індивідуальної мовотворчості, який хоч і дозволить визначити характерні ознаки певного класу пропріальних одиниць, але не на рівні етносвідомості українського народу. Лише народна казка може донести до нас із глибини віків інформацію про особливості найменувань казкових текстів, адже такі оніми стали уже узвичаєними в народному мовленні.

Зазначимо, що, незважаючи на те, що казка вважається зразком усної народної творчості, такі твори вже у ХІХ ст. почали записувати, а згодом – і видавати О. Бодянський, Л. Боровиковський, Марко Вовчок, В. Гнатюк, Є. Гребінка, Б. Грінченко, П. Гулак-Артемівський, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, М. Максимович, І. Манжура, І. Рудченко, І. Срезневський, П. Чубинський та інші збирачі фольклору. Протягом ХІХ - початку ХХІ ст. була розроблена й теорія української народної казки (О. Бріцина, В. Гнатюк, В. Давидюк, О. Дей, М. Драгоманов, Л. Дунаєвська, Б. Лановик, З. Лановик, Т. Рильський, І. Рудченко, М. Сумцов, П. Чубинський, С. Ярмоленко та ін.) [26, с. 19].

Як особливості народної казки можемо кваліфікувати, що це один з основних народнопоетичних жанрів, який має переважно чарівний, авантюрний або побутовий характер. Спочатку казки передавалися винятково усно, і лише згодом були записані та надруковані. Абсолютна більшість народних казок не має чітко визначеного автора, зазвичай існує у прозовій формі та передається від старшого покоління молодшому. Час реалізації казкових подій – переважно минулий. За обсягом казки перевершують байку і зазвичай не мають сатиричних елементів. В основі казки – захоплива розповідь про вигадані події та персонажів, а в основі сюжету – певний конфлікт, що спонукає персонажів до дії. Казкові події не можуть бути пояснені читачем або слухачем на основі їхнього життєвого досвіду, релігійних або наукових знань. Головні персонажі

казок в основному абстрактні, а герої казок мають яскраво виражені риси характеру. Народна казка має провідні мотиви та усталених персонажів, а казкові герої – виражену соціальну орієнтованість. Мова казки повсякденна, водночас можуть траплятися усталені епітети, повтори, традиційні вислови. Естетичні функції казок доповнюються і взаємопереплітаються з пізнавальними, морально-етичними, соціально-виховними, розважальними та іншими; загалом же народна казка має як розважальну, так і дидактичну функції. Казки віддалених народів світу мають подібні сюжети та персонажів, що пояснюється подібністю культурно-історичних умов їх життя, однак водночас казки відзначаються національними особливостями, відображають спосіб життя народу, його працю і побут, природні умови, а також індивідуальні риси виконавця-оповідача (казкаря), тому такі твори, як правило, побутують у багатьох варіантах.

Серед багатьох мовних атрибутів народних казок є і специфічне використання власних назв, які, проте, протягом тривалого часу не були об'єктом наукового вивчення, оскільки дослідники «не були зорієнтовані на вивчення, власне, онімів» [5, с. 24]. Фактично лише у другій половині ХХ ст. - на початку ХХІ ст. почали аналізувати власні назви в українських чарівних казках [6], зокрема особові найменування в таких творах [7].

Одним із різновидів власних назв нематеріальних об'єктів, зокрема й казок, є бібліоніми, тобто найменування художніх текстів, і такі пропріативи частіше ставали об'єктом наукових студій. Зокрема, заголовки поетичних творів Є. Маланюка, В. Стуса, О. Теліги, П. Тичини характеризувала Т. Желтоногова [8], семіотичну класифікацію таких онімів запропонували О. Траченко [9] і Л. Грицюк [10], а синтаксичну – В. Ронгинський [11]. А. Коваленко проаналізувала 2 000 зразків мікротекстів [12], Л. Манькова розробила лінгвістичну типологію газетних текстів [13], В. Мерзвинський розглянув поетику заголовків драматичних творів Лесі Українки [14], а В. Галич – заголовків публіцистичних творів [15]. Серед усіх названих вище досліджень, проте, немає жодного, присвяченого аналізу найменувань казок.

Таким чином, відсутність наукових студій, у яких характеризуються власні назви українських народних казок, і потреба визначити спільні й відмінні ознаки такого типу пропріальних одиниць і зумовлюють **актуальність теми** нашої роботи.

Мета дослідження – виконати мотиваційний аналіз найменувань українських казкових текстів.

Джерельною базою дослідження є збірники українських народних казок [16–18] та інтернет-джерела [19]. Загальна кількість зафіксованих найменувань казок становить 500 одиниць.

У характеристиці тих компонентів, які беруть участь у виникненні оніма, важливим компонентом є з'ясування мотиву номінації – тієї причини, яка зумовила з-поміж багатьох варіантів можливих найменувань вибір лише одного, який і став власною назвою» [20, с. 421].

Підстави для виникнення пропріативів можуть бути досить різноплановими: наприклад, для топонімів – це те, що характеризує різні об'єкти, їхнє місцезнаходження, враження від них, культове чи ідеологічне призначення об'єкта тощо, тобто, по суті, це ті відношення, які виникали при номінації між онімом і денотатом. На відміну від інших типів пропріальних одиниць, власні назви казок належать до двох основних мотиваційних типів - сутнісних і асоціативних.

Сутнісні власні назви – «це переважно трансформовані одиничні апелятиви або словосполучення, зміст яких безпосередньо пов'язаний з тими функціями, які повинен виконувати денотат; саме такі найменування безпосередньо вказують на тип номінованого об'єкта і часто поєднуються з різними його ознаками, утворюючи відповідні комбіновані мотиваційні різновиди» [21, с. 67].

Асоціативні найменування «виникають за аналогією до інших назв або реалій, подібність до яких є переважно індивідуальною, як і ті асоціації, які встановлюються або можуть бути встановлені в кожному конкретному випадку» [22, с. 70].

Зважаючи на специфіку цього виду текстів, другу групу кваліфікуємо як *асоціативно-персонажні* оніми, пов'язані насамперед із позначенням героїв українських народних казок, пор. *персонаж* – «дійова особа в художньому творі» [23, VI, с. 33].

Відзначимо, що складні і складені власні назви, компоненти яких вказують на різні ознаки, що лягли в їхню основу, мають комбіновану мотивацію. Для бібліонімів, наприклад, це можуть бути *сутнісно-локативні* мотиваційні відношення, які одночасно вказують на тип денотата або його функції і дають просторову характеристику, або *сутнісно-квалітативні*, що вказують на денотата й паралельно – на якусь його ознаку [24, с. 70].

Таким чином, домінантними мотиваційними найменуваннями казок є сутнісні (233; 46,6 %: «*Бійка вовків із свинями*», «*Про привида*», «*Як хлопець учив вовка грати й танцювати*») та асоціативно-персонажні (243; 48,6 %: «*Бідний Іван і попадя*», «*Золоторогий волик*», «*Колобок*»).

Власне сутнісні атрибути має більшість найменувань – 151 (30,2 %: «*Казка про хліб*», «*Про стрільця*», «*Як чоловік і ведмідь газдували*»), і це конструкції, складники яких «інформують» про зміст твору (30; 6 %: «*Дарунки з трьох зернин*», «*Палиця*», «*Перекотиполе*»), починаються прийменником **про** (34; 6,8 %: «*Про кука і крука*», «*Про сонце, мороз і вітер*», «*Про цигана й ковбасу*») або містять стрижневий термін «казка» (16; 3,2 %: «*Казка про злидні*», «*Казка про Знайдона*», «*Казка про царевича та його брата Івана Білого*»), а наступні компоненти конкретизують тему розповіді, а також найменування-відповіді на бібліоніми, у складі яких питально-відносні займенники чи прислівники, на зразок **звідки, що, як** тощо (71; 14,2 %: «*Скільки в небі зірок*», «*Чому пес живе коло людини*», «*Як Тимофій відвіз панів до пекла*»).

Додаткові мотиваційні ознаки має 82 власні назви (16,4 %: «*Золота пшениця*», «*Про вченого бика*», «*Чарівне горнятко*»), і це переважно сутнісно-квалітативні пропріативи (79; 15,8 %), коли на додаткову ознаку, що стосується основного складника змісту казки, вказує ад'єктив («*Заповіт старої*

миші», «Про рудого мельника», «Циганське прокляття»), прикладка («Казка про Іванка-дурачка», «Про братика-баранця», «Про дівчину-сопілку») або підрядне означальне речення («Про дідича, що побив горшки», «Про жінку, що виганяла чортів», «Про чоловіка, що мав злу жінку»).

Двічі трапляється сутнісно-локативні номінації (0,4 %: «В гостях у мертвеця», «На Чорну полонину»), а один раз власна назва, крім вказівки на зміст казки, має і **символічне** забарвлення (0,2 %: «Хліб і золото»), коли мотивація «будується на певних конотаціях, пов'язаних зі змістом твірної лексеми, і ці додаткові семантичні відтінки трансформують оніми в символи» [25, с. 69].

Відзначимо, що в таких найменуваннях домінують основні мотивації, а додаткові лише побіжно стосуються змісту твору і характеристики тих речей або явищ, про які розповідається. Наприклад, «Казка про чемного кушніра» - це, безумовно, казкова розповідь про людину, «що вичиняє хутро із шкури та шиє хутрянні вироби» [26, IV, с. 425], а додатково вказується, що цей чоловік був чемним.

Власне асоціативно-персонажних бібліонімів зафіксовано 135 (27 %: «Бджоли і ведмідь», «Дідусь і Мати води», «Коваль»), і такі оніми вказують переважно на головних героїв казок, позначених власними і загальними назвами людей («Вівчар, пан та його внук», «Мужик та купець», «Орися»), тварин («Вовк та вовчиця», «Сірко», «Курочка Ряба») або інших дійових осіб («Бог, Христос і диявол», «Два з торби», «Кума Смерть»).

Основний тип комбінованих відношень, заснованих на асоціації, – це **квалітативно-асоціативно-персонажні** (98; 19,6 %: «Вірний пес», «Дурні чорти та хитрий наймит», «Пес-швець і вовк-різник»), і, як у попередньому випадку, на ознаку можуть вказувати лексеми прикметникового типу («Бідний чоловік і воронячий цар», «Ледача жінка», «Мудрий Іванко»), прикладки («Багач-ненажера», «Заєць-хвалько», «Циган-воїн») і підрядні означальні речення («Жінка, що мала крила», «Лев і осел, що удавав царя», «Легінь, що повернув людям сонце, місяць і зорі»).

Малопродуктивні назви казок, що ґрунтуються на *локативно-асоціативно-персонажних* (9; 1,8 %: «Ведмідь у наймах», «Вовк під вікном», «Золото у вербі») та *символічно-асоціативно-персонажних* (1; 0,2 %: «Правда та неправда») мотиваційних відношеннях.

Також невелика кількість бібліонімів має *символічну* мотивацію (14; 2,8 %: «Багатство і щастя», «Батьківська наука», «Біда»), особливо тих, що за формою є пареміями, в яких узагальнений досвід попередніх поколінь («Без труда нема плода», «Не завжди по правді і в суді судять», «Як прийшло, так пішло»), а також *ситуативну* (6; 1,2 %: «Всім бідам біда», «Зраду не прощають», «Шию, мию»), коли онім виникає «спорадично, на основі певно життєвої ситуації, актуальної у певний момент, що якраз і сприяє утворенню власної назви» [27, с. 70].

Як бачимо, домінантними мотиваційними найменуваннями казок є сутнісні (233; 46,6 %), зокрема власне сутнісні (151; 30,2 %), сутнісно-квалітативні (79; 15,8 %), сутнісно-локативні номінації (2; 0,4 %) і сутнісно-символічні (1; 0,2 %), та асоціативно-персонажні (243; 48,6 %), такі як власне асоціативно-персонажні (135; 27 %), квалітативно-асоціативно-персонажні ((98; 19,6 %), локативно-асоціативно-персонажні (9; 1,8 %) та символічно-асоціативно-персонажні (1; 0,2 %). Символічну мотивацію має 14 бібліонімів (2,8 %), а ситуативну – 6 (1,2 %).

У перспективі за подібним алгоритмом можна проаналізувати власні назви інших жанрів усної народної творчості (наприклад, анекдотів балад, легенд) або творів інших письменників (О. Гончара, П. Загребельного, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, Т. Шевченка), що дозволить створити більш повну характеристику найменувань художніх текстів

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Казка. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/qwoi> (дата звернення: 26.08.2023).
2. Словник української мови : в 11 т. За ред. Білодіда І. К. Київ : Наукова думка. 1970–1980.

3. Жайворонок В. В. Антологія знаків української етнокультури : словник-довідник. Київ : Наукова думка, 2018. 758 с.
4. Карпенко С. Народна казка як об'єкт вивчення українського казкознавства. *Міфологія і фольклор*. 2012. № 4 (12). С. 18–25.
5. Колесник Н. Онимія української народної пісні. Чернівці : Технодрук, 2017. 368 с.
6. Порпуліт О. О. Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Одеса, 2000. 19 с.
7. Редьква М. І. Семантико-функціональна система особових найменувань в українських народних чарівних казках (у записях ХІХ ст.). автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
8. Желтоногова Т. В. Заголовок як компонент структури українського поетичного тексту: дис.. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Кіровоград, 2004. 216 с.
9. Траченко О. Н. Стилистические характеристики заглавия как знака текста в синтагматике и парадигматике (На материале англоязычного рассказа) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – герм. языки. Киев, 1984. 24 с.
10. Грицюк Л. Ф. Семиотические и лингвопоэтические особенности заголовков стихотворных произведений (На материале англоязычной поэзии ХІХ – ХХ вв.): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – герм. языки. Киев, 1985. 246 с.
11. Ронгинский В. Н. Синтаксические модели заголовков и их использование в различных стилях речи: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – герм. языки. Симферополь, 1963. 19 с.
12. Коваленко А. М. Заголовок англомовного журнального мікротексту-повідомлення: структура, семантика, прагматика (на матеріалі тижневика Newsweek): автореф. дис.. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – герм. мови. Київ, 2002. 19 с.

13. Манькова Л. А. Лингвистическая типология газетных заглавий (90-е годы XX в.) : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 – рус. язык. Симферополь, 2000. 192 с.
14. Мерзвинський В. В. Драматургія Лесі Українки: поетика власних назв: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – укр. мова. Київ, 2005. 203 с.
15. Галич В. М. Поетика публіцистичного тексту (на матеріалі творчості Олесь Гончара): навчальний посібник. Київ : Шлях, 2006. 200 с.
16. Українські народні казки. Упорядник Рудченко І. Нью-Йорк: Говерля, 1957. 124 с.
17. Українські народні казки: збірка. Київ : Талант, 2013. 224 с.
18. Українські народні казки: збірник. Київ : Пегас, 2017. 225 с.
19. Казка.
20. Торчинський М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
21. Торчинський М. М. Українська ономастика : навчальний посібник. Київ : Міленіум, 2010. 238 с.
22. Торчинський М. М. Українська ономастика.
23. Словник української мови.
24. Торчинський М. М. Українська ономастика.
25. Торчинський М. М. Українська ономастика.
26. Словник української мови.
27. Торчинський М. М. Українська ономастика.

PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК 101.1:316 (075.8)

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Девтеров Ілля Володимирович,
д. філос. наук, доцент,
професор кафедри філософії
факультету соціології і права
Національного технічного університету України
Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського

Анотація: у даній роботі розглядаються філософські аспекти втілення в життя сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту і нейромереж, нано- і біотехнологій, їх вплив на сучасне буття людини і суспільства, важливі моменти впровадження цього у всі сфери, такі, як етичні питання, питання цифрової нерівності тощо.

Ключові слова: штучний інтелект, нейромережі, нанотехнології, етика, розвиток, біотехнології.

Сучасне суспільство стикається з численними важливими філософськими питаннями, які визначають його розвиток, цінності та напрямки. 21 століття принесло велику кількість нових технологій, які раніше ми могли зустріти тільки у фантастичних романах і фільмах. Екзистенціальні виклики, що встали перед людством взагалі і людиною зокрема потребують філософського осмислення з тим, щоб гуманніше і ефективніше будувати суспільство майбутнього, яке має бути, з одного боку, високотехнологічним, з другого - у ладі з природою. Формування цифрового суспільства складається з багатьох питань, які треба вирішувати саме зараз, не відкладаючи на завтрашній день.

Ось деякі з найбільш актуальних філософських питань сучасності:

1. **Етика штучного інтелекту (ШІ):** З'явлення штучного інтелекту та автономних систем створює питання щодо моральних обов'язків створювачів ШІ, можливості надання прав ШІ, а також етичних обмежень для їхньої діяльності.

2. **Приватність та цифровий слід:** Зростаючий обсяг цифрової інформації і збільшення можливостей масового нагляду створюють напруження між приватністю і безпекою. Як зберегти баланс між цими аспектами?

3. **Соціальна справедливість:** Зростаючі розбіжності у розподілі багатства, можливостей та доступу до ресурсів породжують питання щодо справедливості і необхідності соціальної реформи.

4. **Екологічна етика:** Зміни клімату, виснаження природних ресурсів та інші екологічні проблеми піднімають питання про наші обов'язки перед навколишнім середовищем та майбутніми поколіннями.

5. **Біоетика та генно-інженерні технології:** Розвиток генної інженерії та можливість впливу на генетичний код людини створюють складні етичні дилеми стосовно меж людської маніпуляції генами.

6. **Моральність технологій:** Виникають питання щодо впливу технологій на нашу моральність, включаючи вплив соціальних мереж, віртуальної реальності та інших інновацій.

7. **Свобода в інформаційній епохі:** Розповсюдження інформації через Інтернет та соціальні мережі підносить питання про межі свободи слова, цензури та дезінформації.

8. **Глобалізація і культурна ідентичність:** Зростання міжкультурної взаємодії та глобальних комунікацій ставить питання про збереження ідентичності в умовах глобалізації.

9. **Майбутнє праці та автоматизація:** Заміна робочих місць роботами та автоматизація ставлять питання про сенс праці, соціальний захист працівників та можливість забезпечення гідного життя.

10. **Етика досліджень наукових та технологічних змін:** Швидкий

розвиток науки та технологій вимагає обговорення етичних аспектів досліджень, зокрема в галузях штучного інтелекту, біотехнологій та нейронаук.

Ці питання відображають складність викликів, з якими стикається сучасне суспільство. Філософський розгляд цих тем допомагає розкрити різні аспекти проблем та знайти баланс між технологічними досягненнями та етичними обов'язками.

Наприклад, етика штучного інтелекту (ШІ) стає все більш актуальною, оскільки розвиток ШІ вносить значний вплив на наше суспільство, економіку та моральні цінності. ШІ при цьому втручається в різні сфери, демонструючи переваги, на які за визначенням не здібний людський інтелект, часто ставлячи питання про затребуваність людської праці взагалі. Ось деякі основні проблеми, пов'язані з етикою штучного інтелекту:

1. **Автономія та відповідальність:** Якщо ШІ набуває здатності до автономних рішень, постає питання, хто несе відповідальність за дії, які можуть призвести до негативних наслідків. Як встановити межі автономії та забезпечити можливість контролю?

2. **Дискримінація та ШІ-здібності:** Алгоритми ШІ можуть носити в собі внутрішні здібності, які призводять до дискримінаційних рішень або навіть підсилюють наявні соціальні нерівності. Як забезпечити справедливість та недискримінаційність алгоритмів?

3. **Приватність і безпека:** Збір та обробка великих обсягів даних ШІ може порушувати приватність користувачів. Як забезпечити безпеку та конфіденційність даних, що обробляються ШІ?

4. **Моральні дилеми:** ШІ може стикатися зі складними ситуаціями, де вибір між різними діями має моральні наслідки. Як програмувати моральні норми та принципи в алгоритми?

5. **Втручання у рішення людей:** Використання ШІ в різних сферах, таких як медицина або юриспруденція, може призвести до ситуацій, де ШІ вирішує питання, що мають велике вплив на життя людей. Як забезпечити, щоб рішення ШІ були сумісні з бажаннями та цінностями індивідів?

6. **Збереження робочих місць та економічний вплив:** Автоматизація за допомогою ШІ може призвести до втрати робочих місць у деяких секторах. Як забезпечити економічну стабільність і перепідготовку працівників?

7. **Етика війни та безпеки:** Використання військових технологій на основі ШІ відкриває питання щодо етики війни, автономних збройних систем та можливості виникнення ситуацій поза контролем.

8. **Межі інтелекту:** Чи може ШІ досягнути інтелекту, що перевищує інтелект людини? Якщо так, як це вплине на наше розуміння моральних обов'язків?

Ці проблеми ставлять перед суспільством важливі завдання, пов'язані з розробкою етичних норм та регулюючих механізмів для використання штучного інтелекту відповідно до наших цінностей та інтересів [2]. Той ШІ, який буде здібним самовідтворюватися, може нести загрозу для людини і суспільства. Враховуючи самостійність прийняття рішень ШІ, матеріальна сфера буття людини може бути підпорядкована цифровими структурами і виведена з-під контролю людей.

Розвиток саме автоматизованих інфраструктур, не залежних від людини, несе в собі новий етап розвитку людства, нову епоху. **Суб'єктом розвитку** суспільства стає не тільки особистість, це стає очевидним, але й ШІ.

Процент прийняття рішень між штучним інтелектом (ШІ) та людиною значною мірою залежить від конкретної сфери застосування та рівня розвитку технологій. У деяких випадках, ШІ може вживати рішення самостійно, в інших - функціонувати як допоміжний інструмент для прийняття рішень людиною.

Наприклад, медицина: в деяких випадках, ШІ може аналізувати медичні дані та рекомендувати лікарські та лікувальні методи, але кінцевий рішення приймає медичний фахівець або пацієнт; фінанси: у фінансових ринках ШІ може здійснювати автоматичне трейдинг та аналізувати ризики, але вирішення щодо вкладень часто залишається за користувачем; виробництво: в автоматизованих виробництвах ШІ може контролювати та оптимізувати

процеси, однак стратегічні рішення часто приймають менеджери; транспорт: У сфері автономних автомобілів, ШІ може приймати рішення щодо руху та безпеки, але людина може втрутитися в деякі ситуації; консультування: в інформаційних сферах (наприклад, клієнтське обслуговування чи юридичні консультації), ШІ може надавати інформацію та рекомендації, але кінцеве рішення залишається за клієнтом або фахівцем.

Процент прийняття рішень може варіюватися від практичної автономії ШІ до позиції аналізу та рекомендацій. Вирішення залежить від технічних можливостей ШІ, правових, етичних та соціокультурних факторів, а також рівня довіри та прийняття технології людьми.

Втілення штучного інтелекту (ШІ) у всі шари суспільства [1] має величезний потенціал для покращення різних аспектів життя, але також вносить ризики стосовно соціальної справедливості. Для досягнення соціальної справедливості у впровадженні ШІ важливо враховувати наступні аспекти:

1. **Доступність технологій:** Забезпечення рівного доступу до ШІ для всіх верств суспільства є ключовим. Важливо враховувати економічні, географічні та інші бар'єри, які можуть стояти на шляху до доступу до цих технологій.

2. **Навчання і перепідготовка:** Розвиток ШІ може вимагати нових навичок і знань. Забезпечення доступу до навчання та перепідготовки допоможе зменшити розбіжності між тими, хто може використовувати технології, і тими, хто не може.

3. **Бар'єри виключення:** Важливо враховувати можливість виникнення бар'єрів виключення, коли певні групи населення можуть втратити доступ до послуг через виключення або недоступність.

4. **Етичні норми та біаси:** Розробка ШІ повинна враховувати етичні норми та уникати біасів, які можуть призвести до дискримінації або нерівних можливостей.

5. **Участь громадськості:** Партнерство з громадськістю та включення різних груп населення у процес розробки та впровадження ШІ може

забезпечити більш широкий погляд на можливі наслідки.

6. **Робота та працевлаштування:** З впровадженням ШІ може відбуватися автоматизація робочих процесів, що може вплинути на зайнятість. Важливо розглядати можливість перепідготовки та нові підходи до роботи.

7. **Рівність впливу:** Важливо забезпечити, щоб рішення, прийняті ШІ, не посилювали вже існуючі соціальні нерівності.

8. **Збір та обробка даних:** Коректне та етичне збирання та обробка даних важливі для запобігання дискримінації та зловживань.

Загалом, для забезпечення соціальної справедливості у впровадженні ШІ необхідно розглядати це в широкому соціокультурному та етичному контексті, де першорядними є цінності демократії, рівності та прав людини.

Епоха домінування ШІ ще не наступила, але ми бачимо, що треба контролювати процеси впровадження технологій нейромереж і ШІ з метою досягнення перш за все гуманістичних результатів, м'якої інтеграції їх до тканини людського буття.

Біо- і нанотехнології [3-5] також потребують розуміння цінності перш за все людських пріоритетів, створення, наприклад, графену у 2007 році є революційним кроком до розширення можливостей розвитку людства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Глибовець М.М., Олецький О.В. Штучний інтелект: Підручн. для студ. вищ. навч. закладів, що навчаються за спец. «Комп'ютерні науки» та «Прикладна математика». – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 366 с.

2. Девтеров І.В., Зінич П.Л., Петроченко О.В. Штучний інтелект як основа сучасних інноваційних процесів. // Інноваційна освіта та майбутнє України : колективна монографія / М.З. Згуровський, П.М. Куліков, В.П. Андрущенко та ін. ; Рада ректорів Київського вузівського центру – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2023. – 236 с., с. 185 – 196.

3. Нанотехнології у XXI столітті: стратегічні пріоритети та ринкові підходи до впровадження / Г.О. Андрощук, А.В. Ямчук, Н.В. Березняк,

Т.К. Кваша та ін.: Монографія. – К.: УкрІНТЕІ, 2011. – 272 с.

4. Ткаченко Ю.А. Дивовижний світ нанотехнологій. Елективний курс з фізики для учнів 9 класу : навчальний посібник / Ю. А. Ткаченко. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – 111 с.

5. Форд М.. Пришестя роботів. Техніка і загроза майбутнього безробіття» // «Наш Формат», 2016. 400 с.

ECONOMIC SCIENCES

UDK 658.589

GLOBAL EXPERIENCE IN STIMULATING THE INNOVATIVE ACTIVITIES OF ENTERPRISES

Kozub Viktoria

Ph.D. economy sciences, associate professor

Shi Xiaoxi

postgraduate

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Abstract: The article summarizes the experience of foreign countries in stimulating innovative activities. Direct and indirect methods of innovation stimulation are highlighted. The growth of the use of indirect methods and fiscal instruments for stimulating innovative activity among the countries of the world was noted.

Key words: innovative activity of enterprises, state stimulation of innovative activity, preferential taxation, efficiency.

The complexity of building and developing an innovative economy at the state level is determined by the high level of diversification of innovation implementation areas and constant demand, which rapidly increases the cost of such changes. According to the conclusions of OECD experts, the most promising levers of state policy for the long term, in addition to traditional measures to improve the quality of labor resources and increase investments, are actions to involve in the process of economic growth information and telecommunication technologies, innovations and entrepreneurial activity.

Countries – world leaders in economic development make significant financial efforts to introduce innovations in production [1]. Depending on the level of

development of the socio-economic environment, national or cultural characteristics of the countries of the world, types of models of state stimulation of innovative development are formed, which differ for each individual country. Today, the following main types of innovative development models are distinguished in the countries of the world [2]:

1. Countries aimed at leadership in science, implementation of large-scale target projects with a significant share of innovative and scientific potential in the defense sector of the economy (USA, Great Britain, France).

2. Countries aimed at creating a favorable innovation and investment climate, the spread of innovations and focused on the rationalization of the general structure of the economy (Germany, Sweden, Switzerland).

3. Countries focused on the development of an innovative structure through state stimulation of innovations, promotion of the development of scientific and technical progress, establishment of coordination of economic actions in various sectors of science and innovation (Japan, South Korea).

4. Countries focused on creating a developed industrial environment using the innovative factor, which modernize the economy based on the experience of scientific and technical achievements of the leading countries of the world and create conditions for the adoption of innovations in the socio-economic environment (China, India).

During the development of the innovation environment, the countries of the world use the following main directions of innovation policy [3; 4]:

- optimization of the general structure of the national innovation system and the state system of planning and management of the innovation sphere (India, Norway, Chile, Japan);

- optimization of state funding of development and research in science and innovative activities (Australia, Great Britain, Denmark, Norway, USA, Taiwan, France, Sweden);

- development of fundamental research at enterprises and scientific institutions (Great Britain, Slovenia, Sweden);

- integration of state regulation into international innovation networks (Finland, Israel, the Netherlands, China);
- integration and technological specialization in international innovation networks (India, Korea, Malaysia, Singapore, Taiwan);
- establishment of internal innovation networks within the country and creation of special conditions for the formation of connections in the innovation sphere (Ireland, Norway, USA);
- stimulating the initiative of the country's regions (Germany, Finland, France);
- stimulation of cooperation between business and science within the country (USA, Finland);
- significant state funding of science and innovation and attraction of private capital (Israel, Finland);
- stimulation of innovative activity of the private sector with the involvement of foreign capital in the innovation sphere (Great Britain, Ireland, India, Israel, China, Korea, Malaysia);
- stimulating the development and implementation of scientific research in the science sector (Denmark, Germany, Japan, New Zealand, Japan);
- formation of the national innovation system through the restructuring of the state scientific sector (Bulgaria, Poland, Lithuania);
- initiation of integration of science and education (Latvia, Estonia, Czech Republic);
- encouragement and state support for the integration of education and science with the involvement of small and medium-sized businesses in the innovation sphere (Estonia, Latvia, Romania, Slovakia, Turkey, the Czech Republic, Chile);
- restructuring of the state sector of science (Bulgaria, Poland, Lithuania).

Therefore, most countries of the world use such areas of state innovation policy as state funding of science and innovation; stimulation of innovative activities of the private sector by attracting foreign investments; integration of science and production.

Some countries of the world rely more on direct support of innovative activities, others use indirect methods of stimulating innovation. Thus, countries in which direct financing of innovation activity actually prevails (Germany, China, Italy) are actively discussing the further introduction of preferential taxation for innovative enterprises. Another group of countries prefers providing indirect tax incentives (France, Canada, USA, Switzerland, Australia, Netherlands, Hungary, Japan). However, among the countries of the world, the use of indirect methods of regulation and the importance of fiscal instruments for stimulating innovative activity are constantly increasing. The advantage of preferential taxation is the interaction with the market environment at a better level, and, compared to direct methods of stimulation, there are significantly fewer distortions of the competitive principles of the market.

The efficiency of the process of activation of innovative activity in different countries of the world is influenced in different ways by individual factors of the external and internal environment, which causes a significant diversification of state support mechanisms. The effect of using direct or indirect methods of stimulating innovative activity depends on the specifics of the industry or business entity. Direct subsidization of innovation brings its effect in those industries that require significant state funding for the productivity of their activity, as they are largely dependent on external funding (for example, the information technology sector). However, in some cases, in the process of conducting innovative activities by enterprises in different countries, the gradual replacement of direct regulatory instruments by indirect ones is increasingly observed, as tax benefits for scientific research work are gaining popularity. The application of tax benefits for scientific research and development in foreign countries is aimed at stimulating innovative processes and capital investments on the one hand and creating favorable economic conditions and an investment climate for scientific and technical development in the country [5].

An additional effect is that effective innovative activity of enterprises increases their profit, which in turn increases the amount of tax revenues to the country's budget. In the long term, the advantage of stimulating innovative activities for the

state is that the activation of the production of innovative products leads to the expansion of the tax base and an increase in the amount of tax revenues.

Thus, there is a diversification in the choice of methods of stimulating innovation among foreign countries, although indirect methods, mostly tax methods, are increasingly used in the practice of stimulating innovative activity in an increasing number of countries around the world.

REFERENCES:

1. Homon, M. V. (2017). Podatkovi stymuly naukovo-tekhnichnoho rozvytku: svitovy dosvid. Upravlinnia rozvytkom [Tax incentives for scientific and technical development: world experience]. Upravlinnia rozvytkom, 3–4 (189–190), p. 20–24.

2. Bondarenko, L. A. (2013). Rozvytok innovatsiinykh protsesiv yak osnova zrostannia NIS [The development of innovative processes as a basis for the growth of NIS]. Upravlinnia rozvytkom, 22, p. 77–79.

3. Homon M. V. Formuvannia ta realizatsiia potentsialu derzhavnoho rehuliuвання innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv [Formation and implementation of the potential of state regulation of innovative activity of enterprises]. Evropský časopis ekonomiky a managementu. 2020. Svazek 6, Vydání 3. C. 23–30. URL: https://eujem.cz/wpcontent/uploads/2020/eujem_2020_6_3/05.pdf

4. Radchenko, L. P., Shylovtseva, N. V. (2016). Innovatsiinyi rozvytok yak priorytetnyi napriam makroekonomichnoi polityky [Innovative development as a priority direction of macroeconomic policy]. Suchasnyi ekonomichni rozvytok: innovatsiinyi aspekt, 1, p. 43–49.1.

5. Silvia Appelt, Matej Bajgar, Chiara Criscuolo¹, Fernando Galindo-Rueda «R&D Tax Incentives: Evidence on design, incidence and impacts»: OECD, France. 2016. P. 8. URL : http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/r-d-taxincentives-evidence-on-design-incidence-and-impacts_5jlr8fldqk7j-en (last accessed: 21.05.2019).

УДК: 658

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ

Базелюк Василь Григорович,

к. пед. н., доцент,

Національний університет біоресурсів і природокористування

м. Київ, Україна

Хімч Леся Володимирівна,

студент,

м. Київ, Україна

Анотація: У статті розкрито зміст формування та реалізації кадрової політики організації, які на конкретному підприємстві нині набувають рис, обумовлених переважанням того чи того стилю управління, особливостями прийняття рішень, професійною підготовкою та інформаційно-технічним забезпеченням працівників кадрових служб, іншими чинниками; доведено, що формування та реалізація ефективної кадрової політики організації сьогодні вважається засобом досягнення успіху будь-якої сучасної організації.

Ключові слова: формування, реалізація, організація, кадрова політика, стратегія.

Кадрова політика є важливою складовою генеральної стратегії діяльності будь-якої організації та основною його конкурентною перевагою. Це пов'язано з тим, що ефективна діяльність організації в умовах ринкової конкуренції залежить не тільки від якісних і кількісних характеристик працівників, а й від результативності методів і механізмів управління ними. Однак керівництво більшості організацій сьогодні не завжди усвідомлює важливість проведення ефективної кадрової політики, яка спрямовується на активізацію усіх ресурсів організації задля досягнення високих кінцевих результатів його діяльності. Відповідно, кадрова політика має формуватися та реалізовуватися з урахуванням бізнес-стратегії організації і мати тісний взаємозв'язок з усіма сферами її виробничої політики. Це зумовлено тим, що суттєві зміни у тій чи

тій сфері діяльності організації впливають на кадрові питання, визначають нові аспекти у розвиткові кадрової стратегії і політики та вимагають їх коригування. Зважаючи на це, значної актуальності на сьогодні набувають питання формування та реалізації кадрової політики організації.

Кадрова політика – це система правил і норм, прагнень і обмежень у взаємовідносинах персоналу і організації в цілому, за якими діють працівники у внутрішньому і зовнішньому середовищі [2].

Призначення кадрової політики – своєчасно формулювати цілі відповідно до стратегії розвитку організації, порушувати проблеми і ставити завдання, знаходити способи досягнення цілей [2]. Для досягнення поставлених цілей особливо важливо забезпечити необхідну організацію виробничої поведінки кожного з її працівників. Як і стратегія розвитку організації в цілому, кадрова політика розробляється з урахуванням внутрішніх ресурсів і традицій організації, а також можливостей, що надаються зовнішнім середовищем. Кадрова політика є частиною політики організації і повинна повністю відповідати концепції її розвитку.

Вивчаючи сутність поняття «кадрова політика» через зміст, що в нього вкладається науковцями, доходимо висновку, що нині немає єдиного узгодженого визначення, що було б прийнято одностайно усією науковою спільнотою чи хоча б переважною її більшістю. Так, деякі вчені вкладають у поняття «кадрова політика» сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з формування, відтворення, розвитку та використання персоналу, створення оптимальних умов праці та її мотивації [13, с. 98]. Інші ж стверджують, що кадрова політика – це ніщо інше, як набір основних принципів, що здійснюється кадровою службою підприємства з метою створення такого трудового колективу, який якнайкраще відповідав би цілям і завданням власне підприємства у цілому і його працівників зокрема для нарощування можливостей підприємства реагувати на вимоги ринку у найближчому майбутньому [2]. М. Денисенко та О. Будякова визначають кадрову політику як «систему правил і норм, прагнень і обмежень у

взаємовідносинах персоналу й організації у цілому, за якими діють працівники у внутрішньому і зовнішньому середовищі» [6]. Водночас В. Марченко зазначає, що «кадрова політика в сучасних умовах передбачає, передусім, підходити до роботи з кадрами, розглядаючи її в нерозривному зв'язку із сутністю проблем, що вирішуються на цьому етапі, підбираючи кадри відповідно до нових завдань. Особлива увага приділяється використанню людського фактору, підвищенню якості і творчої віддачі інтелектуального та кадрового потенціалу, покращенню підготовки і використанню спеціалістів» [4].

Таким чином, кадрова політика – це сукупність правил, норм, цілей і уявлень, що визначають напрям і зміст роботи з персоналом. Через кадрову політику здійснюється реалізація цілей і завдань управління персоналом, тому її вважають ядром системи управління персоналом. Кадрова політика приводить людські ресурси організації у відповідність до потреб виробництва, є складовою частиною кадрової стратегії, що розробляється в тісній взаємодії зі стратегією організації.

Відповідно, успіх організації багато в чому залежить від повноти розкриття та реалізації потенціалу його працівників. Ключова роль у цьому процесі звісно буде належати кадровій політиці організації, особливо в умовах жорсткої конкурентної боротьби на ринку товарів і послуг [5].

Р. Олексенко кадрову політику визначає «як розраховану на довготривалу перспективу лінію вдосконалення кадрів, генеральний напрям роботи з персоналом, який визначається сукупністю найбільш суттєвих, принципових положень та настанов, що виражені в державних рішеннях [67].

В. Дикань та М. Гладух розкривають зміст даного поняття через основні завдання, що полягають, на їхню думку, у такому: «Кадрова політика – це реалізація різних програм підвищення кваліфікації персоналу та його перепідготовки; перепідготовка за рахунок коштів саме роботодавця і залучення молодих ініціативних спеціалістів, що повинне стати пріоритетом кадрової політики; створення сприятливих умов для творчої, ініціативної та

індивідуальної праці; удосконалення системи моральних, а головне - матеріальних стимулів; фіксування чітких критеріїв, задоволення визначених вимог для кар'єрного росту; перехід від старої системи залучення кадрів керівної ланки і спеціалістів, до залучення через практичне оцінювання професійно-кваліфікаційних здібностей кандидатів на заміщення вакантних посад, викорис-тання системи стажування студентів останніх курсів вишів» [3].

Отже, узагальнюючи вищевикладене, можемо відзначити, що кадрова політика – це завершена гармонізована система, яка на основі встановлених принципів, норм, нормативів, загальних і специфічних вимог, що визначають та забезпечують реалізацію основних напрямів роботи з персоналом, її форм і методів, визначає стратегічний напрям і тактичні завдання в управлінні кадрами підприємства з метою своєчасного забезпечення оптимального балансу процесів залучення, відбору, комплектування, збереження персоналу, його розвитку відповідно до потреб підприємства та з урахуванням індивідуальних потреб кожного працівника, вимог чинного законодавства та стану ринку праці.

Роль та значення кадрової політики у сучасних умовах важко переоцінити, оскільки вона є невід'ємною частиною загальної політики підприємства, базуючись на сукупності принципів, методів, форм організаційного механізму з формування, відтворення, розвитку та використання персоналу, створення оптимальних умов праці, його мотивації та стимулювання, виступає стратегічним напрямом кадрової роботи [3].

Кадрова політика визначає цілі, що впливають на взаємини організації з зовнішнім середовищем, а також цілі, пов'язані зі ставленням підприємства до своїх працівників.

Сучасна кадрова політика – це продовження місії та стратегічних цілей організації, орієнтована на конкретні результати діяльності та перспективи розвитку підприємства. Сьогодні до кадрової політики сучасної фірми висуваються підвищені вимоги практичності, гнучкості та адаптивності до внутрішніх факторів (стилю керівництва організації, внутрішньо-організаційної культури, цілі та місії організації) та зовнішнього середовища (розвитку

економіки країни та ринку праці, зміни законодавства, особливостей здійснення діяльності в умовах кризи та інші) [4].

Метою кадрової політики є формування системи роботи з кадрами, яка орієнтується на отримання найвищого економічного та соціального результату, а також забезпечення балансу між економічною та соціальною ефективністю використання ресурсів персоналу, своєчасне забезпечення підрозділів компанії кваліфікованими співробітниками, створення умов для ефективного використання та розвитку потенціалу персоналу організації, задоволення соціально-економічних сподівань та інтересів робітників.

Кадрова політика націлена на закріплення єдиної корпоративної культури, ефективної мотивації та професійного розвитку персоналу організації [1].

Головним завданням кадрової політики є забезпечення врахування інтересів кожного працівника підприємства. Кадрова політика здійснюється стратегічними й оперативними системами управління [6].

Проаналізувавши цілі і завдання кадрової політики, потрібно розглянути типи кадрової політики організації. Залежно від ступеня впливу та контролю керівництва організації на кадрову ситуацію, процедур, направлених на прогнозування кількості та якості персоналу виділяють такі типи кадрової політики [2, с. 109]: пасивна, реактивна, превентивна, активна.

За пасивної кадрової політики управлінський апарат компанії не має чіткої програми щодо персоналу і вимушено реагує на проблеми, що виникли в процесі роботи (нестача кваліфікованих кадрів, конфліктні ситуації, наявність відкритих вакансій). Зусилля спрямовуються на ліквідацію проблем без глибокого аналізу ситуації. Кадрові рішення приймаються без урахування довгострокових наслідків. Пошук, підбір, залучення персоналу здійснюється в оперативному режимі без планування потреби в персоналі на перспективу. Співбесіда й оцінка кандидатів проводиться формально. Кадрові проблеми вирішуються без аналізу причин і усвідомлення можливих наслідків. Кадрова політика зводиться до ліквідації негативних наслідків. Навчання персоналу

відбувається нерегулярно або взагалі відсутнє. В організаціях цього типу кадрової політики нечітко розподілені повноваження, відповідальність працівників відсутня [4].

Під час здійснення реактивної кадрової політики керівництво організації діагностує проблеми з персоналом, що виникли, аналізує причини кадрових невіршених питань і конфліктних ситуацій, вживає заходів для ліквідації наслідків непорозумінь. Проводиться контроль показань першоджерел негативного стану роботи з персоналом, виявлені проблеми екстрено локалізуються та вирішуються [5].

При використанні превентивної кадрової політики керівництво організації має обґрунтовані прогнози розвитку кадрової ситуації на підприємстві. Проводиться оцінка кадрового потенціалу на відповідність установлених завдань. Апарат управління використовує короткострокові та середньострокові прогнози потреби в кадрах, визначаються стратегічні завдання розвитку та навчання персоналу. Керівництво організації прогнозує кадрову ситуацію та здійснює її постійний моніторинг, у разі необхідності створюються цільові кадрові програми. Висуваються конкретні вимоги до навчання персоналу, планування кадрового резерву здійснюється на короткостроковий і середньостроковий період. Проблема, що виникає в ході використання превентивної кадрової політики, – розробка цільових кадрових програм [2].

Активна кадрова політика характеризується наявністю у керівництва організації не лише кадрового прогнозу, а й засобів впливу на кадрову ситуацію. У разі потреби слід розробити антикризові кадрові програми. У ході використання активної кадрової політики на підприємстві проводиться моніторинг виробничого клімату, здійснюється мотивація персоналу [2]. Активна кадрова політика може бути раціональною та авантюристичною.

Керівництво організації за раціональної кадрової політики має обґрунтований прогноз розвитку кадрової ситуації та керується короткостроковими, середньостроковими та довгостроковими планами роботи

із забезпечення кадрами з різноманітними варіантами розвитку ситуації. Раціональна кадрова політика надає можливість реалізувати всередині організації мобільну стратегію управління персоналом з використанням кількох проектів. За раціональної кадрової політики використовуються гнучкі форми залучення тих фахівців, які можуть максимально ефективно виконувати завдання, характерні для певної стадії реалізації проекту [6]. За авантюристичної кадрової політики керівництво організації не може обґрунтовано прогнозувати розвиток кадрової ситуації, але прагне впливати на неї. Унаслідок цього створено недостатньо обґрунтовані плани роботи із забезпечення кадрами та їх розвитку [4]. Кадрова служба не має можливості здійснювати діагностику персоналу, однак плани кадрової роботи включені до програм розвитку підприємства. Під час створення планів кадрової роботи не проводиться аналіз можливих змін ситуації (поява конкурентів, нового товару, зміни законодавства та ринку). Розв'язати проблему можна, перенавчивши персонал – тренінги, відрядження для оновлення знань, швидкого виконання завдань, розвитку теоретичних і практичних умінь.

Отже, кадрова політика, виходячи з тих основоположних принципів, на яких вона базується, має гарантувати для кожного співробітника підприємства у разі виникнення будь-якого кадрового питання застосування єдиного підходу до його вирішення, що відповідає корпоративним цінностям та духу організації. При цьому кадрова політика має бути, на нашу думку, максимально і чітко формалізованою, водночас залишаючись гнучкою і відкритою до постійного вдосконалення. Відзначимо, що під час формування та реалізації кадрової політики підприємству важливо досягти певного балансу інтересів зацікавлених сторін - власне підприємства та його працівників: з одного боку, зорієнтувати персонал на максимальну віддачу в процесі трудової діяльності, що забезпечуватиме досягнення очікуваного комерційного результату для підприємства, а з іншого – забезпечити виконання усіх взятих на себе зобов'язань, що стосуються дотримання вимог трудового законодавства, режиму, умов, оплати праці тощо. Формування та реалізація кадрової політики

на конкретному підприємстві нині набуває рис, обумовлених переважанням того чи того стилю управління, особливостями прийняття рішень, професійною підготовкою та інформаційно-технічним забезпеченням працівників кадрових служб, іншими чинниками. Отже, сучасну філософію формування кадрової політики необхідно інтегрувати в стратегію розвитку підприємства, беручи до уваги економічні закони цього розвитку, що має відобразитись у врахуванні стадії життєвого циклу, а саме поточну та перспективну його політику [6]. Звідси можна зробити висновок, що процес формування ефективної кадрової політики на кожному підприємстві має свою специфіку залежно від його реалізованої ділової і конкурентної стратегії. У сучасних умовах на підприємстві може бути реалізовано чотири типи кадрових політик: «пасивна», «реактивна», «превентивна» і «активна». Проте найбільш ефективною є активна кадрова політика, коли керівництво має не лише прогноз, але й засоби впливу на ситуацію, що склалася на підприємстві. При активній і раціональній кадровій політиці керівництво підприємства має змогу діагностувати ситуацію на певний час і обґрунтовано прогнозувати її розвиток, маючи у своєму розпорядженні засоби для впливу на неї. Важлива роль у формуванні та реалізації кадрової політики підприємства належить кадровій службі. Вона розробляє цільові кадрові програми, а також здійснює регулярний моніторинг ситуації і корегує виконання програм відповідно до параметрів зовнішнього та внутрішнього середовища. Кадрова служба підприємства має не лише засоби діагностики персоналу, але й використовує методи прогнозування кадрової ситуації на середньостроковий і довгостроковий періоди (прогнози потреби в кадрах). Програма кадрової роботи з варіантами її реалізації є складовою частиною плану розвитку підприємства загалом. Отже, реалізація кадрової політики на підприємстві передбачає розробку кадрових програм, постійний аналіз кадрової ситуації, коригування кадрової роботи відповідно до змін зовнішнього середовища та залучення управлінців усіх рівнів до роботи з кадрами. Разом з тим, результати проведеного дослідження показали, що нині керівництво підприємств зіштовхується з проблемою: вибір між орієнтацією на

подальше функціонування або на подальший розвиток підприємства. Відповідно до цього слід визначати й цілі кадрової політики підприємства. На рис. 3 представлені основні цілі управління кадровою політикою на підприємстві в сучасних умовах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Базелюк В.Г., Кубіцький С.О., Михайліченко М.В., Михнюк С.В. Техніка управлінської діяльності : навчальний посібник. К.: Міленіум, 2022. 424 с.
2. Балановська Т.І., Гоголя О.П., Кубіцький С.О., Михайліченко М.В., Троян А.В. Управління організацією: навчальний посібник. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 464 с.
3. Гречаник Н. І. Культурологічна складова підготовки майбутніх учителів початкової школи в освітньому середовищі країн Західної Європи. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. Вип. 2 (96). С. 234–245.
4. Шумілова І.Ф. Проектування технології навчання провідництву майбутніх менеджерів освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : КПУ, 2021. Вип. 75. Т. 3. С. 153-159.
5. Урсакій Ю.А., Кубіцький С.О. Роль лідера в мотивації персоналу. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2020. Вип. I-II (77-78). Економічні науки. С. 325-338.
6. Oleksandr Bazeliuk, Yurii Vitrenko, Igor Zhylyayev, Viktoria Vorona, Vasil Bazeliuk. MECHANISMS FOR ENHANCING THE FINANCIAL AUTONOMY OF UNIVERSITIES: THE DIGITAL DIMENSION. MECHANISMS FOR ENHANCING THE FINANCIAL AUTONOMY OF UNIVERSITIES: THE DIGITAL DIMENSION. Pp. 450-460/ <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3904/3776>

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ: ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ МЕДИЧНОГО ОБЛАДНАННЯ

Глушаченко Ірина Валеріївна,

Аспірантка

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана

м. Київ, Україна

Анотація. Ефективний фінансовий контроль у сфері державних закупівель, у тому числі й медичного обладнання, має величезне значення для забезпечення прозорості, підзвітності та оптимального використання ресурсів. У сфері охорони здоров'я, де кожна витрата безпосередньо впливає на благополуччя пацієнтів, суворий фінансовий нагляд набуває першочергового значення. Однак все частіше відбуваються порушення при здійсненні публічних закупівель для медичної сфери, що потребує подальшого удосконалення фінансового контролю використання бюджетних коштів на державну закупівлю медичного обладнання.

Ключові слова фінансовий контроль, медична реформа, державні закупівлі, медичне обладнання.

Медична реформа, результатом якої є фінансування медичних послуг через єдину державну програму, поступово демонструє позитивні зміни.

Медична реформа 2017 року запровадила в Україні централізацію більшості державних витрат на охорону здоров'я в рамках єдиної централізованої програми – Програми медичних гарантій, яку контролює Національна служба здоров'я України. Програма державних гарантій медичного обслуговування населення – це програма, що визначає перелік та обсяг медичних послуг, медичних виробів та лікарських засобів, повну оплату надання яких пацієнтам держава гарантує за рахунок коштів Державного бюджету України згідно з тарифом, для профілактики, діагностики, лікування

та реабілітації. [1]

Реалізація Програми медичних гарантій здійснюється через своєчасне та достатнє забезпечення медичних закладів (поліклінік, лікарень, медичних центрів) у тому числі необхідними ліками, медичними препаратами та медичним обладнанням.

З метою формування прозорої, ефективної, конкурентної та оцщадливої до коштів платників податків системи публічних закупівель товарів медичного призначення у 2018 році було створене Державне підприємство «Медичні закупівлі України».

Проведення публічних закупівель медичного обладнання в Україні здійснюються у відповідності із вимогами Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII [2], який набув чинності у 2015 р. і до якого неодноразово вносились зміни, які, до речі, не завжди відповідали кращим практикам Європейського союзу щодо здійснення публічних закупівель. Одним з таких прикладів і є заміна тендерних комітетів на повноважену особу із публічних закупівель.

В Україні функції моніторингу та фінансового контролю в сфері публічних закупівель розподіляються між різними органами державної влади згідно з їхніми компетенціями та законодавчими підставами. Ключову роль у здійсненні фінансового контролю відіграють Державна аудиторська служба України та Рахункова палата України.

Порушеннями при здійсненні публічних закупівель є:

1. Дискримінаційні вимоги надати гарантійний лист. Така вимога призводить до обмеження можливості приймати участь у закупівлях для тих учасників, які не є виробниками продукції, їхніми представниками або не підтримують договірні відносини з виробниками.

2. Необґрунтоване завищення цін закупівель медичного обладнання. Завищення цін в публічних закупівлях може бути обумовлене недостатньою конкуренцією серед постачальників чи придбанням медичного обладнання не напряму у виробника, а через підприємство-посередника, що дозволяє окремим

компаніям накручувати ціни без належного контролю.

3. Створення штучного конкурсу для проведення аукціону (видимість конкуренції), коли пропозиції надходять від обмеженого кола учасників, які не є ні виробниками, на офіційними дистриб'юторами медичного обладнання, цінові пропозиції яких суттєво не відрізняються.

4. Встановлення нереально стислих термінів поставки предмета закупівлі направлене на обмеження конкуренції, коли серед учасників процедури закупівлі залишаються лише ті, хто має таке обладнання у наявності.

Незважаючи на порівняну прозорість процедур публічних закупівель, кількість порушень у сфері публічних закупівель залишається значною, і не на всі порушення своєчасно реагує Державна аудиторська служба України. Це свідчить про те, що система державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель медичного обладнання все ще потребує удосконалення.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII

2. Закон України «Про публічні закупівлі» 25 грудня 2015 року № 922-VIII

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПЛАНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Котуков Олександр Анатольович,
к. соц. н., доцент
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
Микитась Ірина Миколаївна,
аспірант кафедри публічної політики
ННІ «Інститут державного управління»
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Вступ. / Introductions. На сьогодні перед керівниками регіонів стоїть проблема, яка полягає в тому, яким чином сформулювати регіональну політику, яка відповідатиме глобальній динаміці розвитку. Свого часу регіони були захищені від зовнішньої конкуренції, і національні уряди певною мірою могли маніпулювати їхніми економіками. Регіони все ще продовжують розраховувати на вищі рівні влади щодо законодавчої підтримки, ресурсів та інвестицій для стимулювання регіонального розвитку. Але, на жаль, багато регіонів не розуміють, що глобалізація залишила національні уряди значною мірою позбавленими повноважень застосовувати економічні та політичні механізми для підвищення конкурентоспроможності регіону. Таким чином, сьогодні розвиток все більше залежить від самих регіонів, і для цього регіональні керівники, перш за все, повинні зробити наголос на розробленні якісної стратегії планування регіонального економічного розвитку, яка відіграє ключову роль у реалізації ефективної регіональної політики.

Ціль роботи./Aim. Ціллю роботи є теоретико-методологічне обґрунтування стратегії планування регіональним економічним розвитком.

Матеріали та методи./Materials and methods. Теоретичною основою роботи стали методологічні та загальнонаукові основи комплексного дослідження. Обґрунтування та узагальнення базуються на системних підходах

і спостереженнях, що визначають характер формування складових та етапів стратегії планування регіонального економічного розвитку.

Результати та обговорення./Results and discussion. Як показують проведені дослідження сучасні системи планування економічного розвитку регіонів повинні бути досить гнучкими, щоб реагувати на зміни обставин, які можуть бути наслідком зовнішніх факторів або можуть бути ініційовані регіонами для підвищення інституційної конкурентоспроможності. Хоча планування регіонального розвитку є циклічним, з'явився новий більш динамічний процес, який передбачає постійну взаємодію між різними етапами процесу циклу планування регіонального розвитку.

Щоб регіони могли працювати у конкурентних ринкових умовах, процеси планування повинні прийняти більш «інтерактивний» і «динамічний» підхід до регіонального економічного розвитку. Реалізація проекту або програми потребує постійної уваги до стратегії, взаємодії з ключовими зацікавленими сторонами, уваги до фінансування, моніторингу та оцінювання. Необхідність постійно взаємодіяти з наступними та попередніми етапами циклу планування додає складності стратегії регіонального розвитку та процесу планування, що, у свою чергу, вимагає високого рівня розвитку навичок, якого бракує багатьом регіонам [1].

Перехід від прямолінійної традиційної моделі циклу планування до динамічної потребує суттєвої зміни мислення в організаціях регіонального розвитку. Бізнес-корпорації постійно змушені переглядати та оцінювати зміни на попит на продукти та послуги, а також реагувати на можливості, створені завдяки новій інформації, зібраній з розвідувальних джерел, що вимагає постійних змін в системах інституційного управління та планування.

Отже, старі моделі планування, які розробляли центральні або регіональні агенції розвитку до визначення результатів планування, фінансування та управління процесом регіонального розвитку, більше не здатні реагувати на потреби економіки, зумовлені попитом. Ми погоджуємось з думкою, що «Внутрішня інтеграція та синергія зусиль народу і влади є на сьогодні найбільш

проблемним питанням. А тому на перший план виходить проблема розробки та обґрунтування оновлених засад теорії і методології розвитку, які б, об'єднуючи націю, міста і регіони, дозволили якісно і своєчасно вирішувати найбільш гострі проблеми нашого сьогодення і створювала надійну платформу для запуску ефективних механізмів досягнення цілей» [1, с. 5]. Таким чином, проблема заміни традиційної моделі циклу планування підходом на динамічні моделі для планування регіонального економічного розвитку є суттєвою та очевидною.

Вважаємо, що у пошуках стійкості та економічного зростання регіонів доцільно використовувати стратегію розвитку, яку у загальному вигляді називається перевагою співпраці. Це нова парадигма, що виникає в стратегії та плануванні регіональним розвитком, яка залежить від більшої інтеграції, взаємодії та співпраці між бізнесом, органами влади та громадами. Саме цей новий поштовх до спільної переваги та способи її досягнення знаходяться у центрі уваги нових методів до формулювання, планування та реалізації стратегії регіонального розвитку. Стратегія планування економічним розвитком регіонів за парадигмою переваги співпраці складається з етапів процесу збору та аналізу інформації шляхом проведення регіонального соціально-економічного аудиту та оцінки інституційної спроможності, а також впровадження планів через дії та програми з оцінки результатів. При цьому методологічну основу стратегії планування складають такі механізми, як: SWOT-аналіз, бенчмаркінг, визначення відповідних інструментів політики для реалізації різних підходів до регіонального та місцевого розвитку тощо.

Отже регіональний розвиток може бути досягнутий завдяки ефективній стратегії планування, яка поєднує багато факторів, включаючи покращене лідерство, відповідну публічну політику, інновації, зростання населення та імпортозаміщення.

Висновки./Conclusions. Досить часто існує страх перед змінами, оскільки в деяких країнах і регіонах існує обмежений досвід, небажання керівництва та обмежена спроможність державних установ здійснювати необхідні зміни.

Однак без суттєвої трансформації механізмів управління та систем планування, які використовуються для керівництва регіональним розвитком, буде важко використовувати можливості або розвивати стратегічну інфраструктуру, необхідну для підтримки регіонального розвитку. Програми запровадження управління змінами в інститутах регіонального розвитку стають вирішальними пропозиціями, якщо регіони хочуть розвивати спроможність і системи планування для підтримки сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варцаба В.І. Управління регіональним розвитком: теорія і практика гармонізації цілей та інтересів влади, науки, бізнесу: наукова монографія. ІФНТУНГ, 2015. 488 с.
2. Белявцева В.В. Методологія управління інноваційним розвитком регіону. Харків: «Друкарня Мадрид», 2017. 216 с.

**СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ
РОЗВИТКОМ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ**

Шумілова Ірина Федорівна

доктор пед. наук, професор
кафедра управління та освітніх
технологій

Національний університет біоресурсів і природокористування

Поліщук Оксана Олександрівна

студентка
м. Київ, Україна

Модернізація системи управління освітою є одним із основних напрямів у стратегії розвитку освіти у Україні. Важливою ознакою сучасного управління є розвиток управлінських технологій. Практика управління закладами загальної середньої освіти поставила ряд проблем, які обумовлюють теоретичний та методичний пошук оптимальних для сучасних умов управлінських технологій. Сучасні науковці та дослідники активно пропагують ідею переорієнтації управління людськими ресурсами на гуманістичні засади, людиноцентричні, особистіснозорієнтовані, компетентнісні підходи до управлінської діяльності, особливо в освітній галузі.

Обґрунтування необхідності використання управлінських технологій у діяльності закладами загальної середньої освіти є актуальним завданням сьогодення.

Аналіз наукових досліджень засвідчує, що в теорії і практиці управління накопичено значний потенціал, який може стати основою в забезпеченні управління розвитком педагогічних працівників Ю. Бабанський, Є. Березняк, В. Бондарь, Л. Даниленко, О. Мармаза, В. Маслов, В. Пікельна, С. Сисоєва. Зокрема, Л. Карамушка досліджувала психологічні аспекти управління, Л. Сергеева – управління розвитком професійного навчального закладу, Є. Чернишова, Л. Колосова, Н. Любченко, М. Морозова – управління

професійним розвитком науковопедагогічних та педагогічних працівників в умовах трансформаційних змін в освіті

Об'єктом дослідження є процес управління розвитком закладом загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є системний підхід в управлінні розвитком закладу загальної середньої освіти.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності застосування системного підходу в управлінні закладу освіти в умовах Нової української школи.

Реалізація мети вимагає виконання низки завдань:

1. Проаналізувати процес управління розвитком закладу загальної середньої освіти;
2. Дослідити сучасний стан управління розвитком закладу загальної середньої освіти;
3. Здійснити наукове обґрунтування моніторингу оцінювання освітніх управлінських процесів закладу освіти та внутрішньої системи забезпечення якості освіти.

Методи дослідження: теоретичні: проблемно-цільовий аналіз і синтез філософської та психолого-педагогічної літератури, інтернет-ресурсів; узагальнення, систематизація, порівняння різних поглядів, що уможливило розгляд питань управління розвитком закладу загальної середньої освіти; класифікація основних термінів і понять; емпіричні: діагностичні (анкетування, інтерв'ю, бесіди, аналіз документації для з'ясування питань управління розвитком закладу загальної середньої освіти; обсерваційні (спостереження за роботою керівників закладів освіти, самоспостереження).

Сучасний етап розвитку освіти характеризується глобальними нововведеннями, тому актуальною на сьогодні, в аспекті розв'язання поставлених перед освітою задач, є проблема інновацій в управлінні закладами загальної середньої освіти.

Узагальнення існуючих на сьогодні визначень поняття «управління»

здійснюється за такими підходами:

1. Загального. Характеризується організацією діяльності відповідно до вимог об'єктивних законів. Наукою і практикою керівництва організаціями. Наукою і мистецтвом, де поєднуються об'єктивне з індивідуальним. Організацією і реалізацією цілеспрямованих впливів. Організацією та координацією діяльності з використання ресурсів, цілеспрямованих на досягнення бажаного результату. Механізмом щодо реалізації системи інтересів (суспільні, колективні, індивідуальні) усіх учасників виробництва.

2. Функціонального. Цілеспрямованою координацією суспільного відтворення. Плануванням, організацією, мотивацією праці і контролю. Плануванням, організацією, управлінням персоналу, мотивацією та контролем. Цілеспрямованим впливом на колективи людей щодо організації, координації діяльності.

3. Процесуального. Процесом діяльності. Процесом прийняття і реалізації управлінських рішень. Процесом або формою діяльності у керівництві певної групи людей. З орієнтацією цієї групи людей на досягнення мети організації. Особистим впливом керівника на поведінку інших у досягненні тієї чи іншої мети (пошуку відповідних управлінських рішень, їх реалізації і контролю ефективності). Усвідомленою цілеспрямованою діяльністю людини. За допомогою цієї діяльності людина амагається упорядковувати і підкорити своїм інтересам елементи зовнішнього середовища – суспільства, живої та неживої природи, техніки. Системною, конкретною практичною діяльністю зі свідомої організації всього суспільного виробництва на всіх стадіях його поширеного відтворення. Цілеспрямованим впливом на об'єкт управління зі зміни його стану чи поведінки. У відповідності зі змінюваними обставинами.

4. Суб'єктно-об'єктного. Упорядкуванням, регулюванням будь-якої системи за умови змін внутрішнього середовища. Цілеспрямованою взаємодією між суб'єктом і об'єктом у системі управління. Для цієї взаємодії характерним є елемент організації процесу досягнення мети та вирішення завдань. Усвідомленою діяльністю людей. Її спрямованістю на створення оптимальних

умов функціонування об'єкта. Діяльністю органів і кадрів управління щодо впливу на керований об'єкт за допомогою вибору методів спрямованих на мету.

Неодмінна умова функціонування управлінської системи – це циклічність руху інформації. Оскільки інформація рухається від органу управління до об'єкту управління. І навпаки. Управління є діяльністю. У свою чергу саме діяльність сприяє цілеспрямованому й планомірному впливу на управлінську систему, що й забезпечує її максимальне функціонування. Системою є певна цілість. Складовими цієї цілісності є взаємозалежні частини. І саме кожна частина певною мірою характеризує ціле. У системному підході керівником розглядається організація як сукупність взаємопов'язаних елементів. До цих елементів відносяться люди, структура, завдання, технологія. Такі елементи організаційної системи орієнтовані на досягнення цілей організації. Вони мають тісний зв'язок із зовнішнім світом. Системний підхід характеризується поняттям «система». *Система виступає організованою множиною взаємопов'язаних компонентів та елементів. Ці компоненти, елементи взаємодіють між собою у зовнішньому середовищі у процесі досягнення поставленої мети [10].*

У реалізації системного підходу до управлінської діяльності передбачено: інформаційність у забезпеченні управління; своєчасність реакції на інформацію; у визначенні мети та спрямуванні діяльності; у прийнятті управлінського рішення; у діяльності, де використовуються засоби всього управлінського циклу, а не поодинокі функції; у створенні систем, аналітичній діяльності, організаційно-координаційній діяльності, контролі в управлінні розвитком закладу освіти; у застосуванні програмно-цільового підходу управління.

Системний підхід розглядає організацію як відкриту соціальну систему. Ця система у своєму складі має певну кількість взаємопов'язаних елементів. Вона характеризується цілями, завданнями, структурою, технікою та технологіями, людьми.

Управління як система складається з таких елементів: мети; завдань;

функцій; технологій, методів, прийомів; організаційної структури; результатів; діяльність [7].

Педагогічна система є певною сукупністю взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів. Ці компоненти підпорядковані цілям навчання й виховання учнів. Для педагогічної системи характерними є: відкритість, складність, соціальна природа, динамічність, цілеспрямованість, цілісність. Уміння керівника управляти закладом освіти, як системою, дозволяє бачити її в цілому, комплексно, а відтак значно простіше визначати перспективи, стратегії, рівень цілісності. Системний підхід характеризується перевагами. Це можливість спостереження за окремими підсистемами. Визначення слабких місць, низького рівня розвитку та внесення своєчасно корекції [3].

Розгляд поняття «системи» представлено з позиції порядку, зумовленого правильним і планомірним розташуванням. А також взаємним зв'язком частин чого-небудь. Формою організації. Будови чого-небудь. Сукупністю яких-небудь елементів. Одиниць, частин, що об'єднані спільною ознакою, призначенням. Будови, структури, що характеризується єдністю закономірно розташованих та функціонуючих частин. Цілісністю структурних компонентів педагогічної системи у забезпеченні такої підсистеми закладу освіти, як управлінська. Управлінську систему доцільно розглянути як самостійну складну систему.

Для педагогічної системи характерними є такі структурні компоненти:

1. Мета управління – створення умов, спрямованих на реалізацію мети закладу освіти.

2. Управлінська інформація, яка зосереджена у концепціях діяльності, планах роботи, наказах, розпорядженнях, положеннях, пам'ятках, інструкціях, розкладах занять, рішеннях колегіальних органів тощо.

3. Засоби управлінської комунікації. Управлінська комунікація зосереджена у засобах, формах, методах управління.

4. Керуюча підсистема, яка утворена органами адміністративного та колегіального керівництва закладом освіти.

5. Керована підсистема, яка охоплює педагогічну, матеріально-технічну,

фінансову системи.

Специфічна риса управлінської діяльності характеризується спрямованістю на забезпечення системного цілісного характеру функціонування як педагогічної системи, так і системи управління.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Базелюк В.Г., Кубіцький С.О., Михайліченко М.В., Михнюк С.В. Техніка управлінської діяльності : навчальний посібник. К.: Міленіум, 2022. 424 с.
2. Балановська Т.І., Гоголя О.П., Кубіцький С.О., Михайліченко М.В., Троян А.В. Управління організацією: навчальний посібник. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 464 с.
3. Волосовець О.П., Заболотько В.М., Волосовець А.О. 2020. Кадрове забезпечення галузі охорони здоров'я в Україні та світі: сучасні виклики. Організація охорони здоров'я, Т. 12 № 1 (84). URL: <https://umv.com.ua/kadrove-zabezpechennya-galuzi-oxoronizdorov-ya-v-ukraini-ta-sviti-suchasni-vikliki/> (дата звернення 11.11.2022)
4. Гречаник Н. І. Культурологічна складова підготовки майбутніх учителів початкової школи в освітньому середовищі країн Західної Європи. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. Вип. 2 (96). С. 234–245.
5. Кадрові ресурси системи охорони здоров'я в Україні. Ситуаційний аналіз / Д. Богдан, А. Бойко, А. Василькова та ін. Проект USAID «Підтримка реформи охорони здоров'я». Київ, 2019. 133 с.
6. Пархоменко І., Базелюк В. Організація роботи служби управління персоналом «Сучасна студентська наука як основа майбутнього потенціалу української нації», 20 травня 2022 р., Київ, 2022. 108 с. С.78-80. ISBN 978-617-8102-11-1
7. Шумілова І.Ф. Проектування технології навчання провідництву майбутніх менеджерів освіти. Педагогіка формування творчої особистості у

вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : КПУ, 2021. Вип. 75. Т. 3. С. 153-159.

8. Урсакий Ю.А., Кубіцький С.О. Роль лідера в мотивації персоналу. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2020. Вип. I-II (77-78). Економічні науки. С. 325-338.

9. Oleksandr Bazeliuk, Yurii Vitrenko, Igor Zhylyayev, Viktoria Vorona, Vasil Bazeliuk. MECHANISMS FOR ENHANCING THE FINANCIAL AUTONOMY OF UNIVERSITIES: THE DIGITAL DIMENSION. MECHANISMS FOR ENHANCING THE FINANCIAL AUTONOMY OF UNIVERSITIES: THE DIGITAL DIMENSION. Pp. 450-460/ <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3904/3776>

10. Kubitskyi S., Chaika O. Coaching core competencies as the key soft skill for successful human resources management. International scientific journal «Internauka». Series: «Economic Sciences». 2020. № 8 (40). С. 43-48.

ПРІОРИТЕТИ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ У ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

Якуб Станіслав Вікторович

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
м. Дніпро, України

Антоація. В статті розглянуті важливі аспекти розвитку зеленої економіки в контексті післявоєнного відновлення України, досліджені пріоритети та стратегії спрямовані на створення стійкої та екологічно відповідальної економічної системи після війни. Визначені такі ключові передумови розвитку відновлюваних джерел енергії, збереження природних ресурсів, створення нових робочих місць та залучення інвестицій в зелені проекти. Критично аналізується важливість політичної підтримки та сприяння інноваціям для досягнення успіху у розвитку зеленої економіки в Україні.

Ключові слова: зелена економіка, зелена інфраструктура, еко-інновації, енергоефективність, ресурсоефективність, Зелена Угода ЄС.

У контексті післявоєнного відновлення, зелена економіка стає стратегічно важливою, оскільки вона спрямована на забезпечення сталого розвитку та стійкого відновлення, зберігаючи природні ресурси для майбутніх поколінь і зменшуючи вплив на навколишнє середовище. Україна в останні роки демонструвала зростаючий інтерес до зеленої економіки і сталого розвитку. Україна приєдналася до Паризької угоди у вересні 2016 року. Це міжнародна угода, спрямована на зменшення викидів парникових газів та адаптацію до зміни клімату. Одним з ключових подій була прийнята в 2020 році "Стратегія зеленого зростання до 2030 року", яка визначила основні цілі та завдання зеленої трансформації економіки погоджені з Зеленою Угодою ЄС та нормами Паризької Угоди. Це відкриває можливості для отримання фінансової підтримки від ЄС та інших міжнародних джерел на проекти зеленої енергетики,

енергоефективності, відновлювальних джерел енергії тощо.

Зелена Угода сприятиме розвитку зеленої інфраструктури, включаючи відновлювальну енергетику, транспорт та мережі енергоефективності. Це може зробити Україну більш привабливою для іноземних інвесторів, які цікавляться проектами зеленої енергетики та сталого розвитку[1]. Україна поступово збільшувала своє виробництво енергії з відновлювальних джерел, встановивши на 2021 рік 6,5 гігватт сонячної та вітрової потужності [3].

Для створення стійкої та екологічно відповідальної економічної системи після війни, Україна може приймати низку пріоритетів та стратегій. В першу чергу, це розвиток відновлюваних джерел енергії з пріоритетом є інвестування у сонячні та вітрові електростанції, гідроелектростанції та інші джерела відновлюваної енергії [2]. Це сприяє зменшенню залежності від вугільного палива та зниженню викидів шкідливих газів. По-друге, нормами Зеленої Угоди ЄС вимагається суттєве поліпшення енергоефективності, впровадження європейських програм і стандартів енергоефективності для промисловості, будівництва та житлового сектору, що критично допомогло б зменшити витрати на енергію і знизити викиди CO₂ [5]. Головні галузі економіки України, які споживають найбільше енергії, це промисловість, транспорт і комунальні послуги, де енергоефективність має критичне значення для скорочення викидів і енергозалежності

Не можна скидати з рахунків акцент на збереженні природних ресурсів, раціональне використання природних ресурсів в цілому, включаючи ліси, водні ресурси та ґрунти [3]. Зокрема велике значення мають стратегії збереження біорізноманіття, розвиток зелених технологій та інфраструктури, включаючи ефективний громадський транспорт, велосипедні доріжки та зони відпочинку для підтримки сталого розвитку міст, привертання інвестицій у зелені проекти та технології, а також створення сприятливих умов для інвесторів, введення строгих екологічних стандартів та регулювань для підприємств та галузей, що сприяє покращенню якості довкілля та здоров'я населення, надання фінансової підтримки та інфраструктурних послуг для розвитку зелених малих та середніх

підприємств, що сприяє створенню робочих місць та інновацій, розширення програм освіти та інформаційних кампаній для підвищення обізнаності громадськості щодо зелених ініціатив та практик.

Активне співробітництво з міжнародними організаціями, державами-партнерами та іншими країнами з метою обміну досвідом та підтримки зелених ініціатив. Ці пріоритети та стратегії допоможуть Україні побудувати стійку, екологічно відповідальну економічну систему, яка сприятиме відновленню після війни і забезпечить стале та здорове майбутнє для країни. Політична підтримка та сприяння інноваціям грають ключову роль у досягненні успіху у розвитку зеленої економіки в Україні.

Політична воля принципово важлива для прийняття законів, нормативних актів та регулюючих стандартів, які сприяють розвитку зеленої економіки. Це може включати в себе стимули для інвесторів, податкові пільги для зелених підприємств, а також обмеження для шкідливих галузей [4]. Зокрема виділяти фінансові ресурси на розвиток зелених технологій, дослідження та розвиток інфраструктури, включати фінансування досліджень і розвитку нових зелених технологій, що сприяє виникненню інноваційних рішень. Політичні рішення мають сприяти прийняттю законодавчих ініціатив, які зобов'язують підприємства дотримуватися стандартів екологічної відповідальності, що сприяє зниженню негативного впливу на навколишнє середовище.

Україна зробила значні кроки в напрямку зеленої економіки та боротьби з кліматичними змінами, і продовжує працювати над вдосконаленням своїх зусиль у цих сферах [2]. Участь у глобальних ініціативах важлива для спільної боротьби з кліматичними викликами та підтримки сталого розвитку.

Актуалізується питання сприяння міжнародній співпраці та участі України в глобальних ініціативах, спрямованих на боротьбу з кліматичними змінами та розвиток зеленої економіки, інформаційних кампаній та освітніх програм, які підвищують обізнаність громадськості щодо важливості зеленої економіки та сталих практик, що має сприяти підвищенню статусу України в регіоні та в світі, що сприяє повертанню інвестицій і розвитку нових

економічних можливостей. Отже, політична підтримка та інновації взаємодіють і створюють сприятливе середовище для розвитку зеленої економіки в Україні. Це сприяє не лише сталому відновленню після війни, але й створенню економічно вигідних та екологічно відповідальних підприємств і індустрій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Караїм, Ольга. "ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ІНТЕГРАЦІЇ З ЄС." *Рекомендовано радою ГО «Інститут транскордонних ініціатив»(протокол 3-ЗП від 18.05. 2023 р.)* (2023): 177.
2. ЧИЧУЛІНА, Ксенія Вікторівна; ХОРИШКО, Максим. Європейські підходи до зеленого курсу економіки України. In: *The 7th International scientific and practical conference "Innovative areas of solving problems of science and practice" (November 08–11, 2022) Oslo, Norway. International Science Group. 2022. 700 p. 2022. p. 150.*
3. Білокінна, І. Д. "Зелена економіка як вимога часу та основа успішного післявоєнного відновлення країни." *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. 2023. № 2. С. 79-88. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-316-2-12>.*
4. Олійник, Т. Г., and В. С. Петренко. "ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ." *ISBN 978–617–8187–00–2© Херсонський національний технічний університет, 2023© Kherson National Technical University, 2023* (2023): 103.
5. Зварич, Роман. "ПІСЛЯВОЄННА ЗЕЛЕНА РЕКОНСТРУКЦІЯ УКРАЇНИ." *ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД*: 118.

LEGAL SCIENCES

УДК 349.6:621.311.245(477)

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Караханян Карина Мартинівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного,
земельного та екологічного права

Національний університет

«Одеська юридична академія»

м. Одеса, Україна

Анотація. У статті розглянуто окремі особливості становлення та розвитку вітроенергетичної галузі країни, зокрема, питання щодо тяжіння норм законодавства до програмного та підзаконного правового регулювання.

Зауважено, що законодавче забезпечення використання енергії вітру в Україні як джерела альтернативної енергії носить неоднорідний характер, характеризуючись також загально-декларативними правовими нормами, а також деякою неузгодженістю регулювання.

Проведено аналіз чинного законодавства та виокремлено низку програмних нормативно-правових актів, що регулюють питання розвитку галузі в цілому та вітроенергетики зокрема. Здійснено огляд норм, які стосуються суто питань досліджуваного напрямку та зазначено їх особливості та спрямованість правового регулювання, а також існуючі недоліки та шляхи їх подолання.

Ключові слова: вітроенергетика, альтернативні джерела енергії, відновлювана енергетика, енергетичне законодавство, програмний характер законодавства.

Вітроенергетика на сьогоднішній день виступає одним з провідних

напрянків альтернативної енергетики в світі. Причинами такого позитивного розвитку світових ринків саме цього відновлюваного джерела енергії, безумовно, виступають економічні переваги енергії вітру та її зростаючу конкурентоспроможність по відношенню до інших відновлюваних джерел, а також гостра необхідність реалізації технологій без викидів з метою пом'якшення наслідків зміни клімату та забруднення повітря.

Процес будівництва української вітроенергетики розпочався у 1996 році, Станом на 2000 рік в Україні працювало вже 134 турбіни та закладено близько 100 фундаментів під турбіни потужністю 100 кВт. Вказаний сектор альтернативної енергетики до початку повномасштабної війни РФ проти України був одним із найпотужніших. Сьогодні, через триваючі бойові дії та тимчасову окупацію частини території країни велика кількість об'єктів вітроенергетики була знищена або перестала контролюватися Україною і, як наслідок, забезпечувати енергією національну енергетичну галузь. Проте, використання відновлюваних джерел енергії, в т.ч. сили вітру, триває попри війну, чому активно сприяє розвиток та модернізація вітроенергетичного законодавства України, а також імплементація передового світового досвіду в національну правову систему.

Аналіз законодавства, що регулює вітрову енергетику в Україні, демонструє певні особливості свого розвитку, однією з яких виступає тяжіння галузі до підзаконного (програмного) правового регулювання.

Розвиток вітроенергетики у незалежній Україні започатковано у 1993-1996 рр., коли були прийняті постанова Кабінету Міністрів України «Про будівництво вітрових електростанцій» від 15 червня 1994 року та згодом Указ Президента України з аналогічною назвою від 2 березня 1996 року, які передбачали ряд заходів, спрямованих на фінансування будівництва, створення спеціального фонду розвитку вітроенергетики, а також залучення інвестицій для будівництва вітроелектростанцій і виробництва сучасного вітроенергетичного обладнання. Як зазначається у науковій літературі, в 1994 році було розпочато створення вітроенергетичної галузі промисловості

України на базі ринкових засад та під контролем і за підтримки держави [1, с. 77].

Важливим кроком розвитку вітроенергетики країні було зобов'язання, покладене Президентом на Уряд щодо затвердження Державної програми будівництва вітрових електростанцій. На його виконання, постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1997 року затверджено Комплексну програму будівництва вітрових електростанцій. Водночас результати державних фінансових аудитів показали низьку ефективність згаданої Програми внаслідок неефективного використання на зазначені цілі коштів спеціального фонду державного бюджету; низького обсягу залучених інвестицій; незабезпечення цілісного та системного нормативно-правового регулювання будівництва вітроелектростанцій; відсутності механізму стимулювання розвитку альтернативної енергетики; недоліків в організації виготовлення вітчизняного обладнання для вітроелектростанцій; недотримання технічних вимог до їх розміщення; використання застарілого обладнання. У результаті жодного із запланованих Програмою будівництва вітрових електростанцій показників не було досягнуто, переважна більшість побудованих об'єктів вітроенергетики виявилася збитковими [2].

З урахуванням традиційного поділу вітроенергетики на «велику» та «малу» за критерієм потужності вітроустановок, ряд програмних документів приділяють увагу необхідності розвитку «малої», «некомерційної» вітроенергетики. У спеціальній літературі її називають також «сільською», «фермерською», «для двору», відносячи до неї вітроенергетичні установки малої потужності (до 30 кВт), які можуть працювати як самостійно, так і в комбінованих вітро-дизельних, вітро-гідро- чи вітро-геліо-установках із застосуванням акумуляторів енергії [3; с. 43].

Певні заходи розвитку й підтримки «малої» вітроенергетики, були передбачені Програмою Державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 року.

Так, пункт 4.1 Програми, присвячений вітроенергетиці, серед інших визначав першочергові заходи щодо розвитку саме автономної вітроенергетики на період до 2010 року. Науково-технічне забезпечення мало бути сконцентроване на розробці та впровадженні в серійне виробництво вітронасосних установок, автономних вітроелектричних установок, автономних вітрових і вітродизельних електростанцій, основним споживачем яких мало стати сільське господарство [4]. Водночас жодних інших механізмів для державної підтримки «малої» вітроенергетики, зацікавленості у ній як інвесторів, так і споживачів Програма не передбачала.

Про тяжіння вітроенергетичного законодавства до програмних норм свідчить зміст Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», яка втратила чинність внаслідок прийняття розпорядження Кабінетом Міністрів України від 21 квітня 2023 року «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року». Так, зазначений нормативно-правовий акт серед основних заходів в сфері відновлюваних джерел енергії на етапі оптимізації та інноваційного розвитку енергетичної інфраструктури до 2025 року передбачав необхідність стимулювання будівництва вітроелектростанцій та генерацію електроенергії малопотужними установками відновлюваних джерел енергії, забезпечення реалізації проектів з децентралізації енергопостачання на місцевому рівні, у т.ч. на основі використання відновлюваної енергетики [5]. Як свідчить аналіз довоєнних показників розвитку сектору вітроенергетики, не всі завдання, що передбачалися Стратегією, були виконані в повному обсязі.

Проаналізовані стратегічні програмні документи вказують на декларативну і неефективну державну політику в сфері розвитку вітрової генерації. Вона була обумовлена високою узагальненістю положень законодавства; фрагментарним, непослідовним характером заходів, спрямованих на розміщення та будівництво вітроелектростанцій на території країни; відсутністю правових механізмів стимулювання розвитку вітчизняної вітроенергетичної галузі. Зазначені прорахунки згодом негативно позначилися

на забезпеченні цілісного та системного нормативно-правового регулювання будівництва вітрових електростанцій.

Вказаний підхід до законодавчого регулювання вітроенергетичного сектору є хибним. По-перше, має бути розроблено низку нормативно-правових актів, які б враховували особливості галузі та містили б конкретний план розвитку останньої. По-друге, в умовах сьогодення законодавство має чітко окреслити особливості розвитку вітроенергетики з метою відродження зазначеного напрямку в післявоєнні часи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Відновлювані джерела енергії / За заг. ред. С. О. Кудрі. Київ: Інститут відновлюваної енергетики НАНУ, 2020. 392 с.
2. Про ефективність використання бюджетних коштів на виконання Комплексної програми будівництва вітрових електростанцій. Державна фінансова інспекція України. Аналітичні звіти (січень - березень 2009 р.). URL: <http://www.dkrs.gov.ua>.
3. Носенко Ю. Вітроенергетика – практичні аспекти і перспективи. *Агробізнес сьогодні*. 2012. № 1/2. С. 42 – 44.
4. Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики: постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-97-п#Text>
5. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/605-2017-р> (втратила чинність)

**ПОЗАСУДОВІ ФОРМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ
ЯК СПОСІБ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В СИСТЕМІ СУДОЧИНСТВА**

Микитин Роман Степанович,

аспірант,

Університет економіки та права «КРОК»

Дана публікація актуалізує питання розвитку та поширення альтернативних способів вирішення господарських спорів з метою боротьби з корупцією в судовій системі. Ще більшої ваги ця тема набула з моменту прийняття в кінці 2021 року Верховною Радою України профільного закону, який регулює процедуру медіації [1]. Вага позасудових форм врегулювання господарських спорів як дієвого запобіжника корупції в системі судочинства є недооціненою, вітчизняні вчені майже не охопили своїми працями дану тематику. Актуалізовану проблему потрібно усувати шляхом її глибокого вивчення та системного висвітлення отриманих результатів досліджень в наукових і профільних виданнях, періодично поширюючи їх в медійному просторі та професійному середовищі підприємців, медіаторів, суддів, адвокатів.

Ключові слова: корупція, соціологічний, психологічний, позасудові, альтернативні, переговори, медіація, спори.

Протягом 2023 року в Україні правоохоронними органами було задокументовано кілька масштабних корупційних діянь за участю чиновників найвищого рівня в системі судочинства. В даний час за цими фактами відкриті кримінальні провадження, фігурантам пред'явлено підозри, обрано запобіжні заходи, проводяться розслідування Національним антикорупційним бюро України (НАБУ). Зокрема, це стосується розслідування задокументованих фактів отримання хабаря в особливо великих розмірах головою та окремими суддями Верховного суду України. Інше корупційне діяння стосується

отримання хабаря головою Державної судової адміністрації України. Вищезгадані випадки наочно демонструють масштаби корупції в судовій системі України, незважаючи на нібито прозорий і публічний конкурсний відбір кандидатів на найвищі посади в органах судочинства. Такий стан справ є неприпустимим для правової держави, не сприяє довірі громадян до судової гілки влади, гальмує іноземні інвестиції в національну економіку. Особливо, такі факти шкодять євроінтеграції України, а саме - вступу до Європейського Союзу (ЄС) та до Північноатлантичного альянсу (НАТО), оскільки свідчать про явні недоліки судової реформи і невідповідність європейським стандартам. Такі випадки також дають негативні сигнали українському бізнесу щодо можливості захисту їхніх прав в суді, а це може спонукати підприємців до бажання вивести свій бізнес з України в більш захищені в цьому розумінні країни Європейського Союзу (ЄС). При цьому, слід врахувати те, що вітчизняні підприємці вже другий рік поспіль знаходяться в надскладних умовах воєнного стану та намагаються повноцінно працювати під час повномасштабного вторгнення ворожих військ на територію України і сплачувати податки до бюджету.

Проте, перед тим як приступити до аналізу зв'язку між альтернативними формами вирішення господарських спорів та протидією корупції в системі судочинства, перш за все слід звернутися до ключових дефініцій. Що означає саме поняття «корупція»? Цьому питанню вітчизняними вченими присвячено достатньо багато наукових праць.

Зокрема, слушно відзначає Трепак В.М. про те, що корупція є складним феноменом, одним з елементів соціальної дійсності, вплив якого поширюється на переважну більшість населення практично в усіх країнах світу, девальвуючи систему соціальних цінностей і пріоритетів, потреб та інтересів, практично всіх сфер суспільного життя та форм суспільної свідомості. Як і будь-яке складне явище, корупція не має єдиного, універсального визначення. У науковій, навчальній та публіцистичній літературі існує методологічна різноманітність підходів до розуміння корупції, відповідно, наявні різні трактування. Так, на сучасному етапі розвитку досліджень із цієї проблематики досить складно

сформулювати єдине визначення. Водночас необхідно здійснити аналіз різних підходів до розуміння означеного явища, а отже, правильного застосування терміну «корупція». Варто зауважити, що відсутність чітко закріплених правових визначень стосується не тільки поняття «корупція», а й спостерігається загалом у міжнародних договорах, зокрема в правовій системі Європейського Союзу, що характеризується в науковій літературі як «гнучкість» закріплених у законодавстві правових норм. Ця гнучкість слугує досягненню компромісу між потребами правової визначеності, з одного боку, і потребами ситуативної справедливості - з іншого. Аналогічну думку обстоював Аристотель, вважаючи, що право, як і міра зі свинцю, може, з одного боку, «набувати контурів каменю й мати його вагу», а з іншого – залишатися м'яким і здатним до зміни [2].

Якщо брати до уваги корупційну термінологію в Україні, то згідно Закону України «Про запобігання корупції» під терміном «корупція» розуміється використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [3]. В частині третій вищезгаданого закону перелічені суб'єкти корупції.

Таким чином, Верховною Радою України була зроблена спроба приведення національного законодавства у відповідність до вимог Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією та Додаткового протоколу до неї і Конвенції ООН проти корупції (UNCAC), проте зрозуміло, що це визначення аж ніяк не охоплює всього спектру проявів корупції [4] [5] [6].

В будь-якому випадку, проаналізувавши дефініції терміну «корупція» стає зрозумілим те, що будь-яке корупційне діяння було б неможливим, якщо б

у ньому не приймали участь дві дійові особи. Тому, однаково важливо дослідити як причини виникнення, так і способи протидії корупції стосовно обох сторін корупційного діяння. Потрібно зрозуміти те, які є важелі стримування особи, яка має намір дати хабар, і особи, яка має намір його прийняти. Важливо зрозуміти те, що їх мотивує і демотивує на цьому шляху. Боротьба з корупцією в господарській сфері повинна вестися одночасно на двох рівнях, як шляхом проведення превентивних заходів щодо протидії корупції з державними чиновниками, так і з підприємцями.

При чому, якщо застосовувати виключно репресивні заходи впливу як на тих, так і на інших учасників корупційного діяння - досягнути вагомого позитивного результату буде неможливо. Корупція, за таких обставин, лише перейде на інший, більш складний, більш обережний, більш захищений рівень, а не зменшуватиметься в обсягах згідно очікувань. Така ситуація продиктовано і цілим рядом історичних причин, які існують в посттоталітарному суспільстві. За часів СРСР масштаби корупції на всіх рівнях владної вертикалі набули катастрофічних масштабів. У свідомості пересічної пострадянської людини виробилося стійке розуміння того, що заходячи в кабінет чиновника обов'язково потрібно дати хабар, або ж хоча б його запропонувати, бо в іншому випадку буде або відмова у задоволенні звернення, або ж свідоме затягування вирішення питання.

Таким чином, стає зрозумілим те, що питання корупції в першу чергу є соціальним явищем, яке має глибинні історичні та соціальні першопричини. Вирішення питання корупції в господарській сфері є неможливим без зміни фундаментального світоглядного бачення основ ведення бізнесу вітчизняними підприємцями і шляхів вирішення ними господарських спорів. Питання корупції дуже часто в суспільстві переростає в певний елемент звички, так званого «загальноприйнятого звичаю місця». Частково нівелювати усталені в бізнес-середовищі стереотипи щодо необхідності вирішення проблеми за допомогою хабаря можуть альтернативні способи врегулювання спорів. Підприємці повинні усвідомити те, що для них може бути кращим і

ефективнішим скористатися позасудовим шляхом врегулювання спору з іншою стороною конфлікту, аніж порушувати закон даючи хабаря судді. Зокрема, важливо донести до бізнесу те, що ризики, які пов'язані з передачею хабаря судді заради отримання позитивного для себе рішення неспівставні з відповідальністю, яка може настати за це незаконне діяння. Підприємцю набагато краще офіційно понести певні матеріальні витрати, наприклад на послуги медіатора, чи відмовитися від частини вимог до іншої сторони конфлікту в ході переговорів, але при цьому залишатися в правовому полі і не наражатися на кримінальну відповідальність.

Привабливість позасудових форм вирішення господарських спорів має стати беззаперечною перед невідомістю, пов'язаною з ризиками входження підприємця в корупційні, а тому неправові відносини з суддею. Також, запорукою доброї ділової репутації повинно стати розуміння того, що бізнес-партнери можуть відмовитися від співпраці з підприємцем, якщо він буде задіяний в корупційних скандалах. Безумовно, альтернативні способи вирішення господарських спорів не можуть бути ефективними в боротьбі з корупцією за будь-яких умов, оскільки, є випадки коли сторони конфлікту вже перебувають у надто високій точці конфронтації і жодні медіативні домовленості вже не спрацьовують. За відсутності у сторін спільної платформи для позасудового врегулювання спору залишається тільки шлях судового вирішення спору. За цих обставин, нерепресивний вплив на підприємця, котрий вже має стійкий намір передати судді хабар задля отримання позитивного для себе рішення, є мінімальним. За таких обставин потрібно задіювати інші запобіжники корупції, як то доведення до підприємця розуміння настання кримінальної відповідальності за пропозицію або давання хабаря згідно статті 369 Кримінального кодексу України [7]. Проте, доволі часто виникають ситуації коли навіть маючи бездоганну правову позицію підприємець все рівно шукає способів запропонувати судді хабар, оскільки побоюється того, що інша сторона конфлікту також звернеться до судді з аналогічною корупційною пропозицією.

Підсумовуючи вищенаведене можна дійти висновку про те, що в підприємців завжди є два шляхи вирішення спору: законний і злочинний. До законних способів відноситься вирішення спору в суді в рамках діючого законодавства, або ж за допомогою позасудових форм врегулювання спорів. До незаконних способів відноситься корупція. Тому, важливим завданням є заохочення підприємців до обрання саме законного способу вирішення конфлікту і найбільш ефективним може бути саме альтернативний спосіб без звернення до суду. Адже, обов'язковим атрибутом звернення з позовом до суду є судові витрати, оплата послуг адвоката, а якщо особа ще й намагатиметься дати хабар – тоді, ще й нелегальні витрати матимуть місце. Натомість, медіація та переговори пропонують законні дієві способи вирішення спору без судових витрат, а всі платежі матимуть виключно правовий характер (офіційна оплата послуг медіатора тощо). За таких обставин підприємець завжди вільний в своїх діях, ні від нікого не залежний, він увесь час перебуває в правовому полі, він керує процесом і може в будь-який момент змінити своє бачення шляхів вирішення спору та звернутися з позовом до суду у випадку, якщо позасудове врегулювання конфлікту не дало очікуваного результату. При цьому, за будь-яких обставин, при альтернативному врегулюванні спору (медіація, переговори тощо) підприємець не порушує чинне законодавство і йому не загрожує кримінальна відповідальність як у випадку вчинення корупційного діяння при передачі хабаря.

Отже, ми дослідили те, що питання корупції має глибинне історичне, психологічне та соціологічне підґрунтя. Тому, задля боротьби з корупцією важливим завданням держави є зацікавлення і донесення до бізнесу всіма доступними способами того, що якщо підприємець стоїть перед вибором дати хабар судді, або ж вдатися до альтернативного способу вирішення спору - правильним буде обрати другий. Переконливе, просте і доступне інформування підприємців про переваги альтернативних способів вирішення спорів потрібно робити за допомогою всіх наявних медійних способів, таких як: телебачення, соціальні мережі, месенджери, виставки, семінари, конференції,

візуальна соціальна реклама, а також для підприємців слід проводити регулярні безкоштовні навчальні антикорупційні заходи. Така системна державна політика, при комплексному підході, через певний проміжок часу дасть позитивний результат і розвиток позасудових форм врегулювання господарських спорів допоможе суттєво знизити рівень корупції в системі судочинства.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про медіацію» // Відомості Верховної Ради України (ВРУ), 2022, №7, ст.51 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
2. Трепак В.М. Особливості дефініції поняття «корупція» // Трепак В.М. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ № 4 (97), 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvknuvs_2015_4_17
3. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
4. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 47-48 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text
5. Додатковий протокол від 15.05.2005р до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 27.01.1999р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_172#Text
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC) від 31.10.2003р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#top

7. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ З ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ТА НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Проценко Олена Вікторівна

науковий співробітник відділу організації наукової роботи
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
здобувачка поза аспірантурою
м. Дніпро, Україна

Анотація: стаття 19 Конституції України наголошує на тому, що жодна особа не може бути примушена до будь-яких дій, що не передбачені правовим порядком в Україні. Діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування базується в межах, які закріплено на законодавчому рівні та відповідно о Конституції України [1].

Ключові слова: домашнє насильство, насильство за ознакою статі, кривдник, жертва, органи протидії насильству, взаємодія суб'єктів.

В період дії воєнного стану на території України домашнє насильство та насильство за ознакою статі набирає обертів у своїй розповсюженості. Слід визнати, що випадки домашнього насильства, гендерно зумовленого насильства та насильства за ознакою статі є суспільно небезпечним явищем та вимагає нетерпимого відношення до будь-яких проявів його форм. Загострення відносин між членами родини та колишніми подружжями можна відслідкувати в зростанні статистики звернень громадян на Поліцейську лінію 102. На сьогодні для протидії та запобіганню цієї нагальної проблеми державними органами розроблено механізм відпрацювання викликів, які надходять до поліції. Для більш дієвого відпрацювання адміністративних та кримінальних правопорушень в цій сфері залучено не тільки органи Національної поліції, а й органи місцевого самоврядування, громадські організації тощо. Взаємодія органів з протидії та запобіганню насильству за ознакою статі та домашньому

насильству регламентується постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 про порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі.

Зазначеним Порядком встановлено механізм взаємодії суб'єктів, які вживають заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, що спрямована на забезпечення інтегрованого комплексного підходу до викорінення насильства та забезпечення сприяння захисту прав осіб, які стали жертвами насильства, методом протидії, запобігання насильству, якісного реагування на випадки насильства, надання захисту та допомоги постраждалим, забезпечення розслідування фактів з вчинення правопорушень насильства належної якості з відшкодуванням заподіяної шкоди кривдником та притягнення останнього до відповідальності, яка визначається на законодавчому рівні [2].

Як зазначає автор у своїй статті [3] насильство є результатом сприйняття жертви поведінки кривдника нормою, тим часом кривдник, який не несе ніякої законодавчої відповідальності продовжує вчиняти ті самі дії протягом тривалого часу, поки масштаб заподіяної шкоди не зазнає більш серйозних наслідків. В цьому полягає причина залучення широкого кола фахівців, в тому числі психологів та соціальних працівників.

Як зазначає автор у статті [4] рівень захищеності громадян України постійно повинен підвищуватися для забезпечення статусу всебічно розвиненої правової держави в умовах інтеграції. Тому окрім практичного розгляду зазначеного питання необхідно надати більш детальну увагу законопроектній діяльності в даній сфері. Проблематика зазначеного питання потребує ретельного дослідження з боку науковців правової галузі.

Також досліджуючи ряд проблемних питань у сфері запобігання та протидії домашньому насильству автор [5] зазначає про поступове приведення законодавчої діяльності до рівня країн Європи про що свідчить ратифікація Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому

насильству (Стамбульська конвенція).

Отже, підсумовуючи слід зробити висновок, що органи, на які покладено відповідальність з протидії та запобіганню насильства повинні мати згуртований і комплексний підхід щодо виявлених правопорушень застосовуючи нові наукові розробки та взаємодіючи між собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 про порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>
3. Проценко О. В. Запобігання насильству в сім'ї – особиста справа кожного! // *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1(104). С. 287-293. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2020/05/s1_ua/47.pdf
4. Проценко О. В. Забезпечення рівня захищеності осіб від проявів домашнього насильства // *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2(111). С.186-190. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wpcontent/uploads/2021/09/21_2_ua/%D0%9D%D0%92_2-2021_23.10.21-186-190.pdf (дата звернення: 28.05.2023)
5. Проценко О. В. Проблемні питання щодо запобігання та протидії домашнього насильства та насильства за ознакою статі в практичній діяльності // *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія: "Юридичні науки". 2023. № 6. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8945>